

بسم الله الرحمن الرحيم

رساله لبُّ اللُّباب در سیر و سلوک اولی‌الالباب [مبانی و روش تهذیب نفس و تزکیه روح - برنامه لقاء الله] پایگاه علوم و معارف اسلام، حاوی مجموعه تالیفات حضرت علامه آیه الله حاج سید محمد حسین حسینی طهرانی قدس سره

صراط مستقیم

در جمع میان زندگی ظاهری و تزکیه باطنی است.

موضوع کتاب: برنامه حرکت به سوی خدا

سلوک چیست؟

سالک کیست؟

اساسی‌ترین نیروی حرکت در سلوک چیست؟

در درون یک سالک چه می‌گذرد؟

مسافر راه خدا در کدامین مقصد بار بر زمین می‌گذارد؟

مطالبی از کتاب:

- دین به تعقل توأم با توجه به خدا دعوت می‌کند.
- حقایق هستی را باید در درون، لمس کرد و اکتفاء به دانسته‌ها ننمود.
- به جذبه‌های الهی پاسخ دهید و بار سفر از عالم مادیات را برنندید.
- راه رسیدن به بارگاه الهی از درون انسان است.
- مراقبه و توجه به حقیقت "خود"، انسان را به سوی خدا حرکت می‌دهد.
- پیروی کامل از تمام احکام شرع در مراحل سلوک شرط اصلی است.

فهرست:

مقدمه مولف....

فطری بودن گرایش به عوالم غیب....

صراط مستقیم یعنی جمع میان ظاهر و باطن...

دعوت قرآن به تعقل و تزکیه توأم.

توصیه صدرالمتألهین به خضوع قلب همراه با فراگیری علوم عقلی

سلسله عرفای یک قرن اخیر

سبب تدوین رساله حاضر

معرفت اجمالی و طرح کلی سلوک إلى الله.

گرفتاری بشر در ظلمت مادیت....

سیرو سلوک در اصطلاح عرفاء

صعوبت عبور از عالم برزخ و کثرات انفسیه

ورود سالک به عالم روح.

مقصد سالک ملازمت به وجه الله است....

مراقبه و مراتب و آثار آن..

مقصود عرفاء از "می".

مشاهده سالک نفس خود را

مشاهده سالک اسماء و صفات ذات حق را

تاثیر تلاوت قرآن در مشاهده اسماء و صفات ذات باری تعالی...

استغراق در ذات ربوبی و بقاء به معبود.

مقام توجه به عالم کثرت در عین شهود عوالم ربوبی

علت عدم وصول همگان به کمالات انسانی

نارس بودن الفاظ در بیان حقایق و انوار تجردیه و عوالم ربوبی.

عالم خلوص و اخلاص و اقسام آن

خصوصیات و آثار خلوص ذاتی

وارستگی از عوالم کثرت از لوازم ابتدایی سلوک است..

قطع علاقه از ذات خود.

لزوم عنایت خاصه الهی در غلبه کامل در جنگ انفسی...

لزوم متابعت کامل از جمیع احکام شرعیه در تمام مراحل سلوک

عبادت افراد کامل و واصل به جهت تقرب نبوده بلکه لازمه کمال آنان است..

ذکر اجمالی عوالم مقدم بر عالم خلوص در قرآن.

شرح تفصیلی عوالم مقدم بر عالم خلوص....

اسلام اکبر..

ایمان اکبر..

هجرت کبری...

جهاد اکبر..

اسلام اعظم..

ایمان اعظم..

هجرت عظمی..

موت ارادی

مزیت سالکین امت اسلام بر سالکین امم سالفه.

مقام صلوح..

اقسام صلاح..

شرح اجمالی طریق و کیفیت سلوک إلى الله

لزوم جستجوی دلیل در اثبات حقایق دین..

تأثیر تضرع و ابتهال در حصول ایمان به عالم معنا

گفتگوی حضرت ادریس علیه السلام با حضرت علامه طباطبایی در خواب..

هدایت خداوند کسانی را که صمیمانه و قلب خواهان هدایت‌اند..

علم و عمل مورث یکدیگرند.

لزوم رساندن حظ ایمانی هر یک از اعضای بدن.

نبودن حزن و خوف برای سالک دل‌باخته.

سیر در عالم ملکوت منافات با بودن در دنیا ندارد.

ادعیه ائمه صرفاً جنبه ارشادی نداشته است...

شرح تفصیلی طریق و کیفیت سیر إلى الله.

شرایط لازم سلوک...

اول ترک عادات و رسوم و تعارفات...

دوم: عزم

سوم: رفق و مدار

چهارم: وفا.

پنجم: ثبات و دوام:

ششم: مراقبه

هفتم: محاسبه

هشتم: مؤاخذه

نهم: مسارعت....

دهم: ارادت...

یازدهم: ادب نگاهداشتن...

دوازدهم: نیت...

سیزدهم: صمت

چهاردهم: جوع و کم خوری

پانزدهم: خلوت...

شانزدهم: سهر.

هفدهم: دوام طهارت..

هجدهم: مبالغه در تضرع و مسکنت و خاکساری و بکاء

نوزدهم: احتراز از لذائذ.

بیستم: کتمان سرّ.

بیست و یکم: شیخ و استاد.

بیست و دوم: ورد

بیست و سوم و بیست و چهارم و بیست و پنجم: نفی خواطر، ذکر و فکر

طریقه نفی خواطر در رساله بحرالعلوم

طریقه مرحوم ملاحسینقلی همدانی در نفی خواطر

مراتب مراقبه.

در بیان سلسله مشایخ و اساتید مولف در معارف الهیه

انکشاف عوالم چهارگانه توحید در اثر مراقبه تام و توجه به نفس..

منظور عرفاء از عنقاء و سیمرغ..

اشعار حافظ در اشاره به مقام ذات غیب الغیوب...

کتاب لب اللباب / قسمت اول: طرح کلی سلوک الی الله، مراقبه، خلوص

هو العزیز

رساله لبّ اللباب در سیر و سلوک اولی الألباب

بسم الله الرحمن الرحیم

مقدمه مولف

بهترین درودها بر روان پاک پیامبر آخر الزمان محمد مصطفی، و وصی و الیّ ائمه اطهار صاحب ولایت کبری علی مرتضی، و اولاد امجدش ائمه طاهرین باد، خصوصاً قطب دائرہ امکان حضرت بقیة اللہ حجّة ابن الحسن العسکری ارواحنا له الفداء.

فطری بودن گرایش به عوالم غیب

حسّ دین دوستی و گرایش به عوالم غیب و کشف اسرار ماوراء طبیعت جزء غرائز افراد بشر است، و می توان این غریزه را ناشی از جاذبه حضرت ربّ و دود دانست که عالم امکان بالأخصّ انسان اشرف را به مقام اطلاق و نامتناهی خود می کشد، و مغناطیس جان، همان جان جان است که از آن به جانان و حقیقه الحقائق و اصل قدیم و منبع جمال و مبدأ الوجود و غایه الکمال تعبیر کنند.

الکلّ عبارة و أنت المعنى يا من هو للقلوب مغناطیس ۱

این جاذبه مغناطیسیه حقیقیه که نتیجه و اثرش پاره کردن قیود طبیعیّه و حدود انفسیّه و حرکت به سوی عالم تجرّد و اطلاق و بالأخره فنای در فعل و اسم و صفت و ذات مقدّس مبدأ المبادی و غایه الغایات و بقای هستی به بقای حضرت معبود است از هر عملی که در تصوّر آید عالی تر و راقی تر است.

جذبۀ من جذبات الرّحمن توازی عبادة الثّقلین. ۲

انسان در کمون ذات و سرشت خود حرکت به سوی این کعبه مقصود و قبله معبود را می یابد و به نیروی غریزی و فطری الهی بار سفر می بندد و با تمام شراشر وجود بدین صوب رهسپار می شود. لذا تمام اعضاء و جوارح او باید در این سفر به کار افتد.

عالم جسم و ماده او که طبع اوست، و عالم ذهن و مثال او که برزخ اوست، و عالم عقل و نفس او که حقیقت اوست همه باید در این سفر وارد گردند و با یکدیگر تشریک مساعی کنند.

بدن باید وجهه خود را رو به کعبه نموده، در حال نماز به قیام و رکوع و سجود در آید، ذهن باید از خاطرات، خود را مصون داشته و رو به سدره المنتهی کند، و روح باید غرق انوار حریم حرم الهی گردد و درون حرم آمن حضرت احدیت محو و مدهوش شود.

صراط مستقیم یعنی جمع میان ظاهر و باطن

و از اینجا بدست می‌آید که عده‌ای که به ظاهر پرداخته و از عبادت و اعمال حسنه فقط به فعل قلبی اکتفا کنند و از مغز و جوهره به پوست قانع گردند چقدر از کعبه مقصود دور و از جمال و لقای او مهجورند.

و همچنین عده‌ای که به معنای فقط گرویده و از اتیان اعمال حسنه و عبادات شرعیّه شانه خالی کنند چقدر از متن واقع کناره بوده، و از حقیقت به مجاز، و از واقع به تخیل و توهم قناعت کرده‌اند.

مگر نه آنست که نور خدا در تمام مظاهر عالم امکان ساری و جاری است؟ پس چرا بدن را از عبادت معاف داریم و این عالم جزئی را از تجلی انوار الهیه تعطیل نمائیم؟ و به الفاظ وصول و لب و مغز و عبادت قلبی اکتفا کنیم؟

آیا این عبادت فقط از یکسو نیست؟

أما النَّمط الأوسط و اُمَّت وسط آن دسته‌ای هستند که جمع بین ظاهر و باطن نموده و تمام درجات و مراتب وجودی خود را به عبادت و انقیاد حضرت محبوب واداشته و در این سفر ملکوتی تجهیز می‌کنند.

ظاهر را عنوان باطن، و باطن را جان و حقیقت ظاهر نموده، و هر دو را با یکدیگر چون شیر و شکر بهم درآمیخته‌اند، از ظاهر، مرادشان وصول به باطن، و باطن را بدون ظاهر هباء منثورا شمارند.

اللَّهُمَّ نَوِّرْ ظَاهِرِي بِطَاعَتِكَ، وَ بَاطِنِي بِمَحَبَّتِكَ، وَ قَلْبِي بِمَعْرِفَتِكَ، وَ رُوحِي بِمَشَاهِدَتِكَ، وَ سِرِّي بِاسْتِقْلَالِ اتِّصَالِ حَضْرَتِكَ، يَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ. ۳ و ۴

و از همین جا روشن می‌شود که برای تکمیل نفس و طیّ مدارج و معارج کمال انسانیت اکتفا به علوم الهیهّ ذهنیهّ تفکیریهّ مانند تعلیم و تعلّم فلسفه به هیچ وجه من الوجوه کافی نخواهد بود، چون ترتیب قیاس و برهان بر اساس منطق صحیح و مقدّمات صحیحّه نتیجه اقصایهّ برای ذهن می‌دهد، ولی قلب و روح را اشباع نمی‌کند و روان را از تشنگی و عطش وصول به حقایق و شهود دقایق سیراب نمی‌سازد.

دعوت قرآن به تعقل و تزکیه تواماً

گرچه علم حکمت و فلسفه دارای اصالت و متانت است، و اشرف علوم ذهنیهّ و تفکیریهّ است که توحید را بر پایه برهان استوار نموده و راه هرگونه شکّ و شبهه را مسدود می‌کند.

و بر این اصل قرآن مجید دستور داده و روایات وارده از راسخین دانش و دین: ائمّه طاهرین که پاسداران وحی و نبوتند نیز امر به تعقل و تفکر و ترتیب قیاس و برهان و مقدّمات استدلالیهّ نموده‌اند، لیکن اکتفا نمودن به توحید فلسفی و برهانی در مکتب استدلال بدون انقیاد دل و وجدان ضمیر و شهود باطن، امری است نارسا.

گرسنه گذاردن دل و باطن را از غذاهای روحانیّه معنویّه عالم غیب و انوار الهیهّ ملکوتیهّ جمالیهّ و جلالیهّ و قناعت کردن به سیر در کتابها و کتابخانه‌ها و مکتب‌ها و درس خواندن‌ها و درس دادن‌ها گرچه به اعلیّ درجه از اوج خود برسد، سیر کردن عضوی است از اعضاء و گرسنه گذاردن عضوی بالاتر و والاتر.

دین قویم که بر صراط مستقیم است هر دو جنبه را رعایت می‌کند و قوا و استعدادهای نهفته انسان را از هر دو جهت تکمیل می‌نماید.

از سوئی ترغیب به تعقل و تفکر می‌کند، و از سوی دیگر امر به اخلاص و تطهیر دل از زنگار کدورت‌های شهوانی، و آرامش دل و اطمینان و سکینه خاطر، و پس از یازده سوگند عظیم و جلیل: **قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا * وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا ۵** می‌سراید.

این آیات قرآنی که با جان انسان گفتگو دارد و با باطن انسان تکلم می‌کند چگونه افرادی را از متفکرین و مدرّسین و معلّمین مکتب فلسفه و استدلال دعوت به تعبّد و مراقبه و محاسبه نفس نموده تا با اخلاص در عمل برای رضای خدا طبق کلام رسول خدا: **من أخلص لله أربعين صباحا ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه إلى لسانه ۶ و ۷**، چشمه‌های جوشان معارف الهیه از منابع دل آنها جاری و بر زبان آنها ساری شده و بالأخره سیل خروشان اندیشه‌ها و الهامات و واردات رحمانیه از کانون وجودشان به حرکت درآمده است.

توصیه صدرالمتألّهین به خضوع قلب همراه با فراگیری علوم عقلی

فخر فلاسفه شرق، بلکه افتخار فلاسفه عالم، صدرالمتألّهین شیرازی پس از گذراندن عمر خود را در حکمت متعالیه، در پایان، چنان انجذابی به عبودیت و عبادت و تطهیر باطن و تزکیه سرّ پیدا می‌کند که از قلم توانای او می‌گذرد:

و انّی لاستغفر الله کثیرا ممّا ضیعت شطرا من عمری فی تتبّع آراء المتفلسفه و المجادلین من اهل الکلام و تدقیقاتهم و تعلّم جربزتهم فی القول و تفنّنهم فی البحث حتّی تبین لی آخر الأمر بنور الإیمان و تأیید الله المنان أن قیاسهم عقیم و صراطهم غیر مستقیم، فآلقینا زمام أمرنا إلیه و إلی رسوله النذیر المنذر، فکلّ ما بلغنا منه أمنا به و صدّقناه و لم نحتل ان نخیل له وجهها عقلیا و مسلکا بحثیا بل اقتدینا بهداه و انتهینا بنهیة امثالا لقوله تعالی: **مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا**، حتّی فتح الله علی قلبنا ما فتح فأفّاح ببرکة متابعته و أنجح ۹ (مقدّمه اسفار اربعه مولی صدر)

سلسله عرفای یک قرن اخیر،

بهترین و عالی‌ترین فقیه صمدانی و حکیم الهی و عارف ربّانی در رأس قرن گذشته مرحوم آیه الحقّ آخوند مولى حسین قلی همدانی را باید نام برد. این فقیه بزرگ و متفکّر کم نظیر و فیلسوف عالیقدر که تمام این علوم حقّه را در پرتو علم عرفان و تهذیب نفس جای داده و همه را در انوار وجه الهی ادغام نموده و درجه و مرتبه هر علم را به جای خود و به موقع خود معین فرموده و مقصد اقصی را وصول به حرم امن خدا قرار داده بود شاگردانی تربیت و به مکتب عرفان تسلیم کرد که هر یک ستاره درخشانی در آسمان فضیلت و توحید بودند و تا مدّ شعاع بصر و بصیرت خویش عالمی را روشن و تابناک نمودند، از جمله عارف ربّانی آقا سیّد احمد طهرانی کربلائی و شاگرد ایشان فخر الفقهاء و جمال العرفاء حاج میرزا علی آقا قاضی - اعلی الله مقامهما الشریف - هستند.

فخر المفسّرین و سند المحقّقین استاد گرامی ما حضرت علامه سیّد محمّد حسین طباطبائی - امدّ الله ظلّاله الشّارفه - با آنکه از اوّل عمر با دو بال علم و عمل حرکت داشت و هم در مکتب فلسفه و هم در مکتب عرفان نزد مرحوم قاضی طیّ طریق می‌نمود و با سپری نمودن عمری را در قیاس و برهان و خطابه و تقویت علوم فکریّه از «اشارات» و «اسفار» و «شفا» و تحشیه آنها در عین اشتغال کامل به خلوت‌های باطنی و اسرار الهی و مراقبه عرفانی، بالأخره راحله خود را در آستان مقدّس قرآن یکسره فرود آورده چنان متوغّل در آیات سبحانیّه می‌گردد که بحث و تفکّر و قرائت و تلاوت و تفسیر و تحلیل و تأویل آیات قرآن برای ایشان از هر ذکری و فکری عالی‌تر و تدبّر در آنها از هر قیاس و برهانی دلپذیرتر و مسرت بخش‌تر می‌گردد، و کأنّ غیر از تعبّد محض در مقابل صاحب شریعت غرّاء و اوصیای گرامش هیچ ندارد.

دوست مکرم و سرور ارجمند مهربانتر از برادر ما مرحوم آیه الله شیخ مرتضی مطهری - رضوان الله علیه - که سابقه آشنائی ما با ایشان متجاوز از سی و پنجسال است، پس از یک عمر درس و بحث و تدریس و خطابه و کتابت و موعظه و تحقیق و تدقیق در امور فلسفیّه، با ذهن رشیق و نفس نقّاد خود بالأخره در این چند ساله آخر عمر خود بالعیان دریافت که بدون اتّصال به باطن و

ربط با خدای مَنان و اشراب دل از سرچشمه فیوضات ربّانیّه، اطمینان خاطر و آرامش سرّ نصیب انسان نمی‌گردد، و هیچگاه نمی‌تواند در حرم مطهّر خدا وارد شود یا گرداگرد آن طوف کند و به کعبه مقصود برسد.

و چون شمعی که دائماً بسوزد و آب شود، یا پروانه‌ای که خود را به آتش زند، و همانند مؤمن متعهدی که شوریده‌وار دلباخته گردد و در دریای بی‌کرانه ذات و صفات و اسماء حضرت معبود فانی گردد و وجودش به سعه وجود خدا متسع شود قدم راستین در مضمار این میدان نهاد.

بیداری شب‌های تار و گریه و مناجات در خلوت سحرگاه و توغّل در ذکر و فکر و ممارست درس قرآن و دوری گزیدن از اهل دنیا و هواپرستان، و پیوستن به اهل الله و اولیای خدا، مشهود سیر و سلوک او بود. رحمه الله علیه رحمه واسعة.

لَمَثَلٍ هَذَا فَلَیَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ۱۰، اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِیْنَ اتَّقَوْا وَ الَّذِیْنَ هُمْ مُحْسِنُونَ ۱۱.

سبب تدوین رساله حاضر

چندی قبل از این حقیر خواستند تا برای سالگرد شهادت ایشان چیزی بنویسم. این فقیر که حقاً خود را نالایق می‌دیدم با وجود تراکم مشاغل و شواغل از قبول این عهده پوزش طلبیدم. اخیراً که مراجعه مکرر شد، روح آن صدیق گرامی مدد نمود که این مختصر را تحریر نموده و به عنوان مقدّمه به رساله‌ای که در سیر و سلوک نوشته بودم ملحق نموده و برای شادی روح آن مرحوم در دسترس طالبان حقّ و پویندگان سبل سلام و راه حقیقت قرار دهم. بِيَدِهِ اِزْمَةُ الامورِ وَ بِهِ اُسْتَعِينُ.

اصل این رساله اسّ و مخّ اوّلین دوره از درسهای اخلاقی و عرفانی است که حضرت استاد گرامی ما علامّه طباطبائی - روحی فداه - در سالهای یکهزار و سیصد و شصت و هشت و شصت و نه هجریّه قمریّه در حوزه مقدّسه علمیّه قم برای بعضی از طلاب بیان فرموده و این حقیر به عنوان تقریرات درس به رشته تحریر درآورده بودم و قرائت و مرور به آن را در اوقات قبض و

كدورت و خستگى موجب تنوير روح و تلطيف جان خود مى دانستم. اينك يك دوره بر آن مرور نموده با تنقيحات و اضافاتى مهيا و پاداش و ثواب آن را به روح فقيد سعيد مطهرى - اعالى الله مقامه الشريف - اهداء مى كنم.

اللهم احشره مع اوليائك المقربين، و اخلف على عقبه فى الغابرين، و اجعله من رفاق محمد و آله الطاهرين، و ارحمه و ايانا برحمتك يا ارحم الراحمين.

رساله لب اللباب در

سير و سلوك اولى الالباب

معرفت اجمالى و طرح كلّى سلوك الى الله

بسم الله الرحمن الرحيم

و صَلَّى اللهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلهِ الطاهرينَ، وَ لَعْنَةُ اللهِ عَلَى اعدائِهِمْ اَجْمَعِينَ.

وَ بَعْدُ قَالَ اللهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ:

سُنْرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْاَفَاقِ وَ فِي اَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ اَوْ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

اَلَا اِنَّهُمْ فِي مَرِيئَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ اَلَا اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيْطٌ ۱۲

چه مبارک سحری بود و چه فرخنده شبی آن شب قدر که این تازه براتم دادند

بی خود از شعشه پرتو ذاتم کردند

باده از جام تجلی صفاتم دادند

گرفتاری بشر در ظلمت مادیت بشر مادّی در بیداء ظلمت مادّیت زندگی می‌کند، و در دریای بیکران شهوات و کثرات غوطه می‌زند، هر آن، موجی از علائق و وابستگی‌های مادّی او را به طرفی پرتاب می‌کند، هنوز از لطمات و صدمات آن موج به حال نیامده موجی سهمگین‌تر و دهشت‌انگیزتر که از علاقه به مال و ثروت و زن و فرزند سرچشمه می‌گیرد سیلی‌های متوالی به صورت او نواخته و او را در قعر امواج خروشان این بحر ژرف و دریای هولناک فرو می‌برد، به طوری که ناله و فریادش در میان نهیب امواج ناپدید می‌گردد. به هر جانب که می‌نگرد می‌بیند که حرمان و حسرت که از آثار و لوازم لا ینفک ماده فساد پذیر است، او را تهدید و ترعیب می‌نماید. در این میان فقط گاهگاهی یک نسیم جانبخش و روح افزایی به نام جذبیه او را نوازش می‌دهد و چنین می‌یابد که این نسیم مهرانگیز او را به جانبی می‌کشد، و به مقصدی سوق می‌دهد، این نسیم متمادی نبوده گاه و بی‌گاه می‌وزد. وَ اِنَّ لِرَبِّكُمْ فِیْ اَیَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ اَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا وَ لَا تُعْرِضُوا عَنْهَا ۱۳

سیرو سلوک در اصطلاح عرفاء

در این موقع سالک به سوی خدا، جانی گرفته و از تأثیر همان جذبیه الهیه تصمیم می‌گیرد که از عالم کثرت عبور کند و به هر ترتیب که میسر است بار سفر ببرند و از این غوغای پردغدغه و مولم خود را خلاص کند. این سفر را در عرف و اصطلاح عرفاء سیر و سلوک نامند.

سلوک، یعنی پیمودن راه، و سیر، یعنی تماشای آثار و خصوصیات منازل و مراحل در بین راه. زاد و توشه این سفر روحانی مجاهده و ریاضت نفسانی است، زیرا قطع علائق ماده بسیار صعب و دشوار است، بنابراین اندک اندک رشته‌های علقه عالم کثرت را پاره نموده و از عالم طبع سفر می‌نماید.

صعوبت عبور از عالم برزخ و کثرات انفسیه

هنوز از خستگی راه نیاسوده وارد عالم برزخ که کثرت انفسیه است می‌گردد. در اینجا به خوبی مشاهده می‌کند که ماده و کثرات خارجیّه در درون خانه طبع او چه ذخائری به ودیعت نهاده بودند، این‌ها همان موجودات خیالیّه نفسانیّه هستند که از برخورد و علاقه به کثرات خارجیّه به وجود آمده و جزء آثار و ثمرات و موالید آن به حساب می‌آیند. این خیالات مانع از سفر او می‌شوند و آرامش او را می‌گیرند، و چون سالک، ساعتی بخواهد در ذکر خدا بیارمد ناگهان چون سیل بر او هجوم آورده و قصد هلاک او را می‌کنند.

جان همه روز از لگدکوب خیال

وز زبان و سود و از بیم زوال

نی صفا می‌ماندش نی لطف و فرّ

نی به سوی آسمان راه سفر

بدیهی است که صدمه و آزار کثرات انفسیه قوی‌تر و نیرومندتر از کثرات خارجیّه می‌باشد، چه انسان می‌تواند با اختیار خود با عزلت و انزوا از مزاحمت و تصادم با کثرات خارجیّه دوری جوید ولی البتّه نتواند بدین وسیله از صدمه و آزار و خیالات نفسانیّه رهایی یابد، چه این‌ها با او قرین و همجواریند.

مسافر راه خدا و طریق خلوص و عبودیت حقّ، از این دشمنان نمی‌هراسد، دامن همّت بر میان می‌بندد و به یاری آن نغمه قدسیّه راه مقصد را در پیش می‌گیرد و از عالم خیالات که او را "برزخ" نامند خارج می‌گردد. ولی سالک باید بسیار بیدار و هوشیار باشد که در زوایای خانه دل چیزی از این خیالات به جای نمانده باشد، زیرا دأب این موجودات خیالیّه، اینست که در موقع بیرون

کردن آنها، خود را در گوشه و زوایای مخفیّه دل پنهان می‌کنند، به طوری که سالک فریب خورده گمان می‌کند از شرّ آنها خلاص شده و از بقایای عالم برزخ چیزی با خود همراه ندارد، ولی آن هنگام که مسافر به چشمه حیات راه یافته و می‌خواهد از عیون حکمت سیراب گردد ناگهان بر او تاخته و با تیغ قهر و جفا، کارش را می‌سازند.

مثل این سالک مثل کسی است که در حوض خانه خود آبی وارد ساخته است و مدّتی به آن دست نزده تا تمام آلودگی‌ها و کثافات آن ته نشین شده آب صافی در حوض نمودار و گمان می‌کند این صفا و پاکی پایدار و همیشه است، ولی به محض آنکه بخواهد در حوض فرو رود یا چیزی را در حوض بشوید ناگهان تمام آن لردها و کثافات، آب صاف را آلوده نموده لکه‌های سیاه بر روی آب پدید می‌آید. لذا باید آنقدر سالک با مجاهده و ریاضت تحصیل آرامش خیال بنماید که موالیذ خیالیّه او در ذهن او متحجّر شده و نتوانند قیام نموده و ذهن او را وقت توجّه به معبود مشوّش دارند.

ورود سالک به عالم روح

چون سالک از عالم طبع و برزخ گذشت به عالم روح وارد می‌شود و سپس مراحل را طیّ می‌کند که ان شاء الله تعالی شرح آن به تفصیل خواهد آمد. اجمال آن اینست که سالک توفیق یافته، مشاهده نفس خود و صفات و اسماء الهیّه را نموده کم‌کم به مرحله فناء کلی رسیده و سپس به مقام بقاء به معبود می‌رسد، در این موقع حیات ابدی بر او ثابت می‌گردد.

هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد به عشق

ثبت است در جریده عالم دوام ما

مقصد سالک ملازمت به وجه الله است

در اثر تأمل و تدبّر در آیات کریمه قرآنیّه این اصل مسلّم می‌گردد، و حاصل آنکه خداوند در جائی از قرآن مجید می‌فرماید: مسافران کشته شده در راه خدا به طور جاوید زنده‌اند و هرگز نمیرند.

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرَزَقُونَ ۱۴

و در جائی دیگر می‌فرماید: هر چیزی فنا و نیستی پذیر است مگر وجه پروردگار.

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ۱۵

و در جای دیگر می‌فرماید: هر چه در نزد پروردگار است بقا و ثبات دارد.

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ ۱۶

از انضمام این آیات به یکدیگر معلوم می‌شود آنان که زنده بوده و در نزد پروردگار روزی می‌خورند عبارتند از وجه الله که بوار و زوال به نصّ آیه قرآن در آن راه ندارد. از طرف دیگر از آیات کریمه قرآنیّه معلوم می‌شود که مراد از وجه الله تعالی که زوال پذیر نیست همانا اسماء الهیّه است. و بیان آن اینست که در آیه دیگری همین وجه الله را که فنا و زوال در او راه ندارد تفسیر به اسماء خود نموده و صفت عزّت و جلالت را بر آن مترتب ساخته است:

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ - وَ يَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ ۱۷

به اتفاق جمیع مفسّرین کلمه "ذو" صفت برای "وجه" می‌باشد یعنی "وجه" پروردگار تو که آن وجه ذو الجلال و الاکرام است باقی است. و چون می‌دانیم که وجه هر شیء عبارتست از آن چیزی که مواجهه بدان حاصل می‌شود، بنابراین وجه هر چیز مظهر آن چیز است، و مظاهر، همان اسماء خدا هستند که مواجهه خدا با تمام مخلوقات به وسیله آنها انجام می‌گیرد، و نتیجه آن این می‌شود که تمام موجودات فنا و زوال پذیرند مگر اسماء جلالیه و جمالیه، و بالتیجه معلوم می‌شود که سالکان الی الله که به فیض سعادت بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرَزَقُونَ ۱۸ رسیده‌اند عبارتند از اسماء جلالیه و جمالیه حضرت پروردگار جلّ و عزّ.

از همین گفتار به خوبی معلوم می‌شود که مراد ائمه طاهرين سلام الله عليهم اجمعين - که فرموده‌اند: نَحْنُ اسْمَاءُ اللَّهِ، ۱۹ چه بوده است، و الا مقام حکومت ظاهریه اجتماعیه و وساطت و مباشرت در امور شرعیه و احکام ظاهریه الهیه مقامی نیست که بدین کیفیت خود را توصیف کنند. بلکه مراد همان فناء در ذات احدیت است که ملازم با وجه الله گردیدن و مظهر اتم صفات جمالیه و جلالیه او شدن است که قابل قیاس با هیچ مقام و منصبی نیست.

مراقبه و مراتب و آثار آن

یکی از اهم چیزهائی که در راه سیر و سلوک و در حکم ضرورتی از ضروریات آن است همانا امر مراقبه است. سالک باید از اولین قدم که در راه می‌گذارد تا آخرین قدم، خود را از مراقبه خالی ندارد و این از لوازم حتمیه سالک است.

باید دانست که مراقبه دارای درجات و مراتبی است، سالک در مراحل اولیه یک نوع مراقبه‌ای دارد و در مراحل دیگر انواع دیگری. هر چه رو به کمال رود و طی منازل و مراحل کند مراقبه او دقیق‌تر و عمیق‌تر خواهد شد، به طوری که آن درجات از مراقبه را اگر بر سالک مبتدی تحمیل کنند از عهده آن برنیامده و یکباره بار سلوک را به زمین می‌گذارد یا سوخته و هلاک می‌شود، ولی رفته رفته در اثر مراقبه در درجات اولیه و تقویت در سلوک می‌تواند مراتب عالیه از مراقبه را در مراحل بعدی به جای آرد، و در این حالات بسیاری از مباحات در منازل اولیه بر او حرام و ممنوع می‌گردد.

مقصود عرفاء از "می"

در اثر مراقبه شدید و اهتمام به آن، آثار حبّ و عشق در ضمیر سالک هویدا می‌شود، زیرا عشق به جمال و کمال علی الاطلاق فطری بشر بوده و با نهاد او خمیر شده و در ذات او به ودیعت گذارده شده است لیکن علاقه به کثرات و حبّ به مادّیات حجابهای عشق فطری می‌گردند و نمی‌گذارند که این پرتو ازلی ظاهر گردد. به واسطه مراقبه کم‌کم حجابها ضعیف شده تا بالأخره از میان می‌رود و آن عشق و حبّ فطری ظهور نموده ضمیر انسان را به آن مبدأ جمال و کمال رهبری می‌کند. این مراقبه در اصطلاح عرفاء تعبیر به "می" شده است.

به پیر میکده گفتم که چیست راه نجات
بخواست جام "می" و گفت راز پوشیدن

راه خلوتگه خاصم بنما تا پس ازین
"می" خورم با تو و دیگر غم دنیا نخورم

مشاهده سالک نفس خود را

چون سالک در امر مراقبه مواظبت نمود، حق تعالی از باب مهر و عطوفت انواری را بر او به عنوان طلایع ظاهر می‌گرداند. در ابتدای امر این انوار مانند برق ظاهر گشته ناگهان پنهان می‌شوند، این انوار کم کم قوت یافته مانند ستاره ریز درخشان می‌گردند، و سپس نیز قوت یافته به صورت ماه و بعدا به صورت خورشید پدید می‌آیند، و گاهی مانند چراغی که افروخته باشند و یا قندیلی نمایان می‌شوند، این انوار را در اصطلاح عرفاء "نوم عرفانی" نامند، این انوار از قبیل موجودات برزخیّه هستند. ولی هنگامی که از این مراتب مراقبت سالک قوی‌تر گشت و رعایت مراقبه را کاملا بنمود این انوار قوی‌تر شده سالک تمام آسمان و زمین و شرق و غرب را یکپارچه روشن می‌بیند، این نور، نور نفس است که هنگام عبور از عالم برزخ هویدا می‌شود لیکن در مراحل اولیّه عبور که می‌خواهد تجلیات نفس شروع شود سالک نفس خود را به صورت مادی مشاهده می‌کند و به عبارت دیگر چه بسا ملاحظه می‌کند که خودش در برابر خودش ایستاده است. این مرحله ابتدای تجردّ نفسی است.

مرحوم استاد علامه حاج میرزا علی آقای قاضی - رضوان الله علیه - می‌فرمودند که: روزی از اطاق بیرون آمده در دالان خانه دیدم که خودم در کناری ساکت و صامت ایستاده‌ام، با دقتّ تمام‌تری به صورت خود نگاه کردم، دیدم در صورت، خالی دارم. چون به اطاق آمدم و در آئینه نظر انداختم دیدم که در صورت من خالی بوده و من تاکنون آن را ندیده بودم.

و گاهی سالک متوجه می‌شود که خود را گم کرده است و هر چه جستجو می‌کند نمی‌تواند خود را پیدا نماید. گفته شد که این مشاهدات در مراحل ابتدایی تجرد نفس بوده و مقید به زمان و مکان هستند و بعداً در اثر توفیقات الهی سالک می‌تواند تمام حقیقت نفس خود را با تجرد تامّ و تمامی مشاهده نماید.

از مرحوم حاج میرزا جواد آقای ملکی تبریزی - رضوان الله علیه - نقل است که ایشان مدّت چهارده سال شاگرد و ملازم استاد عرفان و توحید مرحوم آخوند مولی حسین قلی همدانی - رضوان الله علیه - بوده‌اند، می‌فرموده‌اند:

روزی استاد به من فرمود که: مقام تربیت فلان شاگرد به عهده شماست. آن شاگرد همّتی فراوان داشت و عزمی راسخ. مدّت شش سال در مراقبت و مجاهدت کوشش نمود تا به مقامی رسید که قابلیت محضه بود برای ادراک و تجرد نفس، خواستم این سالک راه سعادت به دست استاد بدین فیض نائل و به این خلعت الهیه مخّلع گردد. او را با خود به خانه استاد بردم و پس از عرض مطلوب، استاد فرمودند: اینکه چیزی نیست و فوراً با دست خود اشاره کردند و فرمودند: تجرد مثل اینست. آن شاگرد می‌گفت: فوراً دیدم که من از بدنم جدا شده‌ام و در کنار خود موجودی را مانند خود مشاهده می‌کنم.

باید دانست که شهود موجودات برزخیّه چندان شرافتی ندارد بلکه شرافت همان رویت نفس است در عین تجرد تامّ و کامل. چون نفس در این موقع به تمام حقیقت مجرّده خود هویدا می‌گردد، موجودی مشاهده می‌شود که مقید به زمان و مکان نبوده بلکه مشرق و مغرب عالم را فرا می‌گیرد. و این شهود بر خلاف شهود مراحل اولیه جزئی نبوده بلکه از قبیل ادراک معانی کلیه است.

از مرحوم آقا سید احمد کربلائی - رضوان الله علیه - که از شاگردان معروف و مبرّز مرحوم آخوند بوده‌اند نقل است که فرموده‌اند: روزی در جائی استراحت کرده بودم کسی مرا بیدار کرد و گفت: اگر می‌خواهی نور اسفهدیه را تماشا کنی از جای برخیز. وقتی چشم گشودم دیدم نوری بی حدّ و اندازه، مشرق و مغرب عالم را فرا گرفته است. اللهمّ ارزقنا. این همان مرحله تجلّی نفس است که بدین صورت و به کیفیت نور غیر محدود مشاهده می‌شود.

مقام توجه به عالم کثرت در عین شهود عوالم ربوبی

مخفی نماند که سیر و سلوک سالک منافاتی با بود و هستی در عالم ماده ندارد و بساط کثرت خارجیّه به حال خود باقی خواهد بود، و سالک در عین کثرت در وحدت است. بعضی فرموده‌اند: مدّت سی سال در میان مردم بودم و اینان گمان می‌کردند که من با ایشان مراوده دارم و با ایشان معاشرم و حال آنکه در این مدّت من بجز خدا کسی را ندیده و نشناختم.

این حال بسیار مهمّ و حائز اهمیّت است چه در ابتدای امر این حال ممکن است فقط در یک لحظه پدید آید ولی کم‌کم شدّت می‌یابد و به طول ده دقیقه یا بیشتر و سپس یک ساعت یا بیشتر و بعدا به عنایات الهیّه ممکن است از حال گذشته و مقام گردد. این حال را در لسان اخبار و بزرگان بقاء به معبود نامند. و به این مرتبه از کمال نتوان رسید مگر پس از حصول فناء کلی از هستی موجودات در ذات حضرت احدیّت. در این حال سالک چیزی را نمی‌بیند مگر ذات قدس الهی.

نوشته‌اند: از یکی از مجذوبین که به نام بابا فرج الله مجذوب بوده و جذبه الهیّه دامنگیرش شده بود سؤال کردند که دنیا را برای ما توصیف کن. در پاسخ گفت: از آن وقت که من چشم گشودم دنیا را ندیده‌ام تا اکنون برای شما توصیف کنم ۲۲.

از این شهود در ابتدا که هنوز قوّت نیافته است تعبیر به "حال" می‌نمایند و در این موقع غیر اختیاری سالک است ولی در اثر شدّت مراقبت با توفیقات الهیّه از حال گذشته به «مقام» می‌رسد و در این موقع اختیاری سالک است. بدیهی است سالک قوی آن کسی است که در عین شهود این احوال متوجّه عالم کثرات بوده و هر دو عالم را اداره نماید. و این مرتبه بسیار عالی و رفیع است و دسترسی به آن در نهایت صعوبت، و شاید اختصاص به انبیاء و اولیاء و هر کس را که خدا بخواهد، داشته باشد، چون در عین اشتغال به نعمت لی مع الله حالات لا یسعها ملک مقرب ۲۳ جلوات و ظهورات انا بشرٌ مثلكم ۲۴ از ایشان هویدا و ظاهر می‌گردد.

اگر کسی گوید که این مناصب اختصاصی بوده و وصول به این ذروه از معارف الهیه منحصرآ راجع به انبیاء عظام و ائمه معصومین - صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین - است و دیگران را به هیچ وجه من الوجوه بدان راه نیست؛ در جواب گوئیم: منصب نبوت و امامت امری است اختصاصی، ولی وصول به مقام توحید مطلق و فناء در ذات احدیت که تعبیر از او به ولایت می‌شود ابدآ اختصاصی نیست و دعوت انبیاء و ائمه علیهم السلام امت را بدین مرحله از کمال است. حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله امت خود را دعوت فرموده‌اند که به آن جائی که پای خود را گذارده‌اند پا گذارند و این مستلزم امکان سیر به آن مقصد است و الا لازم می‌آید دعوت لغو باشد. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ اسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا ۚ

علت عدم وصول همگان به کمالات انسانی

از طریق عامه روایت شده است که:

لو لا تكثير في كلامكم، و تمريج في قلوبكم لرأيتم ما أرى، و لسمعتم ما أسمع.

"اگر این گفتار بسیار در زبانها، و این اضطراب و آشوب در دل‌های شما نبود هر آینه می‌دیدید آنچه را که من می‌بینم و می‌شنیدید آنچه را که من می‌شنوم." این گفتار حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله به خوبی حاکی است از آنکه علت عدم وصول به کمالات انسانی همانا خیالات باطله شیطانیه و افعال لغو و بیهوده است. و از طریق خاصه نیز روایت است که آن حضرت فرمود:

لو لا أن الشياطين يحومون حول قلوب بني آدم لرأوا ملكوت السموات و الأرض.

"اگر شیاطین گرداگرد دل‌های فرزندان آدم گردش نمی‌کردند هر آینه آنها ملکوت آسمان‌ها و زمین را می‌دیدند."

و از جمله آثار آن مرتبه عالی انسانی احاطه کلیه است به قدر استعدادات امکانیه به عوالم الهیه، و نتیجه این احاطه اطلاع بر ماضی و مستقبل است و تصرف در مواد کائنات، چه محیط را غایت تسلط بر محاط علیه حاصل است، با همه کس مصاحب و در همه جا حاضر.

شیخ عبد الکریم جیلی که یکی از عرفاء است در کتاب خود به نام "الانسان الکامل" چنین گوید: "به یاد دارم وقتی به مقدار یک لمحہ به من حالی دست داد که خود را متحد با جمیع موجودات یافتیم به طوری که حضور همه آنها را بالعیان مشهود خود می‌دیدم، ولی این حال بیش از یک لحظه دوام نداشت."

البته مانع از دوام و استمرار این حال همانا اشتغالات به تدابیر بدن است و حصول تمامیت این مراتب بعد از ترک تدبیر بدن است. عارفی از عرفاء هند به نام شیخ ولی الله دهلوی در کتاب خود به نام "همعات" چنین گوید: به من آگاهانیدند که فراغ از آثار نشأه مادیه پس از گذشت پانصد سال از عبور عالم ماده و مرگ صورت می‌گیرد، و این مدت مطابق با نصف روز از ایام ربوبی است، لقوله عز من قائل:

وَ اِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ۚ ۲۶

نارسا بودن الفاظ در بیان حقایق و انوار تجردیه و عوالم ربوبی

البته معلوم است که سایر درجات و فیوضات این عالم بی حد و نهایت است چون پایه و اساس وضع الفاظ بر پایه احتیاجات بشری بوده است و در اثر توسعه احتیاجات دائره وضع الفاظ وسیع تر شده است لذا بیان حقائق انوار تجردیه عوالم ربوبی در قالب الفاظ غیر ممکن است و هر چه از آنجا گفته شود اشاره و کنایه بوده نمی‌تواند آن حقیقت عالیه را در افهام تنزل دهد. بشر مادی که به نص اخبار أنت فی أظلم العوالم در تاریک‌ترین عوالم از عوالم الهیه که همین عالم ماده است

زندگی می‌نماید و هر چه با چشم خود می‌بیند و با دست مادی خود لمس می‌نماید از برای آنها الفاظی در حدود احتیاجات روزمره خود وضع می‌نماید اما از سایر عوالم و از تعلقات و تشعشات و انوار و ارواح اطلاعی ندارد تا برای آنها نیز الفاظی وضع کند، بنابر این ما در تمام لغات جهان لغتی نداریم که آن معانی عالیه را حکایت کند پس چسان می‌توان آن حقایق را به زبان آورده و توصیف نمود؟

مشکل عشق نه در حوصله دانش ماست
حلّ این نکته بدین فکر خطا نتوان کرد

دو دسته از این حقایق سخن رانده‌اند:

اول: جماعات انبیاء کرام علیهم السلام بدیهی است که آنها با عوالم ماوراء ماده ارتباط داشته‌اند ولی به حکم نحن معاشر الانبیاء امرنا ان نکلّم الناس علی قدر عقولهم ۲۷ مجبور بودند از این حقایق به قسمی تعبیر نمایند که قابل فهم و ادراک عامه مردم باشد و لهذا از بیان حقایق انواری و غایت درخشندگی آن قطع نظر نموده و از بیان آنچه که حتی به قلب بشر هم خطور نکرده است رفع ید نموده از حقیقت ما لا عین رأّت و لا أذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر ۲۸ تعبیری از قبیل جنّت و حور و قصور و غیره می‌نمودند و لهذا خود نیز در آخر اعتراف می‌نمودند که بیان حقایق آن عوالم قابل توصیف نیست.

دوم: سلسله‌ای از مردم که به متابعت راه انبیاء تشرّف ادراک این حقایق و فیوضات به قدر اختلاف و استعدادات نصیبشان شده است. اینان نیز سخن در پرده استعاره و تمثیل گفته‌اند.

عالم خلوص و اخلاص و اقسام آن

باید دانست که وصول بدین مقامات و درجات بدون اخلاص در راه حق صورت نیندد و تا سالک به منزل مخلصین نرسد کشف حقیقت چنانکه باید برای او نخواهد شد.

بدانکه اخلاص و خلوص بر دو قسم است: اول: خلوص دین و طاعت از برای خدای تعالی. دوم: خلوص خود را از برای او. و دلالت بر اوّل دارد کریمه شریفه: وَ مَا امْرُؤًا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۲۹ و بر دوم دلالت دارد کریمه شریفه: اِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ ۳۰ و حدیث نبوی مشهور: مَنْ اَخْلَصَ لِلَّهِ اَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَتْ يَنْبِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ اِلَى لِسَانِهِ ۳۱ دلالت بر قسم دوم دارد. یعنی کسی بدین مرحله می‌رسد که خود را برای خدای تعالی خالص کند.

و توضیح این اجمال آنکه: خداوند تعالی همانطور که صلاح را در قرآن کریم در بعضی از مواضع استناد به عمل داده است کفوله تعالی: مَنْ عَمِلَ صَالِحًا ۳۲ یا: عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا ۳۳ یا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ۳۴ و در بعضی از مواضع آن را استناد به ذات انسان داده است کفوله تعالی: إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ۳۵ یا: وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ ۳۶ همچنین اخلاص و خلوص را گاهی مستند به عمل دانسته و نسبت به آن داده است و گاهی مستند به ذات. بدیهی است که تحقق اخلاص در مرتبه ذات موقوف است بر اخلاص در مرتبه عمل یعنی تا کسی در یکایک از اعمال و افعال و گفتار و سکون و حرکت خود اخلاص به عمل نیابد به مرحله اخلاص ذاتی نائل نخواهد شد. قال عزّ من قائل: اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ ۳۷ به ارجاع ضمیر مستتر فاعل «يرفع» به سوی «العمل الصالح» و معنی چنین می‌شود: «العمل الصالح يرفع الكلم الطيب».

خصوصیات و آثار خلوص ذاتی

و باید دانست که چون کسی به مرحله خلوص ذاتی برسد و بدین فیض عظمی نائل گردد دارای آثار و خصوصیات خواهد بود که دیگران از آن بی‌نصیب و بهره‌اند:

اوّل آنکه به نصّ کریمه قرآنیّه دیگر شیطان را به هیچ وجه من الوجوه برایشان تسلط و اقتداری نیست: فَبِعِزَّتِكَ لَا غُيُوبَ لَهُمْ اِجْمَعِينَ - اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ ۳۸ بدیهی است که این استثناء تشریحی نیست بلکه به واسطه اقتدار ذاتی مخلصین در

مقام توحید، دیگر شیطان را قدرتی نبوده و به علّت ضعف و ناتوانی خود نمی‌تواند در این مرحله به آنان دست یابد. باری چون مخلصین خود را برای خدا خالص نموده به هر چیز که می‌نگرند خدا را می‌بینند، و شیطان به هر قسم و کیفیتی بر ایشان ظهور کند باز با نظر الهی در آن شیء می‌نگرند و استفاده الهیه می‌کنند، لهذا شیطان از اوّل امر نزد این طایفه اعتراف به عجز و مسکنت خود نموده و سپر می‌اندازد و الا شیطان ذاتش برای اغواء بنی آدم است و کسی نیست که بخواهد به کسی ترخّم نموده و دست از اضلال او بردارد.

دوّم، این گروه از محاسبه محشر آفاقی و حضور در آن عرصه معاف و فارغ هستند. در قرآن کریم وارد است که:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ۚ ۳۹

از این آیه به طور حتم دستگیر می‌شود که به طور اجمال جماعتی از فزع و صعقه قیامت در امانند، و چون به آیه شریفه: فَإِنَّهُمْ لَمُخْضَرُونَ - إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ۴۰ ضمیمه گردد معلوم می‌شود که آن گروه که از صعقه قیامت در امانند عبارتند از:

بندگان مخلص خدا، زیرا بندگان مخلص به یک معنی ابداً دارای اعمالی نیستند تا آنان را برای حساب آن در عرصه قیامت حاضر سازند. آنان به واسطه مراقبت و ریاضات شرعیّه در جهاد انفسیّه کشته شده و به حیات ابدی پیوسته‌اند و از قیامت عظمای انفسیّه عبور کرده‌اند، در دوران مجاهده به حساب آنان رسیدگی شده و حال به واسطه قتل فی سبیل الله در نزد خدای خود به خلعت حیات ابدی مخلّع و از روزی‌های خاصّه خزانه ربوبی متنعمند.

قال عزّ من قائل:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ۴۱

چو زیاده بر آن، آنکه احضار، فرع بر عدم حضور است و اینان قبل از پیدایش طلیعه قیامت در همه جا حاضر بوده و بر همه احوال مطلع بوده‌اند لقلوله تعالی: عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ۴۲.

سوّم، آنچه از ثواب و اجر به هر کس برسد و در روز قیامت به او عطا شود در مقابل عمل او خواهد بود مگر این صنف از بندگان که کرامت الهیه بر ایشان ماوراء طور پاداش عمل است: وَ مَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ - إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ ۴۳

و اگر گفته شود که: مفاد این آیه آنست که گروه معذبین طبق اعمالشان به پاداش می‌رسند مگر بندگان نیک خدا که برای ایشان جزا در مقابل عمل نبوده بلکه پروردگار منان به ایشان به فضل و کرم خود جزا خواهد داد. گوئیم: مفاد آیه مطلق بوده و مخاطب آن اختصاصی به گروه معذبین ندارد، علاوه آنکه جزای بندگان به فضل و کرم، منافات با جزا در مقابل عمل ندارد. چه معنای فضل اینست که در مقابل عمل کوچک، پروردگار منان جزای بزرگ عنایت می‌فرماید و در واقع عمل کوچک را بزرگ می‌شمارد ولی با این همه باز جزا در قبال عمل واقع گردیده است در حالی که مفاد کریمه شریفه غیر از اینست، مفاد آیه آنست که به بندگان مخلصین خدا جزا اصلا در مقابل عمل داده نمی‌شود. و نیز در آیه دیگر می‌فرماید:

لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ۴۴

برای این گروه هر چه اراده و مشیت آنان تعلق گیرد خواهد بود و در نزد ما نیز چیزی زیاده از مقدار اراده و مشیت آنان برای آنان خواهد بود. پس معلوم می‌شود که از کرامات الهیه چیزهائی که فوق اراده و مشیت و بالاتر از سطح فکر و میزان طیران مرغ اختیار و اراده آنهاست داده خواهد شد و این نکته شایان دقت است و قابل توجه.

چهارم، آنان دارای مقامی منیع و منصبی رفیع و مرتبه‌ای عظیمند که بتوانند حمد و سپاس ذات احدیت و ثنای الهی را کما هو حقّه همانطور که سزاوار آن ذات اقدس است بجا آورند. قال عزّ من قائل: سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ - إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ ۴۵ و این غایت کمال مخلوق و نهایت منصب ممکن است. از مجموع بیانات سابقه چنین بدست می‌آید که برای آخرین مراحل سلوک که همان مقام مخلصین باشد چه مزایائی است و چه فیوضاتی بر آنان مترتب خواهد بود. ولی باید معلوم باشد که وصول به این

کمالات و تحقّق به این حقائق وقتی میسور می‌گردد که سالک در میدان مجاهده فی سبیل الله کشته و مقتول گردد، و هنگامی از آن فیوضات الهیّه سرمست خواهد بود که جام شهادت را سرکشیده باشد. و مراد از کشته شدن عبارت است از قطع علاقه روح از بدن و متعلّقات آن، و همچنانکه شهید در معرکه قتال با شمشیر و سیف ظاهری علاقه روح خود را از بدن قطع می‌کند سالک راه خدا نیز با سیف و شمشیر باطن در میدان نبرد با نفس اماره به وسیله استمداد از قوای رحمانیّه علاقه روح خود را از بدن و متعلّقات آن سلب می‌نماید.

وارستگی از عوالم کثرت از لوازم ابتدایی سلوک است

در ابتدای سلوک باید سالک إلى الله به وسیله اختیار مقام زهد و تأمل و دقّت و تفکّر در بی‌اعتباری دنیا و عدم فائده دل‌بستگی به آن، رشته علقه به عالم کثرات را قطع کند، چه نتیجه زهدات بی‌میلی و بی‌رغبتی است به امور، و در نتیجه از رویدادهائی که موجب نفع مادّی و صوری اوست خوشحال نمی‌شود، و از وقایعی که موجب ضررهای مادّی اوست متأثر و محزون نمی‌گردد.

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ ۚ ۴۶

این بی‌رغبتی و بی‌میلی منافات با حزن و خوشی فی الله ندارد زیرا این خوشحالی از محبّت به مال و منال و اعتباریّات نبوده بلکه از جهت آنست که خود را غرق دریای احسان و کرم خدا می‌بیند.

پس از طیّ این مرحله، تازه سالک متوجّه خواهد شد که علاقه مفروطی به ذات خود دارد و نفس خود را تا سر حدّ عشق دوست دارد، هرچه بجا می‌آورد و هر مجاهده که می‌کند همه و همه ناشی از فرط حبّ به ذات خود است، زیرا که یکی از خصوصیات انسان آنست که فطره خودخواه بوده، حبّ به ذات خود دارد، همه چیز را فدای ذات خود می‌نماید و برای بقای وجود خود، از از بین بردن و نابود نمودن هیچ چیز دریغ نمی‌کند. از بین بردن این غریزه بسیار صعب و مبارزه با این حسّ خودخواهی از اشکل مشاكل است، و تا این حسّ از بین نرود و این غریزه نمیرد نور خدا در دل تجلّی نمی‌کند، و به عبارت دیگر تا سالک از خود نگذرد به خدا نمی‌پیوندد.

قطع علاقه از ذات خود

سالک باید به وسیله استمداد از الطاف الهیه و امدادهای پیاپی رحمانیه رشته محبت به ذات خود را سست و رفته رفته ضعیف نموده تا بالأخره پاره کند و به این صنم درونی که سر - رشته تمام مفسد است کافر گردد و او را یکباره فراموش بنماید تا به طوری که عند التأمّل و التحقيق تمام کارهای او برای ذات اقدس الهی باشد و حبّ به ذات او به حبّ به خدای خود تبدیل گردد، و این بر اساس مجاهده انجام می‌گیرد. پس از طیّ این مرحله سالک دیگر علقه به بدن و آثار بدن و حتّی به روح خود را که پاره نموده ندارد، هر کار که کند برای خداست و اگر سدّ جوعی کرده و در کار تهیّه اسباب زندگی به قدر کفاف و ضرورت باشد برای آنست که محبوب ازلی خواستار حیات اوست و الا قدمی از قدم برای تحقّق حیات این نشأه برنمی‌داشت.

البته این خواست در مقابل خواست خدا طولی خواهد بود نه عرضی، و بر همین اساس دیگر سالک حقّ ندارد طالب کشف و کرامات بوده، عملی برای تحقّق آن انجام دهد یا برای طیّ الأَرْض و اخبار از مغیبات و اطلاع بر ضمائر و اسرار و تصرف در موادّ کاینات ذکری بگوید و ریاضتی بکشد و برای استکمال و بروز قوای نفسانی به ایّ وجه و صورّه عملی انجام دهد زیرا چنین کسی در راه رضای محبوب قدم برنمی‌دارد، خدای را عبادت نکرده و مخلص نخواهد بود بلکه نفس خود را معبود خود ساخته و برای برآورده شدن حاجات او و تحقّق پذیرفتن استعدادات او گام می‌زند گرچه لفظاً بدین منکر اعتراف نکند و ظاهراً تمام عبادتش را برای خدا انجام دهد.

چنین شخصی به نصّ کریمه شریفه: **اَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ الْهَوَاهُ ۙ هَوَاهُ ۙ ۴۷**، هوای خود را معبود خود ساخته و خواسته های نفسانی خود را می‌پرستد. سالک باید از این مرحله عبور کند و نفس خود را که دم از انانیت می‌زند ترک بگوید. و سیّاتی الکلام فیه ان شاء

وقتی سرانجام سالک بدین مرحله رسید کم کم خود را که برای خدای تعالی دوست می‌داشت نیز فراموش می‌کند و دیگر خودی نمی‌بیند و دیگر غیر از جمال ازلی و ابدی سیما و رخساره‌ای را نخواهد دید و رفته رفته در آن دریای بیکران غرق شده اثری از او نخواهد ماند.

لزوم عنایت خاصه الهی در غلبه کامل در جنگ انفسی

باید دانست که سالک باید متوجه باشد که در جنگ انفسی به طور کامل از عهده جنود شیطان برآید و آثار نفسانیّه خود را به کلی قطع کند و اصول آنها را از زوایای مخفیّه خانه دل برکند چه اگر ذره‌ای از حبّ مال و جاه و منصب و کبر و شخصیت طلبی و خویشتن دوستی در او باقی باشد هرگز به کمال نخواهد رسید. لهذا بسیار دیده شده است که کثیری از کمّین پس از سالها ریاضت و مجاهده به کمالات نرسیده و در جنگ انفسی شکست خورده‌اند، و علت آن اینست که ریشه بعضی از صفات هنوز در خانه دلشان باقی بوده لیکن پنداشته‌اند که آن ریشه به کلی از بین رفته است لذا در مواقع امتحان الهی و در مظانّ بروز نفس و جلوه آثارش آن ریشه‌ها ناگهان جوانه داده و نموّ نموده و کار سالک را ساخته‌اند. توفیق غلبه بر نفس و جنود آن منوط به دستگیری و عنایات خاصه حضرت ربّ الأرباب است چه طیّ این مرحله بدون توفیق و دستگیری خاصّ او صورت نیند. گویند: روزی مرحوم سید بحر العلوم - رضوان الله علیه - را شاگردانش خندان و متبسّم یافتند، سبب پرسیدند، در پاسخ فرمود: پس از بیست و پنج سال مجاهده اکنون که در خود نگریستم دیدم دیگر اعمالم ریائی نیست و توانسته‌ام به رفع آن موفق گردم. فتأمل جیّدا.

لزوم متابعت کامل از جمیع احکام شرعیّه در تمام مراحل سلوک

پوشیده نماند که از ابتدای سیر و سلوک تا آخرین مرحله از آن، سالک باید در تمام امور ملازم شرع انور باشد و به قدر سر سوزنی از ظاهر شریعت تجاوز ننماید. پس اگر کسی را ببینی که دعوی سلوک کند و ملازم تقوی و ورع نبوده و از جمیع احکام الهیّه شرعیّه متابعت ننماید و به قدر سر سوزنی از صراط مستقیم شریعت حقّه انحراف نماید او را منافق می‌دان مگر آنچه به عذر یا خطا یا نسیان از او سر زند. و اینکه از بعضی شنیده شده است که می‌گویند سالک پس از وصول به مقامات عالیّه و وصول به

فیوضات ربّانیّه تکلیف از او ساقط می‌گردد سخنی است کذب و افترائی است بس عظیم، زیرا رسول اکرم صلی الله علیه و آله با اینکه اشرف موجودات و اکمل خلائق بودند مع هذا تا آخرین درجات حیات تابع و ملازم احکام الهیّه بوده‌اند. بنابراین سقوط تکلیف به این معنی دروغ و بهتان است. بلی از برای آن می‌توان معنای دیگری نمود که قائلین، آن را قصد نمی‌نمایند و آن اینست که اتیان اعمال عبادیّه باعث برای استکمال نفوس بشریّه است، و مراتب استعداد انسان به واسطه التزام بر سنن عبادیّه از مراحل قوّه به فعلیّت می‌رسد. بنابراین برای افرادی که هنوز به مرحله فعلیّت تامّه من جمیع الجهات نرسیده‌اند عبادات آنان برای استکمال است.

عبادت افراد کامل و واصل به جهت تقرّب نبوده بلکه لازمه کمال آنان است

ولی برای افرادی که به مرحله فعلیّت تامّه رسیده‌اند دیگر عبادت به جهت حصول استکمال و تحصیل مقام قرب معنی ندارد بلکه اتیان عبادات برای چنین شخصی به عنوان دیگری که همان مقتضای حصول کمال است خواهد بود. لهذا عائشه از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله پرسید که: «پس از آنکه خداوند در شأن شما فرمود:

لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ ۴۹

پس این اندازه رنج در تحمّل عبادات برای چیست؟ فرمودند: آیا مگر نمی‌خواهی من عبد شاکر خدای خود بوده باشم؟ از اینجا به خوبی معلوم می‌شود که اتیان اعمال عبادیّه برای بعضی از نفوس بشریّه استکمالاً للنفس نبوده بلکه محضاً برای اظهار امتنان و شکراً لله العظیم بوده است.

حالاتی که برای سالک در اثر مراقبت و مجاهده دست می‌دهد و گاه و بیگاه انواری و آثاری بر او مشهود می‌گردد همه مقدمه تحصیل ملکه است زیرا مجرد ترتّب آثار و تغییر حال فی الجمله کافی نیست بلکه باید سالک سعی کند که با مجاهده بقایای عالم سافل را که در ذاتش کامن و مخفی است به کلی رفع کند، و تا با پاکان عالم سنخیت پیدا نکند وصول به مراتب ایشان برای او غیر میسر است بلکه در اثر اندک لغزشی در سلوک و جهاد، او را دوباره به عالم سافل تنزل خواهند داد، کریمه شریفه:

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ ۚ ۵۰

بر این دقیقه دلالت دارد. پس سالک باید ظاهر و باطن خویش را بالمره پاکیزه نماید و زوایا و بیغوله‌های دل خویش را کاملاً پاک کند تا توفیق صحبت با ارواح طیبه و همنشینی با پاکان ملاً اعلی نصیب او گردد. وَ ذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَ بَاطِنَهُ ۵۱

پاورقی

۱ همه عالم امکان به منزله عبارت است و تو معنای آنی، ای که تو مغناطیس دل‌هائی. «منظومه سبزواری»، الهیات، فی افعاله تعالی، غرر فی انحاء تقسیمات لفعل الله تعالی طبع ناصری ص ۱۸۳.

۲ یک جذبه از جذبه‌های الهی (از نظر تأثیر در تکامل انسان) با عبادت جنّ و انس برابری می‌کند

۳ از جمله فقرات دعای منسوب به امیر المؤمنین علیه السلام که حاج مولی جعفر کبوتر آهنگی آن را شرح کرده و در کتاب کوچک جیبی طبع شده است.

۴ خداوندا ظاهرم را به طاعتت، و باطنم را به محبتت، و قلبم را به شناختت، و روحم را به دیدارت، و سویدایم را به پیوستگی تامّ به حضرتت نور بخش، ای صاحب جلال و جمال

۵ آیه ۹ و ۱۰ از سوره ۹۱: و الشمس. برآستی که هر کس نفس خود را تزکیه کرد به رستگاری رسید، و هر که آن را بیالود

زیانبار گشت

۶ این حدیث شریف به طرق عدیده از رسول خدا روایت شده، با عبارات مختلف و مضمون واحد، و در «احیاء العلوم» ج ۴ ص ۲۲۳ و تعلیقه آن در ص ۱۹۱ و در «عوارف المعارف» مطبوع در حاشیه «احیاء العلوم» ج ۲ ص ۲۵۶ بیان شده است. و در کتب شیعه در «عیون اخبار الرض» ص ۲۵۸ و «عدّة الداعی» ص ۱۷۰ و «اصول کافی» ج ۲ ص ۱۶ وارد شده است. و روایت وارده در «عیون» با اسناد خود از حضرت امام رضا علیه السلام از پدرشان از جدّشان از حضرت محمد بن علی الباقر از پدرشان حضرت سجّاد از جابر بن عبد الله انصاری از امیر المؤمنین علیه السلام چنین است که قال رسول الله صلی الله علیه و آله: ما اخلص عبد لله اربعین صباحا الا جرت ینابیع الحکمة من قلبه علی لسانه.

۷ هر کس چهل روز (خود و کار خود را) برای خداوند خالص کند چشمه‌های حکمت از دلش بر زبانش ظاهر گردد.

۷:۵۹ ۸

۹ همانا من از خداوند طلب آمرزش و عفو بسیار دارم از برای آنکه پاره‌ای از عمر خویش را به بررسی آراء مدّعیان فلسفه و جدال کنندگان اهل کلام و نازک بینی‌های آنان و آموختن سخنان و شیوه‌های بحثی آنان به پوچی گذراندم، تا اینکه سرانجام در پرتو فروغ ایمان و تأیید خداوند منان دریافتم که واقعا قیاسات آنها بی‌نتیجه و صراط آنها غیر مستقیم است. از این رو زمام کار خویش را به خداوند و به فرستاده بیم دهنده و هشدار دهنده او سپردیم، و به آنچه از رسول الله به ما رسیده بود تماما ایمان آورده و تأیید نمودیم، و در صدد جستجوی توجیه عقلی و روشی علمی برای فرمایشات رسول برنیامدیم بلکه پیروی از هدایت و اجتناب از نواهی او را پیشه خود ساختیم همچنان که حق تعالی فرموده: آنچه از دستوراتی که پیامبر برای شما آورده است بگیرید و پیروی کنید، و از آنچه نهی فرموده دوری کنید. تا آنکه خداوند بر قلب ما گشود آنچه را که گشود، و به برکت این دنباله‌روی از رسول به فلاح و رستگاری رسید.

۱۰ آیه ۶۱ از سوره ۳۷: صافّات: برای چنین چیزی عمل کنندگان باید عمل کنند

۱۱ آیه ۱۲۸ از سوره ۱۶: نحل: خداوند همراه کسانی است که تقوی گزیده‌اند و آنانکه ایشان نیکوکارند

۱۲ آیه ۵۳ و ۵۴، از سوره ۴۱: فصلت:

بزودی نشانه‌های خود را در آفاق(آسمان‌ها و زمین و طبیعت)و در وجود خودشان به آنان نشان دهیم تا بر ایشان روشن شود که او حق است و بس، آیا همین کافی نیست که پروردگارت بر هر چیز شاهد و حاضر است. هان که ایشان نسبت به دیدار پروردگارشان در شک‌اند، آگاه باشید که او به هر چیز احاطه دارد

۱۳ بدانید و آگاه باشید که پروردگارتان را در ایام روزگار شما نسیمهائی است، هان بکوشید که خود را در معرض آنها قرار دهید و از آنها روی نگردانید

۱۴ آیه ۱۶۹، از سوره ۳: آل عمران: و البته مپندار آنان را که در راه خدا کشته شده‌اند، مرده‌اند، بلکه زنده‌اند و نزد پروردگارشان به آنان روزی داده می‌شود

۱۵ آیه ۸۸، از سوره ۲۸: قصص: همه چیز نابود است مگر وجه خدا

۱۶ آیه ۹۶، از سوره ۱۶: نحل: آنچه در نزد شماست پایان می‌پذیرد، و آنچه نزد خدا است باقی است

۱۷ آیه ۲۶ و ۲۷، از سوره ۵۵: الرحمن: هر کس بر روی آن(زمین)است فنا پذیرد و باقی می‌ماند وجه پروردگارت، که آن وجه دارای صفت جلال و جمال است

۱۹ ما اسامی و نشانه‌های خدا هستیم

۲۰ زیرا سالک صبح می‌کند و جز خدای متعال قادر و عالم و زنده‌ای نمی‌بیند

۲۱ خدا بود و چیزی با او نبود

۲۲ شرح احوال «بابا فرج مجذوب» در کتاب «تاریخ حشری» که در احوال بزرگان و عرفاء متوفای تبریز نگاشته شده موجود است و گفتار بابا فرج را در آن کتاب به شعر درآورده است از آن جمله همین گفتار اوست که به شعر درآورده است:

که فرج تا که دیده بگشادست چشم او بر جهان نیفتاده است

و نظیر این گفتار از حافظ وارد است آنجا که گوید:

منم که شهره شهرم به عشق ورزیدن منم که دیده نیالوده‌ام به بد دیدن»

و این فارض «فرموده است:

و حياة أشواقی إلیک و تربة الصبر الجمیل ما استحسن عینی سواک و لا صبوت إلی خلیل

و از او نقل شده است که فرموده: من این بیت را در عالم خواب سروده‌ام.

۲۳ مرا با خداوند حالاتی است که هیچ فرشته مقربّی یارای تحمّل آن را ندارد

۲۴ آیه ۱۱۰، از سوره ۱۸: کهف: من مثل شما بشری هستم

۲۵ آیه ۲۱، از سوره ۳۳: احزاب و برای شما در وجود رسول خدا صلی الله علیه و آله الگوی نیکویی است، برای آن کس که امید (به دیدار) خدا و روز قیامت دارد و فراوان یاد خدا کند.

۲۶ آیه ۴۷، از سوره ۲۲: حجّ و حقّاً یک روز نزد پروردگار تو مانند هزار سال از سالهائی است که شما می‌شمارید.

۲۷ ما گروه انبیاء مأموریم با مردم به اندازه خردهاشان سخن گوئیم

۲۸ آنچه نه چشمی دیده است و نه گوشی شنیده است و نه بر قلب بشری خطور کرده است

۲۹ آیه ۵، از سوره ۹۸: بینه؛ و مأمور نشده‌اند جز اینکه خداوند را به گونه‌ای بپرستند که دین را برای وی خالص کرده باشند.

۳۰ آیه ۴۰، از سوره ۳۷: صافات: جز بندگان پاک شده و خالص شده خدا.

۳۱ هر کس چهل روز (خود و عمل خود را) برای خدا خالص کند، چشمه‌های حکمت از قلبش به سوی زبانش جریان یافته و ظاهر شود.

۳۲ آیه ۹۷، از سوره ۱۶: نحل: هر کس عمل صالحی را کند.

۳۳ آیه ۷۰، از سوره ۲۵: فرقان: هر کس عمل کند عمل صالحی ر.

۳۴ آیه ۲۹، از سوره ۱۳: رعد: آنان که ایمان آورده و اعمال صالحه بجای آورده‌اند.

۳۵ آیه ۷۵، از سوره ۲۱: انبیاء: او از صالحان بود.

۳۶ آیه ۴، از سوره ۶۶: تحریم: و صالح از مؤمنان.

۳۷ آیه ۱۰، از سوره ۳۵: فاطر: کلمه طیبه به سوی او بالا می‌رود، و عمل شایسته آن را بالا می‌برد.

۳۸ آیه ۸۳، از سوره ۳۸: ص: پس به عزّت سوگند می‌خورم که البتّه همه را گمراه می‌کنم جز بندگان پاک شده و خالص شده تور.

۳۹ آیه ۶۸، از سوره ۳۹: زمر: و در صور دمیده شود، پس هر که در آسمان‌ها و زمین است بمیرد و هلاک شود مگر آن کس که خدا بخواهد.

۴۰ آیه ۱۲۷، ۱۲۸، از سوره ۳۷: صافات: پس بدرستی که آنها البتّه احضار شدگانند مگر بندگان مخلص خد.

۴۱ ترجمه در ص ۲۸ گذشت.

۴۲ ۳: ۱۶۹

۴۳ آیه ۳۹ و ۴۰، از سوره ۳۷: صافات: و جزاء داده نمی‌شوید جز همان را که کرده‌اید، مگر بندگان برگزیده خد.

۴۴ آیه ۳۵، از سوره ۵۰: ق: و از برای آنها در بهشت هر چه بخواهند هست، و علاوه بر مقدار خواست آنها، در نزد ما زیادتیهائی هست که به آنها می‌دهیم.

۴۵ آیه ۱۶۰، از سوره ۳۷: صافات: خداوند منزّه است از هر چه وصف کنند، مگر (وصف) بندگان پاک شده و خالص شده م.

۴۶ آیه ۲۳، از سوره ۵۷: حدید: تا بر آنچه از دست داده‌اید غمگین مباشید، و به آنچه به شما داده است خوشحال نگردید.

۴۷ آیه ۲۳، از سوره ۴۵: جائیه: آیا دیدی آن کسی را که هوای نفس خود را معبود خویش ساخته است؟

۴۸ و بزودی به خواست خدای متعال در این زمینه گفتگو خواهد شد.

۴۹ آیه ۲، از سوره ۴۸ فتح: تا خداوند گناهان گذشته و آینده تو را ببامزد.

۵۰ آیه ۱۴۴، از سوره ۳: آل عمران: محمد صلی الله علیه و آله جز یک پیامبر نیست که پیش از او نیز پیامبرانی بوده‌اند، پس آیا

اگر بمیرد یا کشته شود شما به گذشته خودتان با پاشنه پای خود واژگون می‌شوید؟

۵۱ آیه ۱۲۰، از سوره ۶: انعام: واگذارید و رها سازید چه ظاهر گناه را و چه باطن آن ر.

کتاب لب اللباب / قسمت دوم: شرح تفصیلی عوالم مقدم بر عالم خلوص

ذکر اجمالی عوالم مقدم بر عالم خلوص در قرآن

بنابراین باید کاملاً عوالم مقدمه بر عالم خلوص را طی کند، و اجمال آن را خداوند تبارک و تعالی در این آیه مبارکه فرموده

است:

الَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ أَكْبَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ - يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَ رِضْوَانٍ وَ جَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ٥٢

بنابراین عوالم مقدّم بر عالم خلوص چهار است. اوّل: اسلام، دوّم: ایمان، سوّم: هجرت، چهارم: جهاد فی سبیل الله. و چون جهاد این مسافر جهاد اکبر است لقوله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ ٥٣، پس شرط در این سفر است که اسلام و ایمان مجاهد، اسلام و ایمان اکبر باشد. و بعد از آن طالب را سزد که دامن همّت بر کمر زده با رسول باطن به معاونت رسول ظاهر یا خلیفه آن مهاجرت کرده و سپس قدم در میدان مجاهده نهد تا به فوز قتل فی سبیل الله فائز گردد.

ولی باید سالک بر این نکته واقف باشد که از ابتدای سلوک تا این مرحله از جهاد موانع انسی و شیطانی زیاد بود ولی چون به فوز این قتل نائل گردد و از عوالم اسلام و ایمان اکبر عبور نموده و در مجاهده نیز فائق و کشته شود ابتدای عوالم اسلام اعظم و ایمان اعظم و هجرت عظمی و جهاد اعظم است، و موانع آن کفر اعظم و نفاق اعظم است. و در این وادی دیگر جنود شیطان را قدرت بر غلبه و دسترسی بدانجا نیست بلکه خود شیطان که رئیس ابالسه است راه را بر سالک خواهد گرفت. بنابراین هرگز سالک نباید چنین تصوّر کند که چون از این عوالم گذشت از مخاطره رسته و گوهر مقصود را جسته است بلکه باید ملتفت باشد که پس از عوالم سابقه اگر این عوالم اعظم را طیّ نکند گرفتار ابلیس شده و شیطان او را از وصول به سر منزل مقصود منع خواهد نمود، ولی باید سالک همّتی عالی داشته و نگذارد که ابلیس او را به کفر اعظم یا به نفاق اعظم گرفتار کند بلکه پس از اسلام اعظم و ایمان اعظم هجرت عظمی نموده و با مجاهده اعظم از قیامت عظمای انفسیه عبور و در وادی مخلصین وارد گردد. رزقنا الله ان شاء الله تعالی.

شرح تفصیلی عوالم مقدّم بر عالم خلوص

بنابر آنچه گفته شد چون قبل از عالم خلوص باید مسافر الی الله تعالی دوازده عالم را طی کند، اسلام اصغر و اکبر و اعظم، و ایمان اصغر و اکبر و اعظم، و هجرت صغری و کبری و عظمی، و جهاد اصغر و اکبر و اعظم، لذا باید خصوصیات این عوالم و آثار و علائم و موانع و صوارف آنها را نیز بداند. ما در اینجا به نحو اجمال بیان کردیم و چون تفصیل آنها در کتاب مستطاب منتسب به مرحوم فخر الفقهاء و الأولیاء سید مهدی بحر العلوم - رضوان الله علیه - ذکر شده است طالبین شرح تفصیلی باید بدانجا مراجعه نمایند. لیکن برای روشن شدن مطلب در اینجا فی الجمله بیانی خواهد شد.

اسلام اکبر

اسلام اکبر عبارت است از تسلیم و انقیاد محض یعنی ترک اعتراض من جمیع الوجوه بر خداوند عزّ و جلّ، و اعتراف و اذعان بر آنکه آنچه هست و تحقق یافته صلاح بوده و آنچه واقع نشده صلاح نبوده است، و به طور کلی رفع ید از چون و چرا و عدم گالیه از حضرت ربّ العزّة. و به همین مرتبه ناظر است کلام مولی الموحّدين أمير المؤمنین علیه السلام در حدیث مرفوعه برقی که: انّ الاسلام هو التسليم، و التسليم هو اليقين ۵۴ و علاوه بر ترک اعتراض باید در قلب او هیچ نوع گرفتگی و غباری نسبت به احکام تشریحیه و تکوینیّه الهیه نباشد، كما ورد فی قوله تعالى:

فَإِلَّا وَ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ۵۵.

این مرحله همان مرحله ایمان اکبر است که اسلام اکبر به روح سرایت نموده و دل و جان را حقاً متصرف شده است.

ایمان اکبر

وقتی که دل سالک به نور اسلام اکبر منور گردید گاه و بیگاه بر او حالی دست می‌دهد که علاوه بر ادراک شعوری مشاهده می‌کند که هر چه هست مستند به باری تعالی است و به عبارت دیگر خدای را در همه احوال حاضر و ناظر می‌یابد، و این همان

مرحله شهود و اسلام اکبر است. و چون هنوز به سرحد کمال نرسیده است که به تمام ارکان بدن سرایت کند و اعضاء و جوارح را متصرف گردد لهذا موانع مادیّه و مشاغل و شواغل طبیعیّه او را از این حال صرف نموده و در حال اشتغال به شغلی آن شهود را از دست می‌دهد و غفلت او را می‌گیرد. لذا باید سالک با عزم راسخ ایستادگی نموده و آن حال را به مقام ملکه بالا برد و به کمال برساند تا شواغل خارجیّه نتوانند مسیر شهودی سالک را تغییر دهند و بر حال او غلبه کنند. لذا باید این اسلام را از مقام دل به مقام روح سرایت دهد تا آن اجمال به تفصیل پیوندد، و به امر روح آن حالت تمام قوای ظاهری و باطنی را فرا گیرد و از حال به ملکه برسد. و این مقام همانست که عرفاء از آن تعبیر به احسان می‌نمایند چه خداوند کریم در قرآن مجید می‌فرماید: وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَاۙ ۝۵۶، ولی به این اکتفا نموده پس از آن می‌فرماید: وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ۝۵۷

بنا براین مجاهد فی سبیل الله تا به مرتبه احسان نرسد نتواند بر سبیل هدایت الهیّه دست یابد.

از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله سؤال کردند که معنی احسان چیست؟ فرمود: ان تعبد الله كأنک تراه، و ان لم تکن تراه فإنّه یراک. ۵۸.

یعنی: باید انسان چنان خدای را عبادت کند که او را ببیند و اگر بدین کیفیت قادر بر عبادت او نباشد در مرحله متأخر چنان خدای را عبادت کند که گوئی خدای او را می‌بیند.

تا هنگامی که اسلام اکبر سالک به ایمان اکبر نرسیده فقط گاه و بیگاه بر او حال احسان دست داده و عبادات را با شوق و رغبت و میلی وافر انجام می‌دهد اما وقتی که به ایمان اکبر رسید از حال احسان به ملکه محسنین می‌رسد. در این موقع جزئیات و کلیات افعال سالک از سرچشمه شوق و میل و رغبت آب خورده همه را به طیب خاطر اتیان می‌کند، زیرا در این موقع ایمان به روح سرایت کرده و چون روح سلطان و فرمانفرمای جمیع اعضاء و جوارح است همه را به کار خود وامی‌دارد و کار بر همه سهل و آسان می‌گردد، همه آنها منقاد و مطیع روح بوده و دقیقه‌ای از آنات از اطاعت او سر باز نمی‌زنند. خداوند تبارک و تعالی در حق این طائفه می‌فرماید:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ * الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ * وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ۵۹

چون اشتغال به لهویات متفرع بر میل و رغبت به آنهاست و سالک مؤمن به ایمان اکبر که به مرتبه احسان رسیده و در او ملکه شده ابدًا میل و رغبتی به آنها ندارد، و از طرف دیگر چون می‌داند که دو محبت و شوق در یک دل جای نمی‌گیرد لقوله تعالی: مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ ۶۰ اگر در دل سالکی میل و رغبت به امور لهویّه باشد اِنَا ۶۱ کشف می‌کنیم که میل و رغبت الهی در او نبوده و چنین قلبی منافق خواهد بود، چه در مورد امور راجع به خدای تعالی اظهار میل می‌کند و در امور لغویّه و لهویّه نیز رغبت و میل دارد. و این نفاق، نفاق اکبر است که در مقابل ایمان اکبر قرار دارد، و تسلیم و اطاعت قلبی آن متولد از رغبت و اشتیاق باطنی نیست بلکه متولد از عقل و زائیده خوف و ملاحظه‌کاریهائی است که در انسان پدید می‌گردد. و اشاره به همین نفاق است قوله عزّ من قائل:

وَ إِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى ۶۲

سالک هنگامی به ایمان اکبر می‌رسد که هیچ درجه از درجات این نفاق در او نباشد و به هیچ وجه افعال او ناشی از مدرکات عقلیّه و صلاح اندیشی و محافظه‌کاری و مسبب از خوف نباشد بلکه صرفاً بر اساس اشتیاق و محبت و به داعیه عشق و میل و رغبت انجام گیرد.

هجرت کبری

چون سالک به مرتبه ایمان اکبر رسید باید مهیای هجرت کبری گردد، و آن هجرت به تن است از مخالطه اهل عصیان و مجالست اهل بغی و طغیان و أبناء روزگار خوان، و هجرت به دل است از مودت و میل به ایشان، و هجرت به تن و دل است معاً از عادات و رسوم متعارفه و اعتباریّات و مقرراتی که سالک را از راه خدا باز می‌دارد و مانع و عائق سفر او می‌گردد، چه عادات و رسوم از مهمّات بلاد کفر است.

در اجتماع مادی، انسان مقید به رسوم و عادات وهمی و خیالی است که اهل دنیا به آن عادت دارند و سود و زیان و محاورات و معاشرتها و ردّ و بدل‌های خود را بر آن اساس استوار می‌کنند. مثلاً عادت بر آن جاری شده که در مجلس مذاکره و مباحثه علمی اگر کسی زبان در دهان نهاد و مهر خاموشی بر دهان زده سخنی نگوید او را به نادانی منسوب می‌کنند. یا مثلاً عادت بر این جاری شده که در نشستن در صدر مجلس، تهافت به عمل می‌آورند و قعود و جلوس در صدر را علامت بزرگی، و تقدّم در ورود و خروج از مجلس را نشانه عظمت می‌گیرند، و چرب زبانی و تملّق را دلیل بر مردم‌داری و حسن خلق تلقی می‌کنند، و خلاف این‌ها را نشانه حقارت و کم‌ارزشی و نبود موقعیت و شخصیت و سوء خلق.

سالک باید به توفیق الهی و امداد رحمانی از تمام این‌ها چشم‌پوشد و از این عالم خیال و وهم هجرت کند و این عجوزه را سه طلاقه نماید. در این متارکه باید سالک از هیچ نیروئی بیم و هراس نداشته باشد، و از مذمت مردم نهراسد، و از ملامت و نکوهش افرادی که خود را اهل فضل و دانش قلمداد می‌کنند باک نداشته باشد، چنانکه در جامع کلینی در روایت سکونی از حضرت صادق علیه السّلام از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله روایت است که:

ارکان الکفر أربعة: الرّغبة و الرّهبه و السّخط و الغضب ۶۳.

و رهبت در آن به رهبت از مردم تفسیر شده است در مخالفت عادات و نوامیس و همیه آنها. و محصل کلام آنکه باید سالک از جمیع آداب و عادات و رسوم اعتباریه اجتماعیّه که سدّ راه خدا هستند دست بردارد. و این را عرفاء تعبیر به جنون می‌نمایند زیرا مجنون به رسوم و عادات مردم آشنائی ندارد و به آنها وقع نمی‌گذارد و مدح و ذمّ آنها را به دیده بی‌اعتنائی می‌نگرد و از حرکت و قیام آنها بر علیه او خوف و وحشتی به خود راه نمی‌دهد و تغییر روش در خود نمی‌دهد.

ای دل آن به که خراب از می گلگون باشی

بی زر و گنج به صد حشمت قارون باشی

در مقامی که صدارت به فقیران بخشند

چشم دارم که به جاه از همه افزون باشی

تاج شاهی طلبی گوهر ذاتی بنما

ار خود از گوهر جمشید و فریدون باشی

کاروان رفت و تو در خواب و بیابان در پیش

کی روی ره ز که پرسی چکنی چون باشی

نقطه عشق نمودم به تو هان سهو مکن

ور نه چون بنگری از دائره بیرون باشی

ساغری نوش کن و جرعه بر افلاک نشان

تا به چند از غم ایام جگر خون باشی؟

جهاد اکبر

چون سالک به توفیق حضرت ربّانی موفق به هجرت گردید و از عادات و رسوم پای در کشید قدم در میدان جهاد اکبر می‌نهد و آن عبارتست از محاربه با جنود شیطان، زیرا در این موقع سالک در عالم طبیعت گرفتار و اسیر وهم و غضب و شهوت و مغلوب آهویه متضاده، لجه آمال و امانی او را محیط، و هموم و غموم بر او مستولی، و به منافیات طبع و منافرات خاطر متألم، و مخاويف عديده را منتظر، هر زاویه از کانون سینه‌اش آتشی، انواع فقر و احتیاج، و اصناف آلام و انتقام در درونش، گاهی در کشاکش اهل و عیال، و زمانی در خوف تلف مال و منال، گاه جاه می‌خواهد و نمی‌رسد، و گاه منصب می‌جوید و نمی‌یابد، خار حسد و غضب و کبر و امل او را دامنگیر، و در چنگ حیات و عقارب و سباع عالم طبیعت و مادّیت زبون و حقیر، خانه دلش از

ظلمات وهم تیره و تار، و فزون از حدّ و شمار، از هر طرف روی گرداند سیلی روزگار خورد، و به هر جا پا نهد خاری به پایش خلد.

این آلام و اسقام در سینه سالک انباشته است، و پس از تأمل و تدبّر به کثرت آنها پی می‌برد. سالک باید با توفیق الهی بر جنود وهم و غضب و شهوت فاتح آمده و در این مجاهده کبری پیروز گردد و در این جهاد فتح و ظفر نصیصش گردد و از چنگ عوائق و علائق مستخلص شده عالم طبیعت را بدرود کند.

اسلام اعظم

در این حال وارد عالم اسلام اعظم می‌گردد. در اینجا خود را جوهری می‌بیند یکتا و گوهری بی‌همتا، بر عالم طبیعت محیط و از موت و فنا مصون و از کشاکش متضادات فارغ، در خود صفا و بهاء و ضیائی مشاهده می‌نماید که فوق ادراک عالم طبیعت است چون در این حال، سالک از عالم طبیعت مرده و حیات تازه‌ای یافته است و با اینکه به ظاهر در عالم ملک و ناسوت است ولی موجودات ناسوتی را با صورتهای ملکوتی خواهد دید و هر چه از ماده بر او روی نماید او را به صورت ملکوتی مشاهده می‌کند، و به حال او ضرری نمی‌رساند چون به قیامت انفسیه وسطی رسیده پرده بر کنار رفته و بسی از امور خفیه بر او ظاهر گردیده و بسیاری از احوال عجیبه او را حاصل شده است. این مرتبه همان مقام اسلام اعظم است که در آیات قرآنیّه به طور روشن از آن ذکر شده است.

اَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَ جَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۶۴

و هكذا قوله تعالى:

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۶۵

مخفی نماند که در این موقع سالک به واسطه آنچه از خود مشاهده می کند ممکن است او را اعجاب و انانیت درگیرد و بزرگترین دشمن جانی و قتال او که نفس خود اوست با او روبرو گردد چنانکه در حدیث وارد است که:

اعدی عدوک نفسک التی بین جنبیک. ۶۶

و اگر در این حال عنایت ربانیه او را انقاذ نکند به کفر اعظم مبتلا می شود. و به همین کفر اشاره فرموده اند که: النفس هی الصنم الأكبر ۶۷ این بت پرستی بود که حضرت ابراهیم علیه السلام از آن به خدا التجاء نموده و دوری آن را از خدا طلبید: وَ اجْتَبَنی وَ بَنیَّ اَنْ نَعْبُدَ الْاَصْنَامَ ۶۸ چه پرهاهر است که در حق حضرت خلیل - الرحمن پرستش اصنام مصنوعه غیر متصور است. و همین شرک است که حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله از آن به خدا پناه برد و عرض کرد:

اللهم انی اعوذ بک من الشکر الخفی. ۶۹

پس باید سالک به یاری و مدد الهی تصدیق به نیستی خود نموده و اذعان به عجز و ذلت و عبودیت و مملوکیت خود نموده انانیت را بدرود کند تا کفر اعظم دامن او را درنگیرد و به اسلام اعظم موفق آید. بعضی از بزرگان عرفاء در دوران عمر خود تلفظ به کلمه «ما» و «من» نکردند و همیشه می گفتند: بنده آمد و رفت، و بعضی دیگر تفصیل می دادند، آنچه را که از حسن و جمال، و مستند به ذات حق بود به او نسبت می دادند، و هر چه راجع به آنان بوده و ساحت قدس الهی از آن بری بود به خود نسبت می دادند، و آنچه ممکن بود استنادش به خود آنها و به خدا، به صیغه جمع مثل ما و نحن می آوردند و این طریقه را از داستان حضرت خضر و موسی علیهما السلام استفاده نموده اند آنجا که خضر فرمود:

اَمَّا السَّقِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهُ ۷۰

چون عیب به ذات الهی استناد نپذیرد لهذا به صیغه مفرد آورده و به خود نسبت داده است.

وَأَمَّا الْعُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنِينَ فَحَسِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا - فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ٧١

چون قتل، ممکن الاستناد به حضرت خضر و به خداست لهذا به صیغه جمع آورده شده است.

وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا

كَنْزَهُمْ ٧٢

چون توجه به خیر و اراده کمال و نفع، مستند به ذات الهی است لهذا نسبت به پروردگار داده شده است. و همچنین از سخنان حضرت ابراهیم علیه السلام این طریقه از تکلم مشهود است آنجا که گفت:

الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ - وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ - وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ٧٣

در اینجا مرض را به خود و شفا را به خدا نسبت داده است.

رسیدن به مقام اسلام اعظم و رفض انانیت نفس که محل بروز و ظهور شیطان است باید به توفیق الهی صورت گیرد.

حاج امام قلی نخجوانی که استاد معارف مرحوم آقا سید حسن آقا قاضی والد مرحوم آقا حاج میرزا علی آقا قاضی - رضوان الله تعالی علیهم - بود و در نزد مرحوم آقا سید قریش قزوینی - رضوان الله علیه - در اخلاقیات و معارف الهیه مراتب استکمال را طی می نمود گوید: «پس از آنکه به سن پیری و کهولت رسیدم شیطان را دیدم که هر دوی ما در بالای کوهی ایستاده ایم. من دست خود را بر محاسن خود گذارده و به او گفتم: مرا سن پیری و کهولت فرا گرفته اگر ممکنست از من درگذر. شیطان گفت: این طرف را نگاه کن. وقتی نظر کردم دره ای را بسیار عمیق دیدم که از شدت خوف و هراس عقل انسان مبهوت می ماند.

شیطان گفت: در دل من رحم و مروّت و مهر قرار نگرفته اگر چنگال من بر تو بند گردد جای تو در ته این درّه خواهد بود که تماشا می کنی».

ایمان اعظم

مرحله عالیتر از اسلام اعظم مرحله ایمان اعظم است و آن عبارتست از شدّت ظهور و وضوح اسلام اعظم به طوری که از علم و باور تجاوز نموده به مرتبه مشاهده و عیان برسد، و در این هنگام سالک از عالم ملکوت ارتحال نموده و قیامت کبرای انفسیه بر او قائم و به عالم جبروت داخل می شود و از مشاهدات ملکوتیه به معاینات جبروتیه فائز می گردد.

هجرت عظمی

و بعد از این باید سالک از وجود خود مهاجرت نموده و آن را بالمرّه رفض کند و آن مسافرت به عالم وجود مطلق است. و به این مرحله ناظر است گفتار بعضی از بزرگان که: دع نفسک و تعال. ۷۴ و نیز اشاره به این مرحله است قوله تعالی: فَادْخُلِي فِي عِبَادِي - وَ ادْخُلِي جَنَّتِي ۷۵ چه «و ادخلی جنتی» بعد از «فادخلی فی عبادی» آمده است، و خطاب یا ایتها النفس المطمئنّه خطاب به نفسی است که از جهاد اکبر فارغ و به عالم فتح و ظفر که مقرّ اطمینان است داخل شده است. و چون هنوز از مجاهده عظمی فارغ نشده است و آثار وجودی او باقی است و غایت اضمحلال آن موقوف بر تحقق جهاد اعظم است لهذا هنوز از تحت تسلط و قهر خارج نشده و در مضمار «ملیک» و «مقتدر» که دو اسم خداوند عظیم است جای دارد: فِي مَعَدِّ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكِ مُقْتَدِرٍ ۷۶ و پس از این مرحله باید سالک با آثار ضعیف وجود خود در مجادله برآمده و بقایای آن را که خود را مخفی داشته اند بالمرّه نابود و ریشه کن سازد تا بتواند در بساط توحید مطلق قدم گذارد. و این عالم، عالم فتح و ظفر است. و بدین وسیله عوالم دوازده گانه طی شده و چنین کسی که از هجرت عظمی و جهاد اعظم گذشته و فاتح و مظفر شده است وارد عالم خلوص خواهد شد و در مضمار اَنَا لِلّٰهِ وَ اَنَا اِلَيْهِ راجِعُونَ ۷۷ وارد شده قیامت عظمای انفسیه بر او قائم، از اجسام و ارواح و جمیع تعینات گذشته و از همه فانی شده و قدم در عالم لاهوت نهاده و از تحت کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ۷۸ بیرون می رود.

موت ارادی

چنین شخصی به موت ارادی، میّت خواهد بود، لهذا حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله فرمودند:

من أراد ان ينظر إلى میّت یمشی فلینظر إلى علی بن أبی طالب. ۷۹

توضیح و تبیین:

کمالاتی که تاکنون ذکر شد و کم و بیش آثار و علائم آن بیان شد فیوضاتی است از جانب حضرت ربّ العزّه که اختصاص به امت حضرت خاتم الأنبیاء و المرسلین محمد بن عبد الله صلی الله علیه و آله دارد. سالکین امم سالفه و شرایع ماضیه کمالاتشان محدود بوده، پس از حصول فناء و نیستی خود فقط می توانستند مشاهده اسماء و صفات پروردگار را بنمایند و بالاتر از این مرحله را گمان نمی بردند. و سرّ آن این بود که نهایت معرفت آنان منتهی به کلمه لا اله الا الله ۸۰ می شد که حاصل آن شهود ذات مستجمع جمیع صفات کمالیّه و جمالیّه است.

مزیت سالکین امت اسلام بر سالکین امم سالفه

ولی سالکین امت رسول اکرم صلی الله علیه و آله از این مرحله بس بالاتر رفته به مراحل بعدیّه اطلاع پیدا نموده اند و به مراحل که قابل شرح و بیان نیست راه یافته اند، و علّت آن اینست که جمیع دستورات اسلامیّه راجع است به کلمه «الله اکبر من أن یوصف».

و بنا بر این اساس قهرا مراحل را که سالک مسلمان طی می کند به جائی منتهی می شود که قابل شرح و بیان و توصیف نیست، و این به مناسبت ارتباط سلوک با کلمه مبارکه «الله اکبر من ان یوصف» است. لهذا خود انبیای سلف نیز ما فوق مقام شهود

اسماء و صفات الهی چیزی را گمان نمی‌بردند تا با طائر همت قصد پرواز به آن آشیان را بنمایند. از این روی در دنیا که به انواع ابتلائات دچار می‌شدند متوسل و متمسک به ولایت معنوی و روحی رسول الله و امیر المؤمنین و صدیقه کبری و اولاد طاهرینشان می‌شدند آنگاه نجات می‌یافتند، و این همان مقام ولایت کبرای معنویّه ایشان بود که دفع هموم و غموم از آن انبیاء می‌کرد.

اجمال این مقام گرچه برای آنان مدرک بود و بر همین اساس متوسل به مقامات عالیّه طاهرین می‌شدند لیکن کیفیت و خصوصیت آن برایشان معلوم نبود و تا آخر عمر بر آنها مجهول می‌ماند. فقط از آیات کریمه قرآن استفاده می‌شود که برای حضرت ابراهیم علیه السلام یکی دو بار به طور حال نه دوام روی داد که بتواند حقائق عالیّه و فیوضات کامله را شهود نماید ولی استمراری نداشت و مقام آن در سرای دیگر برای آن حضرت محقق خواهد بود.

پاورقی

۵۲ آیه ۲۰ تا ۲۲، از سوره ۹: توبه: آنانکه ایمان آورده‌اند و هجرت کرده‌اند و در راه خدا با اموال و جانهای خود مجاهده کرده‌اند نزد خداوند مقام بزرگتری دارند، و اینان البته رستگارانند. پروردگارشان به رحمت و خشنودیی از سوی خود و به بهشتهائی که نعمتی پایدار برای آنان در آنست و در آن جاودان خواهند بود بشارتشان می‌دهد، بدرستی که پاداش بزرگ نزد خداست.

۵۳ ما از جهاد کوچکتر بازگشته به سوی جهاد بزرگتر در حرکتیم.

۵۴ بدرستیکه اسلام همانا تسلیم است و تسلیم، یقین.

۵۵ «سوگند به پروردگار تو ای پیغمبر که اینان ایمان نمی‌آورند مگر آن هنگامی که در منازعات و مشاجرات واقعه بین خود تو را حکم قرار دهند، و سپس آن کسی که حکم بر علیه او نمودی و خود را متضرر دید به هیچ وجه در دل خود از این حکم ضیق و تنگی نیابد بلکه شاد و خرم باشد و از جان و دل به حقیقت مرتبه انقیاد، تسلیم و خوشنود باشد»

۵۶ آیه ۶۹، از سوره ۲۹: عنکبوت: و آنانکه در راه ما مجاهده کردند البتّه به راههای خودمان هدایتشان می‌کنیم... و مسلّمًا خداوند با نیکوکاران است.

۶۹:۲۹ ۵۷

۵۸ ۶۹ آنچنان خدا را پرستی که گویا او را می‌بینی، و اگر این توان در تو نیست که او را ببینی، اینطور پرستش کن که او تو را می‌بیند.

۵۹ آیه ۱ تا ۳، از سوره ۲۳ مؤمنون: براستی که مؤمنان رستگار شدند، آنانکه در نمازشان خشوع دارند، و آنانکه از لغو و بیهوده رو گردانند

۶۰ آیه ۴، از سوره ۳۳: احزاب: خداوند برای یک مرد دو دل در درونش نهاده است.

۶۱ در اصطلاح، «برهان ائی»، پی بردن به علّت و مؤثّر از راه معلول و اثر را گویند.

۶۲ آیه ۱۴۲، از سوره ۴: نساء: و چون به نماز ایستند به حال کسالت ایستند.

۶۳ پایه‌های کفر چهار است: رغبت (میل و گرایش) رهبت (ترس و بیم) سخط (نارضایتی و بیزاری) و غضب (خشم).

۶۴ آیه ۱۲۲، از سوره ۶: انعام: آیا آن کس که بی‌جان بود و ما زنده‌اش کردیم و برای او نوری قرار دادیم که بدان وسیله در میان مردم راه می‌رود چون کسی است که در تاریکیها بسر می‌برد و از آن بیرون نمی‌شود؟ اینچنین اعمال کافران برای آنان جلوه داده شده است.

۶۵ آیه ۹۷، از سوره ۱۶: نحل: هرکس که کار شایسته کند مرد باشد یا زن در حالیکه مؤمن باشد، او را به زندگانی پاک و دلنشینی حیات بخشیم، و چنین کسانی را به جزائی که بهتر از عملشان است پاداش می‌دهیم.

۶۶ سرسختترین دشمنان همان نفس توست که میان دو پهلوی توست.

۶۷ نفس همانا بت بزرگتر است.

۶۸ آیه ۳۵، از سوره ۱۴: ابراهیم: و من و پسرانم را دور مدار از آنکه بت‌ها را پرستش کنیم.

۶۹ خداوندا من حتما از شرک خفی به تو پناه می‌آورم.

۷۰ آیه ۷۹، از سوره ۱۸: کهف: اما آن کشتی از آن فقیرانی بود که در دریا کار می‌کردند، من خواستم آن را معیوب سازم....

۷۱ آیه ۸۰ و ۸۱، از سوره ۱۸: کهف: اما آن پسر بچه پدر و مادرش مؤمن بودند پس ما ترسیدیم که آن دو را به سرکشی و کفر کشاند، بنابراین خواستیم که پروردگارشان فرزندی برایشان جایگزین کند که از او پاکتر و دلسوزتر باشد و پیوند رحم را بهتر رعایت کند.

۷۲ آیه ۸۲، از سوره ۱۸: کهف: و اما آن دیوار از آن دو کودک یتیمی در شهر بود که گنجی برایشان زیر آن نهفته بود و پدرشان مرد صالح و شایسته‌ای بود، پس پروردگار تو خواست که آنان به رشد خود برسند و گنجشان را بیرون آورند.

۷۳ آیه ۷۸ تا ۸۰، از سوره ۲۶: شعراء: (خدای من) آن کسی (است) که مرا آفریده پس هدایت‌م می‌کند، و آن کسی (است) که مرا خوراک می‌دهد و سیرابم می‌کند، و چون بیمار شوم مرا شفا می‌بخشد.

۷۴ خودت را رها کن و بالا بی.

۷۵ آیه ۲۹ و ۳۰، از سوره ۸۹: فجر: پس در زمره بندگانم داخل شو و در بهشت من وارد شو.

۷۶ آیه ۵۵، از سوره ۵۴: قمر: در جایگاهی راستین نزد پادشاهی مقتدر.

۷۷ آیه ۱۵۶، از سوره ۲: بقره: ما همه ملک طلق خدائیم، و ما به سوی او باز گشت کنندگانیم.

۷۸ آیه ۱۸۵، از سوره ۳: آل عمران: هر نفسی چشنده مرگ است.

۷۹ هر که می‌خواهد به مرده‌ای بنگرد که راه می‌رود، به علی بن ابی طالب نگاه کند.

۸۰ معبودی جز الله نیست.

کتاب لب‌اللباب / قسمت سوم: شرح اجمالی روش و کیفیت سلوک الی الله، شرح تفصیلی طریق و کیفیت سیر الی الله

مقام صلوح

قبل از اینکه برای استدلال این مطلب به آیات قرآن متوسل شویم متذکر می‌شویم که مقام اخلاص دارای مراتب تشکیکی است، چه به نص قرآن مجید عده‌ای از پیمبران دارای مقام اخلاص بوده‌اند ولی با این همه مقامی عالیتر و ارجمندتر از اخلاص هست که آنان واصل نگشته و دعا می‌کرده‌اند که در آخرت به آن برسند. مثلاً حضرت یوسف - علی نبینا و آله و علیه السلام - با آنکه به نص قرآن از مخلصین بوده است لقله تعالی: **أَنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ**^۱، در مقام دعا از خداوند خود طلب مقام لحوق به صالحین را نموده عرض می‌کند:

أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَ الْحَقِّنِي بِالصَّالِحِينَ^۲

بنابراین آن حضرت در دنیا به مقام صلوح نرسیده بود لهذا دعا می‌کند که پس از مرگ این لحوق حاصل شود. و اما آیا دعایش مستجاب شد یا نه و آیا در آخرت به مقام صلوح خواهد رسید یا نه از آیات قرآن چیزی استفاده نمی‌شود. و حضرت ابراهیم علیه السلام با آنکه مقامی شامخ را در خلوص دارا بوده عرض می‌کند:

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَ الْحَقِّنِي بِالصَّالِحِينَ^۳

بنابراین مقام "صلوح" عالیتر از مقام "خلوص" است که حضرت خلیل الحاق خود را به واجدین آن از خدای خود تمنا نمود. خداوند این دعای حضرت ابراهیم را در دنیا اجابت ننمود بلکه تحقق آن را در آخرت وعده فرمود:

وَ لَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَ أَنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ^۴

اقسام صلاح

باید دانست که این مرتبه از صلاح که انبیای سلف آرزوی آن را داشتند غیر از صلاحی است که به نص آیه کریمه به آن حضرت و اولاد آن حضرت داده شده است لقله تعالی:

وَهَبْنَا لَهُ اسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ نَافِلَةً وَ كَلَّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ ۵

چه این صلاح را همه آنها دارا بودند و از جمله خود حضرت ابراهیم دارا بود و در عین حال تقاضای صلاح دارد. پس این صلاح بسیار عالی تر و بالاتر است. و اما دلیل بر آنکه حضرت رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ عَدَّاهُی در زمان آن حضرت به درجه همین صلوح رسیده‌اند آیه کریمه قرآن از قول حضرت رسول ناطق است که:

انَّ وَلِيَّیَ اللّٰهِ الَّذِی نَزَلَ الْكِتَابَ وَ هُوَ یَتَوَلَّى الصَّالِحِیْنَ ۶ اَوْلاَ اَن حضرت در این آیه اثبات ولایت مطلقه حضرت احدیت را برای خود نموده سپس می‌فرماید که ولی من آن کسی است که تولى امور صالحین را می‌نماید، پس معلوم می‌شود که در آن زمان افرادی از مخلصین به مقام صلوح می‌زیسته‌اند و پروردگار متولى امور ایشان بوده است. بنابر آنچه ذکر شد معلوم می‌شود که سرّ دعای انبیاء سلف و توسّل آنها به خمسه آل طهارت یا به ائمه طاهرین چه بوده و علوّ رتبت مقام صلوح در آنان تا چه سرحدی است که مانند حضرت ابراهیم پیغمبری لحوق خود را به آنها از خدا می‌خواهد.

و اما دلیل بر آنکه انبیای عظام به مقام اخلاص رسیده‌اند را به وجوهی از آیات شریفه قرآن می‌توان استفاده نمود.

اول: از طریق حمد ایشان، چنانکه در قرآن مجید وارد شده است، چه به نصّ قرآن توصیف و تمجید چنانکه سزاوار مقام حضرت احدیت است برای احدی ممکن نیست مگر توصیف و تمجید بندگان مخلصین خدا: قَالَ عَزَّ مِنْ قَائِلٍ: سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا یَصِفُونَ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلِصِیْنَ ۷ و خدای تعالی پیمبرش را امر به حمد می‌کند آنجا که فرماید: قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَ سَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی اللّٰهُ خَیْرًا اَمَّا یُشْرِكُوْنَ ۸ و حکایت از حمد حضرت ابراهیم علیه السلام می‌کند: الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِی وَهَبَ لِیَ الْعَکْبَرِ اسماعیلَ وَ اسْحَاقَ اِنَّ رَبِّیَ لَسَمِیْعُ الدُّعَآءِ ۹ و یا آنکه امر به حضرت نوح - علی نبینا و آله و علیه السلام - می‌کند که حمد خدا را بجای آورد آنجا که فرماید: فَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِی نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِیْنَ ۱۰

دوم: تصریحاتی که در قرآن کریم راجع به مقام اخلاص بعضی از انبیای عظام است، چنانکه درباره حضرت یوسف فرماید: اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلِصِیْنَ ۱۱ و درباره حضرت موسی بن عمران فرماید: وَ اذْکُرْ فِی الْكِتَابِ مُوسٰی اِنَّهٗ كَانَ مُخْلِصًا وَ كَانَ رَسُوْلًا

نبی ۱۳ و درباره حضرت ابراهیم و اسحاق و یعقوب فرماید: وَ اذْکُرْ عِبَادَنَا اِبْرَاهِیْمَ وَ اسْحٰقَ وَ یَعْقُوْبَ اُولٰٓئِذِیْ وَ الْاَبْصَارِ - اَنَا اَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِکْرٰی الذَّارِ ۱۳

سوم: از طریق شکر و سپاس آنان خدای تعالی را، چون از طرفی طبق آیه کریمه: فَبِعِزَّتِكَ لَا غُوِيَّ لَهُمْ اَجْمَعِينَ - الا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ ۱۴ شیطان را بر افراد قلیلی از بندگان که مخلص اند دسترس نیست، و از طرف دیگر طبق آیه کریمه: ثُمَّ لَا تَبْنِيَهُمْ مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ اَيْمَانِهِمْ وَ عَنْ شَمَائِلِهِمْ وَ لَا تَجِدُ اَكْثَرَهُمْ شٰكِرِيْنَ ۱۵ بندگان را که شیطان اغوا می کند از شاکرین نخواهند بود. از اینجا استفاده می شود که شاکرین که شیطان به آنها دستبردی ندارد همانا بندگان مخلصین هستند. حال اگر در قرآن مجید بندگان را یافتیم که خدای متعال آنان را به صفت شکر و شاکر توصیف کند می فهمیم آنان از عباد الله المخلصین هستند. از جمله راجع به حضرت نوح می فرماید: ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شٰكُورًا ۱۶ و راجع به حضرت لوط فرماید: اِنَّا ارْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حٰصِبًا اِلَّا اَلْ لُّوْطَ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ - نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنَا كَذٰلِكَ نَجْزِيْ مَنْ شَكَرَ ۱۷ و راجع به حضرت ابراهیم فرماید: اِنَّ اِبْرٰهِيْمَ كَانَ اُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا وَ لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ - شٰكِرًا لِّاَنْعَمَ عَلَيْهِ ۱۸ و به طور کلی بقیه انبیائی که به صفت شکر معرفی شده اند همه از مخلصین بوده اند.

چهارم: عنوان اجتناب است، که خداوند عزّ و جلّ در قرآن مجید انبیائی را به عنوان اجتناب توصیف نموده است آنجا که فرماید: وَ وَهَبْنَا لَهُ اسْحٰقَ وَ یَعْقُوْبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَ نُوْحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَ سُلَيْمٰنَ وَ اِيُوْبَ وَ يُوسُفَ وَ مُوسٰی وَ هٰرُوْنَ وَ كَذٰلِكَ نَجْزِيْ الْمُحْسِنِيْنَ - وَ زَكَرِيَّا وَ يَحْيٰی وَ عِيسٰی وَ اِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصّٰلِحِيْنَ - وَ اِسْمَاعِيْلَ وَ الْيَسَعَ وَ يُوْنُسَ وَ لُوْطًا وَ كُلًّا فَضَّلْنَا عَلٰی الْعٰلَمِيْنَ - وَ مِنْ اَبَائِهِمْ وَ ذُرِّيَّاتِهِمْ وَ اٰخْوَانِهِمْ وَ اجْتَبَيْنَاهُمْ وَ هَدَيْنَاهُمْ اِلٰی صِرَاطٍ مُسْتَقِيْمٍ ۱۹ از این آیه مبارکه می توان استدلال نمود به مقام اخلاص جمیع انبیاء علیهم السلام به خلاف طرق استدلال سابقه که از آنها فقط مخلص بودن افرادی معدود از انبیاء را که نام برده شده می توان استنتاج نمود. و استدلال ما از این بر دو امر متوقف است:

اول: عنوان اجتناب است. چون این ماده در لغت به معنای برگزیدن چیزی است از میان چیزهای مشابه خود، مثلا از یک صندوق سیب اگر کسی یک عدد را برگزیند و بردارد برای خود عمل او را اجتناب نامند. چون در این آیه کریمه خداوند می فرماید: و

اجْتَبَيْنَاهُمْ یعنی آنها را از میان جمیع مخلوقات و افراد بشر اجتناب نمودیم و آنها را برگزیدیم و برای خود در صندوقچه یا در جیب خاص خود قرار دادیم. بنابراین حکم آنها با حکم افراد بشر فرق می‌کند. آنها افرادی هستند که به تمام معنی جدا شده برای خود خدا بوده و مورد نظر حضرت او بوده‌اند. و معلوم است که این اجتناب برای خدا بر همان عنوان اخلاص منطبق است، چه مخلصین نیز افرادی هستند که برای خود خدا بوده و نسبتشان را به کلی با تمام موجودات قطع نموده و به حضرت اقدس او پیوسته‌اند.

دوم آنکه: این اجتناب در این کریمه اختصاص به افرادی معین ندارد گرچه خداوند بعد از ذکر نوح و ابراهیم و شانزده تن دیگر از انبیاء و پس از ذکر پدران و ذریه آنها و برادران آنها می‌فرماید که ما آنها را اجتناب نمودیم، لکن معلومست که مراد از برادران همان برادران روحی و اخلاقی است که در معارف الهیه با آنها هم‌ردیف و هم سلک هستند. بنابراین از آیه، اطلاق بلکه عموم استفاده می‌شود و می‌توان بر مقام اخلاص جمیع انبیاء استدلال نمود.

چون شرح عوالم دوازده‌گانه سلوک معلوم شد حال باید در طریق و کیفیت مسافرت و سلوک بحث نمود. و در اینجا دو بیان است: یکی شرح اجمالی و دیگری شرح تفصیلی.

شرح اجمالی طریق و کیفیت سلوک إلى الله

لزوم جستجوی دلیل در اثبات حقایق دین

بیان اول: اولین چیزی که بر سالک لازم است آنست که در مقام تفحص و تجسس ادیان و مذاهب برآمده و به مقدار وسع و استعداد خود کوشش و سعی مبذول دارد تا مقام وحدت و یگانگی خداوند متعال و حقیقت راهنمائی او را دریابد اگرچه به صرف گمان و مجرد رجحان باشد، پس از تصدیق علمی یا ظنی از کفر خارج شده و به اسلام و ایمان اصغرین داخل می‌شود، و همین مرحله است که اجماع قائم است که برای هر مکلفی دلیل بر آن لازم است. پس از سعی و کوشش و کاوش اگر برای مکلف هیچ رجحانی حاصل نشد باید دامن همّت بر میان بندد و با سیلاب اشک و ناله و خاکساری در این مرحله آن طور پافشاری

نماید و در تضرع و ابتهال دریغ ننماید تا بالآخره راهی برای او مفتوح گردد چنانکه در حالات حضرت ادریس - علی نبینا و آله و علیه السلام - و مریدان او چنین مأثور است.

تأثیر تضرع و ابتهال در حصول ایمان به عالم معنا

مراد از ابتهال و تضرع آنست که سالک به عجز و ناتوانی خود واقف گشته از صمیم قلب هدایت خود را خواستار گردد.

بدیهی است حق متعال هرگز بنده مسکین خود را که جویای حق و پویای حقیقت است البته یله و رها نخواهد نمود: وَ الَّذِينَ جَاهِدُوا فِيْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا. ۲۰ "

گفتگوی حضرت ادریس علیه السلام با حضرت علامه طباطبایی در خواب

به یاد دارم هنگامی که در نجف اشرف، تحت تربیت اخلاقی و عرفانی مرحوم حاج میرزا علی قاضی - رضوان الله علیه - بودیم سحرگاهی بر بالای بام بر سجاده عبادت نشسته بودم در این موقع "نعاسی" به من دست داد و مشاهده کردم دو نفر در مقابل من نشسته اند یکی از آنها حضرت ادریس - علی نبینا و آله و علیه السلام - بود و دیگری برادر عزیز و ارجمندم خودم آقای حاج سید محمد حسن طباطبائی که فعلا در تبریز سکونت دارند. حضرت ادریس با من به مذاکره و سخن مشغول شدند ولی طوری بود که ایشان القاء کلام می نمودند و تکلم و صحبت می کردند ولی سخنان ایشان به واسطه کلام آقای اخوی استماع می شد. فرمودند: "در زندگانی من اتفاقات و حوادث هولناکی روی داد و بحسب جریانات عادیه و طبیعیه حل آنها محال به نظر می رسید و از ممتنعات شمرده می شد ولی ناگهان برای من حل شده، و روشن شد که دستی ما فوق اسباب و مسببات عادیه از عالم غیب حل این عقده ها نمود و رفع این مشکلات فرمود. و این اولین انتقالی بود که عالم طبیعت را برای من به جهان ماوراء طبیعت پیوست و رشته ارتباط ما از اینجا شروع شد." در آن وقت چنین به نظر من آمد که مراد از ابتلائات آن حضرت صدمات و مشکلات ایام کودکی و دوران طفولیت بود.

هدایت خداوند کسانی را که صمیمانه و قلبا خواهان هدایت اند

منظور آنکه اگر کسی از روی واقع در امر هدایت متوسّل به پروردگار خود گردد البته او را اعانت و یاری خواهد نمود. در این حال استمداد از آیات قرآنیّه که موافق حال اوست بسیار مؤثر و مفید واقع خواهد شد، قال الله تبارک و تعالی: **الَا يَذْكُرِ اللّٰهَ تَطْمِئِنُّ الْقُلُوبُ** ۲۱ و نیز اورادی مانند: یا فتّاح، یا دلیل المتحرّین ۲۲ و امثالها مؤثر خواهد بود. البته باید دقّت داشت که از ته دل و با حضور کافی و توجّه انجام داد.

یکی از دوستان چنین نقل می کرد که: "در ماشین نشسته و مشرفّ به کربلای معلی می شدم، سفر من از ایران بود. در نزدیکی صندلی من جوانی ریش تراشیده و فرنگی مآب نشسته بود لهذا سخنی بین ما و او ردّ و بدل نشد. ناگهان صدای این جوان دفعتاً به زاری و گریه بلند شد. بسیار تعجّب کردم، پرسیدم سبب گریه چیست؟ گفت: پس اگر به شما نگویم به چه شخصی بگویم. من مهندس راه و ساختمان هستم. از دوران کودکی تربیت من طوری بود که لامذهب بار آمده و طبیعی بوم و مبدأ و معاد را قبول نداشتم فقط در دل خود محبّتی به مردم دیندار احساس می کردم خواه مسلمان باشند یا مسیحی یا یهودی. شبی در محفل دوستان که بسیاری بهائی بودند حاضر شدم و تا ساعتی چند به لهو و لعب و رقص و غیره اشتغال داشتم. پس از گذشت زمانی در خود احساس شرمندگی نمودم و از افعال خود خیلی بدم آمد ناچار از اطاق خارج شده به طبقه فوقانی رفتم و در آنجا تنها مدّتی گریه کردم و چنین گفتم: ای آنکه اگر خدائی هست آن خدا توئی، مرا دریاب. پس از لحظه ای به پائین آمدم. شب به پایان رسید و تفرّق حاصل گردید. فردای آن شب به اتّفاق رئیس قطار و چند نفر از بزرگان برای مأموریت فنی خود عازم مسافرت به مقصدی بودیم، ناگهان دیدم از دور سیّدی نورانی نزدیک من آمده به من سلام نمود و فرمود: با شما کاری دارم، وعده کردم فردا بعد از ظهر از او دیدن کنم. اتّفاقا پس از رفتن او بعضی گفتند: این بزرگوار است و چرا با بی اعتنائی جواب سلام او را دادی؟ چون وقتی که آن سیّد به من سلام کرد گمان کردم او احتیاجی دارد و برای این منظور اینجا پیش من آمده است. از روی تصادف رئیس قطار فرمان داد که فردا بعد از ظهر که کاملاً تطبیق با همان وقت معهود می نمود باید فلان مکان بوده و دستوراتی چنین و چنان به من داد که باید عمل کنی، من با خود گفتم بنا بر این نمی توانم دیگر به دیدن این سیّد بروم. فردا چون وقت کار محوّله رئیس قطار نزدیک می شد در خود احساس کسالت کردم و کم کم تب شدیدی روی نموده به قسمی که بستری شدم به طوری که طیب برای من آوردند و طبعا از رفتن برای مأموریتی که رئیس قطار داده بود معذور گردیدم. پس از آنکه فرستاده رئیس قطار از نزد من بیرون رفت دیدم تب فرو نشست و حالم به حالت عادی برگشت کاملاً خوب و سرحال خود

را دیدم، دانستم باید در این میان سرّی باشد، از این روی برخاسته به منزل آن سیّد رفتم، به مجرد آنکه نزد او نشستم فوراً یک دوره اصول اعتقادیّه با برهان و دلیل برای من گفت به طوری که من مؤمن شدم و سپس دستوراتی به من داده فرمود: فردا نیز بیا، چند روزی همچنان نزد او رفتم. هنگامی که پیش روی او می‌نشستم آنچه از امور واقعه روی داده بود برای من بدون ذره‌ای کم و بیش حکایت می‌نمود و از افعال و نیّات شخصی من که احدی جز من بر آنها اطلاع نداشت بیان می‌نمود.

مدتی گذشت تا اینکه شبی از روی ناچاری در مجلس دوستان شرکت کردم و ناچار شدم قماری بنمایم. فردا چون خدمت او رسیدم فوراً فرمود: آیا حیا و شرم ننمودی که این گناه کبیره موبقه را انجام دادی؟ اشک ندامت از دیدگان من سرازیر شد گفتم: غلط کردم، توبه کردم، فرمود: غسل توبه کن و دیگر چنین منما، و سپس دستوراتی دیگر فرمود. خلاصه به طور کلی رشته کارم را عوض کرد و برنامه زندگی مرا تغییر داد. چون این قضیه در زنجان اتفاق افتاد و بعداً خواستم به طهران حرکت کنم امر فرمود که بعضی از علماء را در طهران زیارت کنم و بالأخره مأمور شدم که برای زیارت اعتبار عالیات بدان صوب مسافرت کنم. این سفر، سفری است که به امر آن سیّد بزرگوار می‌نمایم. دوست ما گفت: در نزدیکی‌های عراق دوباره دیدم ناگهان صدای او به گریه بلند شد، سبب را پرسیدم گفت: الآن وارد خاک عراق شدیم چون حضرت ابا عبد الله علیه السلام به من خیر مقدم فرمودند. منظور آنکه اگر کسی واقعا از روی صدق و صفا قدم در راه نهد و از صمیم دل هدایت خود را از خدای خود طلب نماید موفق به هدایت خواهد شد اگرچه در امر توحید نیز شک داشته باشد.

سالک چون در این مرحله موقّعیّت حاصل نمود باید دامن طلب در تحصیل اسلام اکبر و ایمن اکبر بالا زند.

علم و عمل مورث یکدیگرند

و اولین چیزی که در این مرحله لازم است عبارتست از علم به احکام که باید از فقیه تعلّم نماید، و پس از تحصیل علم باید در مقام عمل برآید و در عمل نیز مداومت نماید تا درجه به درجه یقین و معرفت او رو به فزونی گذارد، چه علم مورث عمل و عمل مورث علم است. اگر کسی جدّاً علم و اعتقاد به چیزی داشته باشد لازمه‌اش تطبیق عمل خود بر طبق آن علم و مدرکات خود

است، و از عدم عمل انا کشف می‌شود که علم او جزمی نبوده و اذعان و اعتقاد نداشته بلکه مجرد تصویر صورتی بوده که در قوای متخیله او منتقش شده است.

اگر کسی علم واقعی و حقیقی به رازقیّت مطلقه حضرت احدیّت داشته باشد هرگز نباید برای تحصیل مال خود را به هلاکت افکند بلکه باید اکتفا نماید به مقدار طلبی که در شرع امر به آن شده، با کمال آرامش خیال و سکون خاطر به قدر وسع برای تحصیل قدر کفاف معیشت خود و عیال خود کوشش کند. اما اگر برای تحصیل معیشت در غلق و اضطراب افتد و بیش از حدّ معروف تلاش بنماید معلوم می‌شود که علم به رازقیّت مطلقه خدا ندارد بلکه علم او به رازقیّت مقیّده بوده است. خدا را رازق می‌دانسته در صورتی که تا این سر حدّ تلاش کند و خود را به تعب افکند و مثلاً او را رازق می‌دانسته مقیّد به پول داشتن و در صورت شهریه گرفتن و غیر ذلک. بنابراین اضطراب خارجی یا درونی حکایت می‌کند از عدم العلم یا علم به رازقیّت مقیّده. این معنای توریث علم است برای عمل، و اما مثال برای توریث عمل برای علم، مثلاً اگر کسی از روی واقع بگوید: سبحان ربّی الأعلیٰ و بحمده ۲۳ ذلّت خود را مشاهده می‌کند. و بدیهی است که ذلّت بدون عزّت متحقّق نیست، همیشه ذلیل در برابر عزیز و مقتدر خواهد بود، پس ناچار متوجّه مقام عزّت مطلق می‌گردد و سپس می‌فهمد باید همراه این عزّت علم و قدرت نیز موجود باشد. بنابراین از یک عمل بسیار کوچک که همین ذکر سجده باشد پی می‌برد به عزّت مطلقه و علم و قدرت مطلقه خداوند تبارک و تعالیٰ، و این معنای مورث بودن عمل است نسبت به علم، و به این معنی ناظر است قوله عزّ من قائل: و العمل الصالح یرفعه ۲۴ و در اعمال واجبه سعی بلیغ، و در ترک محرّمات نیز جدّی وافر داشته باشد، چه سلوک راه خدا با ترک واجب و اتیان فعل محرّم منافی است، و تمام زحمات سالک وقتی سودمند است که این دو امر محفوظ باشد و گر نه همچنان که با آلودگی تن، زر و زیور و زینت مفید فائده نخواهد بود همچنان با آلودگی دل و روان، اعمال مستحبّه و ریاضات شرعیّه مثمر ثمر نخواهد بود. و نیز در ترک مکروهات و اتیان اعمال مستحبّه اهتمام نماید زیرا حصول مرتبه اسلام و ایمان اکبرین موقوف بر اعمال است، چون هر عملی دارای خاصیتی است مخصوص به خود که باعث تکمیل ایمان می‌گردد. و به همین معنی اشاره شده است در حدیث محمد بن مسلم که: الايمان لا يكون الا بالعمل، و العمل منه، و لا يثبت الايمان الا بالعمل. ۲۵

لزوم رساندن حظ ایمانی هر یک از اعضای بدن

لذا سالک باید هر عمل مستحبی را گرچه یک مرتبه باشد به جای آورد تا اینکه حظّ ایمانی خود را از آن عمل دریافت دارد، لهذا در سخنان امیر المؤمنین علیه السلام وارد است که: "ایمان کامل از عمل متولد می‌شود". پس سالک إلى الله باید در سیر به منزل ایمان اکبر از اتیان اعمال مستحبّه دریغ ننماید. بدیهی است به هر مقداری که در اتیان اعمال مسامحت و مساهلت ورزد به همان مقدار ایمان او ناقص خواهد بود. لهذا اگر سالکی در مرحله‌ای دست و زبان و سایر اعضا و جوارح خود را پاکیزه نموده و آنها را به تمام معنی الکلمه مؤدّب به ادب الهی نماید ولی در مرحله انفاق مال مجاهده به عمل نیاورد و از این مرحله عبور نموده باشد ایمان او کامل نشده و ناقص خواهد بود و همین نقص او را از ارتقاء به مقام بالاتر باز خواهد داشت. بنابراین باید به هر عضوی از اعضا، حظّ ایمانی آن را به او رسانید تا ایمان مترتب بر او حاصل گردد.

مثلاً قلب را که امیر بدن است به ذکر و فکر مشغول دارد، ذکر عبارتست از یادبودن قلب به اسماء و صفات حضرت باری تعالی شأنه، و فکر عبارتست از توجه و حرکت دادن قلب به آیات آفاقیّه و انفسیّه و تأمل و مذاقه در صنع و سیر آنها، و قلب انسان به وسیله این دو عمل از سرچشمه ایمان سیراب می‌گردد. الا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ^{۲۶}. و پس از آنکه به هر عضوی از اعضا حظّ ایمانی او را عطا نمود باید شروع به مجاهده نموده به وسیله آن نقصان اسلام و ایمان اکبرین را تکمیل و از شک و تخمین رهایی جسته به سر حدّ یقین برساند. الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ^{۲۷}

نبودن حزن و خوف برای سالک دلباخته

و نتیجه مجاهده اینست که علاوه بر آنکه در صراط مستقیم قرار گرفته، ایمن شده و از دستبرد شیاطین محفوظ خواهد ماند. الا انّ اولیاء الله لا خوف علیهم و لا هم یخزنون^{۲۸} خوف، عبارتست از ترسیدن نسبت به امری که هنوز واقع نشده و وقوع آن مترقّب و مورد اشمئزاز و ناراحتی انسان است. و حزن، عبارتست از اندوه و غم نسبت به امر غیر ملایم و ناپسندی که واقع شده است. این دو معنی بر سالک إلى الله راه ندارد زیرا سالک کار خود را با خدای خود یکسره نموده غیر از خدا مقصد و مقصودی ندارد، نه از فوت امر غیر منتظره‌ای در حزن، و نه از وقوع امر غیر مترقّبی در خوف خواهد بود. اینجا جای یقین است که خداوند

واجدان آن را به اولیای خود تعبیر فرموده است. و یشیر الی ذلک ما قاله امیر المؤمنین علیه السّلام: أبصر طریقہ، و سلک سبیلہ، و عرف منارہ، و قطع غمارہ، فهو من الیقین علی مثل ضوء الشّمس. ۲۹. و نیز فرماید: هجم بهم العلم علی حقیقۃ البصیرۃ، و باشروا روح الیقین، و استلانوا ما استوعره المترفون، و أنسوا بما استوحش منه الجاهلون، و صحبوا الدّنیّا بأبدان ارواحها معلّقۃ بالمحلّ الأعلى. ۳۰. در همین مرحله است که ابواب کشف و شهود بر او مفتوح خواهد شد.

سیر در عالم ملکوت منافات با بودن در دنیا ندارد

بدیهی است که طیّ این منزل منافاتی با بودن سالک در دنیا و اشتغال به مشاغل اولیّہ خود ندارد، و واردات قلبیّہ او ربطی به اوضاع خارجیّہ از نکاح و کسب و تجارت و زراعت و امثالها ندارد. سالک در عین آنکه در بین مردم بوده و امور دنیا را به جای می‌آورد روحش در ملکوت سیر نموده با ملکوتیان سر و کار دارد.

مثل چنین شخصی مثل کسی است که مصیبتی بر او وارد شده و داغ عزیزی دیده، این مصیبت دیده با آنکه در میان مردم است، می‌گوید، می‌رود، می‌نشیند، غذا می‌خورد، می‌خوابد ولی در درون او غوغائی از یک سلسله خاطرات محبوب اوست به طوری که هر که به صورت او نظر افکند درمی‌یابد که او مصیبت‌زده است.

سالک راه خدا در عین اشتغال به امور طبیعی یک رشته ارتباطات و اتّصالی با خدای خود دارد، دریائی از شوق در دل او موج می‌زند، آتشی از عشق و محبّت درون او را می‌سوزاند، غم و اندوه هجران دل او را آب می‌کند، از این انقلاب درونی او جز خدا کسی خبر ندارد، ولی هر کس به صورت او نظر کند اجمالا می‌یابد که عشق خدا و حقّ پرستی و توجّه به حضرت مقدّس او، او را چنین نموده است.

ادعیه ائمه صرفا جنبه ارشادی نداشته است

از همین بیان معلوم می‌شود که تضرع و ندبه و مناجات و ابتهاج ائمه اطهار چنانکه در ادعیه مأثوره وارد است تصنی و برای ارشاد و تعلیم عباد نبوده است. این توهّم ناشی از جهل و عدم ادراک حقائق است، و شأن ایشان اجلّ و مقام آنها اشرف از اینست که بیاناتی ظاهری بدون حقیقت و معنی فرموده باشند و بخواهند به وسیله یک سلسله دعا و نیازهای دروغی مردم را به سوی خدا دعوت کنند. آیا صحیح است که بگوئیم این همه ناله‌های جانخراش و جگرسوز مولی الموالی حضرت امیر المؤمنین و حضرت سجّاد علیهما السلام از روی واقع نبوده و صرفاً ساختگی و تعلیمی بوده است؟ حاشا و کلا. این گروه از پیشوایان دینی - سلام الله علیهم اجمعین - چون از مراتب سلوک الی الله گذشته و در حرم خدا وارد شده و سپس به مقام بقاء بعد الفناء که همان بقاء به معبود است رسیده‌اند لذا حال آنها جامع بین دو عالم وحدت و کثرت است، و نور احدیت را پیوسته در مظاهر عوالم امکان و کثرات ملکیه و ملکوتیه رعایت خواهند نمود، بنابراین درجه سامیه از کمالاتی که دارند همیشه لوازم عالم ملک و ملکوت را مرعی می‌دارند و بلکه از کوچکترین حکمی از احکام یا ادبی از آداب یا حالی از حالات متناسبه با این عوالم دریغ و مضایقه و دوری نخواهند نمود و در عین حال نیز توجّه به عوالم عالیه را حفظ فرموده، و بدین جهت آنان را موجودات نوریّه می‌نامند.

باری چون سالک توفیق یافته و این عوالم را طی نمود و بر شیطان غلبه کرد داخل در عالم فتح و ظفر خواهد شد و هنگام طیّ عوالم لاحقّه می‌رسد. سالک در این موقع عالم مادّه را در نور دیده، و در سلک عالم ارواح داخل می‌شود و سفر اعظم او یعنی سفر از عالم نفس و روح و انتقال از کشور ملکوت به مملکت جبروت و لاهوت خواهد رسید.

طریق سیر در این راه پس از بیعت با شیخ آگاه و ولیّ خدا که از مقام فناء گذشته و به مقام بقاء بالله رسیده و بر مصالح و مفاسد و منجیات و مهلکات مطّلع است و می‌تواند زمام امور تربیت سالک را در دست گیرد و او را به کعبه مقصود رهنمون گردد، همانا ذکر و فکر و تضرع و ابتهاج به درگاه خداوند قاضی الحاجات است. و البتّه سفر او در این منازل به اموری چند بستگی دارد که باید تمامی آنها به نحو احسن و اکمل رعایت شود.

شرح تفصیلی طریق و کیفیت سیر الی الله

شرایط لازم سلوک

اول ترک عادات و رسوم و تعارفات

و دور انداختن امور اعتباریه که سالک را از طیّ طریق منع می‌کند. و منظور آنست که سالک به طور اعتدال در بین مردم زندگی نماید. چه دسته‌ای از مردم پیوسته غرق در مراسم اجتماعیّه بوده و فکر و ذکر آنها دوست یابی بوده و برای حفظ شخصیت خود از هر گونه آداب و رفت و آمدهای مضرّ یا بی‌فائده دریغ نمی‌کنند و صرفاً بر اساس عادت و حفظ آبروی ظاهری اعتباری، خود را به تکلف می‌اندازند و چه بسا به ناراحتی‌های سخت دچار می‌شوند و برای حفظ حاشیه از متن زندگی عقب می‌روند و تحسین و تقبیح عامّه مردم را که توده عوام هستند میزان و معیار قرار داده، حیات و عمر خود را بر این معیار در معرض تلف قرار می‌دهند و کشتی وجودشان دستخوش امواج متلاطم رسوم و عادات اجتماعیّه شده هر کجا امواج آداب و اخلاقیات عمومی حرکت کند به دنبال آن روان می‌گردند، این دسته از مردم در برابر اجتماع اراده‌ای از خود نداشته تبع محض می‌باشند. در مقابل این دسته سلسله‌ای از مردم هستند که از جماعت کنار می‌روند و هرگونه عادت و ادب اجتماعی را ترک کرده خویشان را عاری از مزایای اجتماع نموده‌اند، با مردم مراوده و معاشرت ندارند و در کنج خلوت آرمیده‌اند به طوری که انگشت‌نمای مردم شده و به عنوان گوشه نشینی اشتهار یافته‌اند.

سالک برای آنکه بتواند به مقصد نائل گردد باید مشی معتدلی بین رویّه این دو گروه اختیار نماید و از افراط و تفریط بپرهیزد و در صراط مستقیم حرکت کند. و این معنی حاصل نمی‌شود مگر آنکه معاشرت و مراوده را با مردم تا آن مقدار که ضروری اجتماعی است رعایت کند. بلی اگر بین سالک و غیر سالک در اثر اختلاف کمّیت یا کیفیت معاشرت، امتیازی قهری حاصل شود زیان آور نخواهد بود. و البته این امتیاز حاصل نخواهد شد چه در عین آنکه معاشرت تا اندازه‌ای لازم و ضروری است نباید سالک به هیچ وجه من الوجوه خود را تابع خصوصیات اخلاقی و اطواری مردم قرار دهد. *وَ لَا يَخَافُونَ فِي اللَّهِ لَوْمَةً لَّائِمَةً ۝۳۱* حاکی از استقامت آنها در این رویّه مستقیمه و تصلّب آنها در مرام و روش خود است. به طور کلی می‌توان گفت که سالک باید در هر امری از امور اجتماعی نفع و ضرر آن را سنجیده و بی‌جهت خود را تابع أهواء و آراء توده مردم قرار ندهد.

دوم: عزم

همینکه سالک قدم در میدان مجاهده نهاد حوادثی سخت، و ناملایماتی از طرف مردم و آشنایان که صرفاً غیر از هوای نفس و خواسته‌های اجتماعی مقصدی ندارند متوجه او می‌شود و با زبان و عمل او را سرزنش نموده و می‌خواهند از رویه و مقصدش دور کنند، و از فی الجمله تنافری که بین او و آنان در برنامه زندگی پیدا شده سخت در هراس بوده و به هر وسیله می‌کوشند تا سالک تازه به راه افتاده را با تازیانه ملامت و سرزنش از راه انداخته و قدمهای او را خرد کنند. و همچنین در هر منزل از منازل سفر البته مشکله‌ای تازه برای سالک پیش خواهد آمد که بدون صبر و عزم دفع آنها محال به نظر می‌رسد. سالک باید به حول و قوه خدا چنان عزمی داشته باشد تا در برابر همه این مشاکیل ایستادگی نماید و با حربه صبر و توکل همه آنها را نابود سازد و با توجه به عظمت مقصد از این بادهای مخوف که عائق و مانع راه خدا هستند نهراسد و به هیچ وجه به خود بیمی راه ندهد: وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ۳۲ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ۳۳

سوم: رفق و مدارا

و این از اهمّ اموری است که باید سالک الی الله آن را رعایت کند چه اندک غفلتی در این امر سبب می‌گردد که علاوه بر آنکه سالک از ترقی و سیر باز می‌ماند بلکه برای همیشه به کلی از سفر ممنوع خواهد شد. سالک در ابتدای سفر در خود شور و شوقی زاید بر مقدار مترقب می‌یابد و یا در بین سفر هنگام ظهور تجلیات صوریه جمالیه، عشق و شور وافری در خود حس می‌کند و در اثر آنها تصمیم می‌گیرد اعمال کثیره عبادیه‌ای را به جای آورد، لهذا اکثر اوقات خود را صرف دعا و ندبه می‌نماید، به هر عمل دست می‌زند و از هر کس کلمه‌ای می‌آموزد و از هر غذای روحانی لقمه‌ای برمی‌دارد. این طرز عمل، علاوه بر آنکه مفید نیست زیان‌آور است چون در اثر تحمیل اعمال گران بر نفس ناگهان در اثر فشاری که بر نفس وارد شده، نفس عکس العمل نشان داده و عقب زده و بدون گرفتن نتیجه سالک از همه کارها می‌ماند و دیگر در خود میل و رغبتی برای اتیان جزئی‌ترین جزء از مستحبات احساس نمی‌کند.

و سرّ این افراط در عمل و تفریط نهائی اینست که میزان و ملاک در اتیان اعمال مستحبّه را ذوق و شوق موقّتی خود قرار داده است و بار سنگین را بر دوش نفس قرار داده است، وقتی آن شوق موقّتی به پایان رسید و آن لهیب تند و تیز رو به فروکش نهاد در آن موقع نفس از تحمّل این بار گران به تنگ آمده دفعهً شانه خالی می‌کند و بار سفر را در ابتدا یا در نیمه راه به زمین می‌گذارد و از سفر متنفر شده و از معدّات سفر و ممدّات آن بیزاری می‌جوید. بنابراین سالک نباید فریب این شوق موقّتی را بخورد بلکه باید با نظری دقیق و مأل اندیش استعداد و خصوصیات روحی و وضع کار و شغل و مقدار قابلیت تحمّل خود را سنجیده عملی را که می‌تواند بر آن مداومت نماید و قدری هم از استعداد او کمتر و کوچکتر است انتخاب نماید و به همان قدر اکتفا کند و بدان اشتغال ورزد تا کاملاً حظّ ایمانی خود را از عمل دریافت دارد.

و بناء علیهذا سالک باید وقتی مشغول به عبادت می‌شود با آنکه هنوز میل و رغبت دارد دست از عمل بکشد تا میل و رغبت به عبادت در او باقی مانده همیشه خود را تشنه عبادت ببیند. مثل سالک در به جای آوردن عبادات مانند شخصی است که می‌خواهد غذا تناول کند، اوّلاً باید غذائی را انتخاب کند که مساعد با مزاج او باشد، و ثانیاً قبل از اینکه سیر شود دست از خوردن باز دارد تا پیوسته میل و رغبت در او باقی باشد. و ناظر به همین رفق و مداراست آنچه حضرت صادق علیه السّلام به عبد العزیز قراطیسی فرمودند: یا عبد العزیز إنّ للالیمان عشر درجات بمنزله السّلم یصعد منه مرّقاء بعد مرّقاء - الی ان قال علیه السّلام - و اذا رأیت من هو اسفل منک بدرجه فارفعه إلیک برفق، و لا تحمّلنّ علیه ما لا یطیق فتکسرہ. ۳۴

و به طور کلی از آنچه گفته شد به دست می‌آید که عبادت مؤثّر در سیر و سلوک فقط و فقط عبادت ناشی از میل و رغبت است. و به این معنی دلالت دارد قوله علیه السّلام: و لا تکرهوا علی انفسکم العباده ۳۵

چهارم: وفا

و آن عبارت است از آنکه آنچه را که از آن توبه نموده دیگر مرتکب نگردد، و آنچه را که عهد کرده بجا آورد از بجا آوردن آن دریغ نکند، و آنچه را که با شیخ آگاه و مربّی راه حقّ مواعده و معاهده نموده تا آخر الأمر بدان وفا کند.

و توضیح این معنی احتیاج به ذکر مقدمه‌ای دارد و آن اینکه: آنچه از اخبار و آیات استفاده می‌شود آنست که آنچه از ذوات خارجیّه که با حسّ ما مدرک می‌شود و آنچه از افعال که در خارج به جا می‌آوریم و در جهان ماده صورت تحقیقی به خود می‌گیرد دارای حقائق هستند ماوراء این تجسّمات خارجیّه مادّیه جسمانیّه، و ماوراء این ظواهر و محسوسات حقائقی است عالی مرتبه و مجرد از لباس ماده و زمان و مکان و سایر عوارض آن. و چون آن حقائق از مقام واقعیت خود تنزل کند به این صور مادّیه مدرکه در جهان خارج تجسّم پیدا می‌کند، و آیه مبارکه قرآن مجید: **وَ اَنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَ مَا نُنزِلُهُ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ۳۶** بر آن صراحت دارد. و به طور اجمال تفسیر آن اینست که: به طور کلی و عموم، آنچه در این جهان ماده تحقیق دارد قبل از تحقق خارجی خود دارای حقیقتی دیگر بوده بدون لباس تقدیر و اندازه، و لکن در موقع نزول و تنزیل طبق علم باری تعالی به اندازه‌های معین و مشخص اندازه‌گیری شده و به تقدیرات الهی مقدر و محدود گردیده است: **مَا اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْاَرْضِ وَ لَا فِي اَنْفُسِكُمْ اِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ نُبْرَاهَا اِنَّ ذٰلِكَ عَلٰی اللّٰهِ يَسِيرٌ ۳۷**

صورت خارجیّه چون مقدر و محدود است و مبتلی به عوارض مادّیه از کون و فساد است دستخوش فنا و زوال و نفاذ است: **مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ ۳۸** لیکن آن حقائق عالیّه مجردّه که حکم خزائن را دارند و وجهه آنان وجهه تجرّد و ملکوتی است جز ثبات و دوام و کلیت چیزی بر آنها مترتب نمی‌گردد: **وَ مَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ ۳۹** و اشاره به همین معنی و حقیقت است حدیث متفق علیه بین الفریقین: نحن معاشر الانبياء امرنا ان نكلّم الناس على قدر عقولهم. ۴۰ و این حدیث راجع به جهت بیان کیفیات حقائق است نه کمیات آنها، و دلالت دارد بر آنکه ما گروه پیامبران الهی پیوسته حقائق عالیّه را تنزل داده موافق با فهم و ادراک شنونده بیان می‌نمائیم. و این به جهت آنست که عقول بشری در دنیا به علّت توجّه و التفات به زینت‌های دنیا و زخارف آن و آرزوهای پوچ و طولانی تیره و کدر شده است و نمی‌تواند آن حقائق را به همان درجه از صفا و واقعیتی که دارد ادراک کند، لذا انبیاء عظام مانند کسی که بخواهد حقیقتی را برای کودکان ساده لوح بیان کند مجبورند آن حقیقت را تنزل داده و از آن، تعبیری که موافق ادراک محسوسات آن کودکان است بنمایند. پیغمبران عظام به وسیله مقام شرع و شریعت که پاسدار آن هستند چه بسا از آن حقائق زنده تعبیری نموده‌اند که می‌رساند آن حقائق فاقد حسّ و شعورند و حال آنکه هر یک از این ظواهر شرعیّه از نماز و روزه و حجّ و جهاد و صلّه رحم و صدقات و امر به معروف و نهی از منکر و غیر این‌ها دارای حقیقتی هستند زنده و با شعور و ادراک.

سالک کسی را گویند که با قدم سلوک و مجاهده بخواهد بعون الله و توفیقه در سایه ذلّ عبودیت و خاکساری و تصرّع و ابتغال، کدورت و قشر نفس و عقل را کنار زده و با عقل پاک و نفس روشن و نورانی بی غلّ و غش و با صفا و جلای خود آن حقائق عالیّه را در همین نشأه مادّیّه و جهان ظلمانی مشاهده کند. چه بسا اتفاق می افتد که سالک همین وضوء و نماز را به صورت واقعی خود مشاهده می کند و می بیند که از حیث شعور و ادراک هزاران مرتبه از صورت جسمانیّه خارجیّه آن امتیاز دارد چنانکه راجع به صور مثالی عبادات در عالم برزخ و قیامت و تکلم انسان با آنها در اخبار ائمه طاهرین - صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین - مطالبی ارزنده و بسیار نفیس وارد است، و در قرآن مجید راجع به نطق جوارح و سمع و بصر آیه ای است. پس نباید گمان کرد که مسجد عبارت است از همین خشت و گل، بلکه آن را واقعیّتی است زنده و مدرک و شاعر، لذا در اخبار آمده است که در فردای قیامت قرآن و مسجد نزد پروردگار خود شکایت می نمایند.

شخصی از سالکین راه خدا به بستر خود آرمیده بود چون خواست از این پهلو به آن پهلو بغلطد ناگهان از زمین ناله ای شنید. چون علّت را طلب کرد خودش ادراک کرد یا به او گفتند که این ناله زمین از فراق شما بوده است.

باری چون این مقدّمه معلوم شد حال می گوئیم که: سالک باید به واسطه اعمال مترتّبّه و مداوم خود آن صورت ملکوتیّه مجرّده را در نفس خود تثبیت کند تا از حال به مقام ملکه ارتقاء یابد.

سالک باید به واسطه تکرار هر عملی حظّ روحانی و ایمانی خود را از آن عمل دریافت کند و تا این معنی برای او حاصل نشود دست از عمل باز ندارد. و آن جنبه ملکوتی ثابت عمل وقتی حاصل می گردد که سالک بطور ثبات و دوام به عمل اشتغال ورزد تا اثرات ثابته اعمال فانیّه خارجیّه در صقع نفس رسوخ پیدا کند و متحرّج گردد و دیگر پس از تثبیت و استقرار قابل رفع نباشد.

پس سالک باید سعی کند عملی را که مطابق استعداد اوست انتخاب کند و اگر احیانا ثبات و دوام آن را عازم نیست اختیار ننماید، زیرا در صورت متارکه عمل، حقیقت و واقعیّت عمل به مخاصمه برمی خیزد و آثار خود را بالمرّه جمع نموده و با خود می برد، و در نتیجه آثاری ضدّ آثار عمل در نفس پدید می آید، نعوذ بالله.

معنی مخاصمه آنست که چون سالک آن عمل را ترک گفت حقیقت آن عمل به طور عکس العمل از سالک دوری می‌جوید و آثار و خصوصیات خود را نیز با خود می‌برد. و چون آن عمل، عمل نورانی و خیر بوده است چون ناحیه نفس از آن آثار نورانی خالی گردد ناگزیر آثار ضدّ آن از ظلمت و تیرگی و شرور جایگزین آن خواهد شد. و حقیقت آنست که لایوجد عند الله الا الخیر^{۴۱}، و اما الشرور و القبائح و الظلمات انما هی من انفسن^{۴۲}. بنابراین هر عیب و نقص که پدید آید از ناحیه افراد بشر است، و الشرّ لیس إلیک^{۴۳}. و بر این اساس نیز روشن می‌شود که فیوضات الهیّه اختصاصی نبوده بلکه از صقع ربوبی و از مقام رحمت نامتناهی متوجّه عموم افراد بشر است از مسلم و یهود و نصاری و مجوس و آتش پرست و بت پرست، لکن خصوصیات موجوده در قوایل، به سوء اختیار آنها سبب می‌گردد که این رحمت واسعه در بعضی افاده سرور و بهجت و شادی نماید و در بعضی دگر ایجاد غم و اندوه.

ششم: مراقبه

و آن عبارت است از آنکه سالک در جمیع احوال مراقب و مواظب باشد تا از آنچه وظیفه اوست تخطی ننماید و از آنچه بر آن عازم شده تخلّف نکند. مراقبه معنای عامی است و به اختلاف مقامات و درجات و منازل سالک تفاوت می‌کند. در ابتدای امر سلوک مراقبه عبارتست از آنکه از آنچه به درد دین و دنیای او نمی‌خورد اجتناب کند و از ما لا یعنی دوری گزیند و سعی کند تا خلاف رضای خدا در قول و فعل از او صادر نگردد، ولی کم‌کم این مراقبه شدت یافته و درجه به درجه بالا می‌رود. گاهی مراقبه عبارتست از توجّه به سکوت خود و گاهی به نفس خود و گاهی به بالاتر از آن از مراتب حقیقت از اسماء و صفات کلّیه الهیّه. و مراتب و درجات آن این شاء الله تعالی بیان خواهد شد.

باید دانست که مراقبه از اهمّ شرائط سلوک است، و مشایخ عظام را در آن تأکیداتی است، و بسیاری آن را از لوازم حتمیّه سیر و سلوک شمرده‌اند، چه آن به منزله حجر اساسی است، و ذکر و فکر و سایر شرائط بر آن حجر بنا نهاده می‌شود، لذا تا مراقبه صورت نگیرد ذکر و فکر بدون اثر خواهد بود. مراقبه حکم پرهیز از غذای نامناسب برای مریض را دارد، و ذکر و فکر حکم دارو، و تا وقتی که مریض مزاج خود را پاک ننماید و از آنچه مناسب او نیست پرهیز نکند دارو بی‌اثر خواهد بود، و چه بسا گاهی اثر

معکوس می‌دهد، لذا بزرگان و اساتید عظام این راه، سالک بدون مراقبه را از ذکر و فکر منع می‌کنند و ذکر و فکر را بر حسب درجات سالک انتخاب می‌نمایند.

هفتم: محاسبه

و آن عبارت است از اینکه وقت معینی را در شبانه روز برای خود معین کند و در آن وقت به تمام کارهای شبانه روز خود

رسیدگی بنماید. و اشاره به آنست آنچه حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام فرموده است که: لیس منّا من لم یحاسب نفسه کلّ یوم مرّة. ۴۴ و چنانکه در محاسبه برای سالک چنین ظاهر شد که از وظائف خود تخلف نموده است باید استغفار کند و در صورت عدم تخلف شکر حضرت باری تعالی شانه را بجای آورد.

هشتم: مؤاخذة

و آن عبارتست از اینکه سالک پس از مشاهده خیانت، در مقام تأدیب نفس خود برآمده و او را به نحوی که خود مقتضی داند تأدیب و تنبیه نماید.

نهم: مسارعت

یعنی در آنچه بر آن عزم نموده مسارعت کند، چون در این راه آفاتی است و برای سالک در هر مقام متناسب با حال او مانعی پدید می‌گردد. سالک باید بسیار زرنگ و باهوش باشد و قبل از آنکه مانعی بدو دست یابد و دامان او را آلوده کند وظیفه خود را انجام دهد و در راه وصول به مقصد دقیقه‌ای فروگذار نکند.

دهم: ارادت

و آن ارادت است به صاحب شریعت و خلفای حقّه آن بزرگوار. و در این ارادت چنان باید خود را خالص کند که هیچ غشی در آن نباشد. و باید در این مرحله به سرحدّ کمال برسد زیرا ارادت را در تأثیر اعمال مدخلیتی عظیم است و هر چه ارادت بیشتر و بهتر شود اثر اعمال در نفس سالک راسخ‌تر و نیکوتر خواهد بود. و چون تمام موجودات مخلوقات خدا هستند سالک باید به همه آنها محبت کند و هر یک را در مرتبه و درجه خود محترم بشمارد. شفقت و مهربانی نسبت به جمیع منسوبان پروردگار چه حیوان و چه انسان هر یک در مقام و مرتبه خود از آثار محبت به خداست، چنانکه در حدیث وارد شده است که عمده شعب ایمان همانا شفقت بر خلق خداست. الهی أسألک حبّک و حبّ من یحبّک ۴۵

احبّ بحبّها تلعات نجد و ما شغفی بها لولا هواها

أذلّ لآل لیلی فی هواها و أحتمل الأصاغر و الکبار ۴۶

یازدهم: ادب نگاهداشتن

نسبت به جناب مقدّس حضرت ربّ العزّه و خلفای او. و این معنی با ارادت و محبت که قبلا ذکر شد فرق دارد. چه معنای ادب عبارت است از توجه به خود که مبادا از حریم خود تجاوزی شده باشد و آنچه خلاف مقتضای عبودیت است از او سرزنند. زیرا که ممکن در برابر واجب حدّ و حریم دارد و لازمه حفظ این ادب رعایت مقتضیات عالم کثرت است، ولی ارادت و محبت، انجذاب است به حضرت احدیت و لازمه اش توجه به وحدت است.

نسبت ارادت و ادب مانند نسبت واجب است به حرام در احکام، چه سالک در اتیان واجب توجه به سوی محبوب دارد، و در اجتناب از حرام توجه به حریم خود دارد تا مبادا از حدود امکانی و مقتضای عبودیت خود خارج شود. و در حقیقت بازگشت ادب به سوی اتّخاذ طریق معتدل بین خوف و رجاء است، و لازمه عدم رعایت ادب کثرت انبساط است که چون از حدّ گذرد مطلوب نخواهد بود.

مرحوم حاج میرزا علی آقای قاضی - رضوان الله عليه - مقام انبساط و ارادتش غلبه داشت بر خوف ایشان، و همچنین مرحوم حاج شیخ محمد بهاری - رحمه الله عليه - اینطور بود، در مقابل، حاج میرزا جواد آقای ملکی تبریزی - رضوان الله عليه - مقام خوف ایشان غلبه داشت بر رجاء و انبساط، و این معنی از گوشه و کنار سخنانشان مشهود است. آن که انبساط او بیشتر باشد او را «خراباتی» گویند، و آن که خوف او افزون باشد او را «مناجاتی» نامند. ولی کمال در رعایت اعتدال است و آن عبارت است از حائز بودن کمال انبساط در عین کمال خوف، و این معنی فقط در ائمه طاهرین - صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین - موجود است.

برگردیم بر سر مطلب و محصل آنکه: ادب آنست که ممکن حدود امکانی خود را فراموش نکند، لهذا چون وقتی در نزد حضرت صادق علیه السلام سخنی که در آن شائبه‌ای از غلو در حق آن حضرت بود به میان آمد آن حضرت فوراً به خاک افتاد و جبین مبارکش را بر خاک می‌مالید.

مرتب‌ه کامل از ادب آنست که سالک در همه احوال خود را در محضر حضرت حق - سبحانه و تعالی - حاضر دانسته و در حال تکلم و سکوت، در خوردن و خوابیدن، در سکون و حرکت و بالأخره در تمام حالات و سکناات و حرکات، ادب را ملحوظ دارد. و اگر سالک پیوسته توجه به أسماء و صفات الهی داشته باشد قهراً ادب و کوچکی بر او مشهود خواهد شد.

پاورقی

۲ آیه ۱۰۱، از سوره ۱۲: یوسف: تو ولیّ و صاحب اختیار من در دنیا و آخرت هستی، مرا مسلمان بمیران و به صالحان ملحق ساز

۳ آیه ۸۳، از سوره ۲۶: شعراء: پروردگارا به من حکمی ببخش، و مرا به صالحان ملحق ساز

۴ آیه ۱۳۰، از سوره ۲: بقره: و همانا حقّاً او را در دنیا برگزیدیم، و او در آخرت تحقیقاً از صالحان است

۵ آیه ۷۲، از سوره ۲۱: انبیاء: و ما اسحق و یعقوب را به او بخشیدیم از روی تفضّل و زیادی رحمت، و همه را صالح و شایسته

قرار دادیم

۶ آیه ۱۹۶، از سوره ۷: اعراف: همانا ولیّ و صاحب اختیار من خدائی است که کتاب را نازل ساخته و او ولایت و صاحب اختیاری

امور صالحان را دارد

۷ خداوند منزّه است از هر چه وصف کنند، مگر (وصف) بندگان پاک شده خدا

۸ آیه ۵۹، از سوره ۲۷: نمل: بگو حمد از آن خداست و بس، و درود بر آن بندگان که خدا برگزیده است، آیا خدا بهتر است یا

آنچه را ایشان شریک او قرار می‌دهند

۹ آیه ۳۹، از سوره ۱۴: ابراهیم: سپاس اختصاص به خدا دارد که او در سنّ پیری اسمعیل و اسحق را به من بخشید، همانا

پروردگار من شنوای دعاست

۱۰ آیه ۲۸، از سوره ۲۳: مؤمنون: پس بگو حمد اختصاص به خدا دارد که او ما را از قوم ستمکار رهائی بخشید

۱۱ او از بندگان پاک شده و خالص شده ما بود

۱۲ آیه ۵۱، از سوره ۱۹: مریم: و در کتاب وحی، موسی را به یاد آر که او از بندگان پاک شده و رسول و پیامبر بود

۱۳ آیه ۴۵ و ۴۶، از سوره ۳۸: ص: و بندگان ما ابراهیم و اسحق و یعقوب را به یاد آر که صاحبان نیرو و بینش بودند، که همانا ما آنها را پاک و خالص نمودیم به خلوصی که پیوسته یاد خانه آخرت را بنمایند

۱۴ پس به عزت سوگند می‌خورم که البته همه را گمراه می‌کنم جز بندگان پاک شده تورا

۱۵ آیه ۱۷، از سوره ۷: اعراف: سپس از جلو و از پشت و از راست و از چپ آنان نزدشان روم، و بیشترشان را سپاسگزار نخواهی یافت

۱۶ آیه ۳، از سوره ۱۷: اسراء: ذریّه و نسل کسانی که با نوح سوار) کشتی(نمودیم، بدرستی که او بنده سپاسگزاری بود

۱۷ آیه ۳۴ و ۳۵، از سوره ۵۴: قمر: بر آنان بادی فرستادیم که بر سرشان سنگ بارید جز بر خاندان لوط که آنان را در وقت سحر نجات بخشیدیم، و این از روی نعمتی از سوی ما بر ایشان بود، و اینچنین پاداش می‌دهیم کسی را که سپاسگزاری کند

۱۸ آیه ۱۲۰ و ۱۲۱، از سوره ۱۶: نحل: براستی ابراهیم یک امت مطیع خداوند و حنیف و معتدل بود که گرایش به خدا داشته و از مشرکان نبود، و سپاسگزار نعمتهای او بود

۱۹ آیه ۸۴ تا ۸۷، از سوره ۶: انعام: و اسحق و یعقوب را به او بخشیدیم و همه را هدایت کردیم، و نوح را پیش از آن هدایت کرده بودیم، و از نسل او(نوح(داود و سلیمان و ایوب و یوسف و موسی و هرون را هدایت کردیم و اینچنین نیکوکاران را پاداش می‌دهیم، و نیز زکریّا و یحیی و عیسی و الیاس را که همه از صالحان بودند، و نیز اسمعیل و الیسع و یونس و لوط را، و همه این‌ها را بر جهانیان برتری دادیم، و نیز کسانی را از میان پدران و فرزندان و برادران ایشان، و همه را برگزیدیم و به راه راست هدایت نمودیم

۶۹:۲۹ ۲۰

۲۱ آیه ۲۸، از سوره ۱۳: رعد: هان که دلها با ذکر خدا آرامش می‌یابد

۲۲ ای بسیار گشاینده، ای رهنمای متحیران

۲۳ پاک و منزّه می‌دانم پروردگار بلند رتبت خودم را همراه با حمد و ستایش او

۲۴ و عمل شایسته آن را بالا می‌برد.

۲۵ ایمان جز با عمل تحقق نپذیرد، و عمل جزئی از ایمان است، و ایمان جز با عمل، ثابت و پایدار نمی‌ماند.

۲۸:۱۳ ۲۶

۲۷ آیه ۸۲، از سوره ۶: انعام: فقط آنانکه ایمان آورده و ایمان خود را به ظلم آغشته نساختند، امنیت برای آنهاست و آنها

راه‌یافته‌اند

۲۸ آیه ۶۲، از سوره ۱۰: یونس: هان که اولیاء خدا نه ترسی بر آنان است و نه اندوهی دارند

۲۹ راه خود را دیده و جاده‌اش را پیموده و مناره آن را شناخته و از دریای خروشان گذشته، بنابراین یقین او(نسبت به

حقائق) همچون یقین به روشنی خورشید است

۳۰ دانش با حقیقت بینش و درایت برایشان روی نموده، و با روح یقین(یا آرامش و نسیم یقین)پیوند خورده‌اند، و آنچه را که افراد ناز پرورده سخت می‌شمرند نرم و هموار پنداشته، و به آنچه نادانان از آن وحشت دارند انس گرفته، و در دنیا با بدنهایی زندگی می‌کنند که ارواح آنها به محل اعلی پیوسته است

۳۱ آیه ۵۴، از سوره ۵: مائده: و)در راه خدا(از سرزنش هیچ سرزنش کننده‌ای ترس ندارند

۳۲ آیه ۱۶۰، از سوره ۳: آل عمران: و باید مؤمنان بر خداوند توکل کنند

۳۳ آیه ۱۲، از سوره ۱۴: ابراهیم: و باید توکل کنندگان بر خداوند توکل کنند

۳۴ ای عبد العزیز ایمان ده درجه دارد مانند نردبان که باید پله پله از آن بالا رفت... و چون کسی را دیدی که یک پله از تو پائین تر است با مدارا او را به سوی خود بالا بر، و چیزی را که توان آن را ندارد بر او تحمیل مکن که او را خواهی شکست

۳۵ و عبادت را بر خودتان تحمیل نکنید

۳۶ آیه ۲۱، از سوره ۱۵: حجر: و هیچ چیز نیست مگر اینکه خزائن آن نزد ماست، و جز به اندازه معلومی فرو نفرستیم

۳۷ آیه ۲۲، از سوره ۵۷: حدید: و هیچ مصیبتی در زمین و در جانهای شما بهم نمی‌رسد مگر اینکه قبل از آنکه آنها را اندازه زنیم و بر تقدیر معین در عالم قدر بیافرینیم، اصل آن در عالم قضاء کلی و کتاب لوح محفوظ موجود است، و این بر خداوند آسان است

۳۸ آنچه در نزد شماست پایان می‌پذیرد، و آنچه نزد خداست باقی است

۳۹ آنچه در نزد شماست پایان می‌پذیرد، و آنچه نزد خداست باقی است

۴۰ ما گروه انبیاء مأموریم با مردم به اندازه خردهاشان سخن گوئیم

۴۱ نزد خداوند جز خیر و خوبی یافت نمی‌شود

۴۲ و اما شرها و زشتیها و تاریکیها همه از ناحیه خود ماست

۴۳ و شر به ساحت مقدّس تو راه ندارد

۴۴ از ما نیست آن کس که روزی یک بار به حساب خود نرسد

۴۵ خداوندا دوستی خودت و دوستی کسی را که تو را دوست می‌دارد از تو خواستارم

۴۶ به خاطر دوستی او (لیلی) تپه‌های سرزمین نجد را نیز دوست می‌دارم. و اگر میل و هوای او نبود چه عشقی پرشور بدانها

می‌توانم داشت؟ در راه عشق او خود را خاکسار خاندان وی می‌دانم، و خرد و کلان را در راه او تحمل می‌کنم

کتاب لب‌الباب / قسمت چهارم: شرایط لازم سلوک

دوازدهم: نیّت

و آن عبارت است از آنکه سالک منظوری در سلوک نداشته باشد جز نفس سلوک و فناء در ذات احدیّت. و بنا بر این باید سالک

سیرش خالص باشد: فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۴۷ در اخبار زیادی وارد شده است که نیّت سه مرتبه دارد، منها ما قال الصّادق

عليه السّلام: العباد ثلاثه: قوم عبدوا الله خوفا فتلك عبادة العبيد، و قوم عبدوا الله طمعا فتلك عبادة الاجراء و قوم عبدوا الله حبا

فتلك عبادة الأحرار. ۴۸

در اثر تأمل و دقت واضح خواهد شد که عبادت دو دسته اول به حقیقت صحیح نیست زیرا عبادت آنها به خدا و برای خدا نبوده و مرجع عبادت آنها به خودپرستی است و در واقع آنها خود را پرستیده‌اند نه خدای تعالی را، چون بازگشت عبادت آنها به همان علائق و مشتهیات نفسانی است، و چون خودپرستی با خدا پرستی جمع نمی‌شود بنا بر این باید بر حسب نظریه اول، این جماعت به خدا کافر بوده و خدا را منکر باشند لیکن چون قرآن کریم به نصّ خود اصل خدا پرستی را فطری هر بشری بیان فرموده است و هرگونه تغییر و تبدیلی را در خلقت نفی نموده است: فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۴۹

بنا بر این انحراف بشر از جاده خداپرستی نیست بلکه از جاده توحید است که خدا را در فعل و صفت واحد نمی‌دانند بلکه غیر او را با او سهیم و شریک می‌کنند، و لذا قرآن در همه جا برای اثبات توحید خداوند و نفی شرک از او قیام فرموده است. و بر این اساس دو دسته اول خدا را در منظور خود سهیم و شریک می‌دانند و در عین خداپرستی نیز از خود پرستی دست باز نمی‌دارند و فعل خود را در عبادت برای هر دو منظور بجا می‌آورند و این همان شرک است، و در حقیقت این دو گروه، مشرک به خدای متعال می‌باشند که به نصّ قرآن برای آن آمرزشی نیست. إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ مَا دُونَهُ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۵۰ بنابراین عبادت آنها ابدًا مثمر ثمر نبوده و آنها را به خدای متعال نزدیک نخواهد ساخت. اَمَّا دَسْتَهُ سَوْمٌ كَهَ خَدَا رَا بَرِ اَصْلِ مَحَبَّتِ مِي پَرَسْتَنْد كَه هَمَانِ عِبَادَتِ اِحْرَارِ اسْتِ وَ دَر بَعْضِي از روایات وارد است که تلك عبادة الكرام ۵۱ این همان عبادت صحیحه واقعیه است و به آن نمی‌رسند مگر پاکان درگاه الهی. فَهَذَا مَقَامٌ مَكْنُونٌ لَا يَمَسُّهُ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ۵۲.

محبت عبارتست از انجذاب، یعنی کشیده‌شدن چیزی به سوئی و حقیقتی. دسته سَوْم گروهی هستند که پایه عبادت و پرستش خود را بر محبت و کشش به سوی خدا قرار داده غیر از کشیده شدن به سوی او و تقرب به حضرت او هیچ مقصود و منظوری ندارند و صرفاً همان انجذابی که از ناحیه محبوب در خود حس می‌کنند داعی و محرک آنها به سوی محبوب و موجب حرکت آنها بدان حریم است.

در بعضی از اخبار وارد شده است که حقّ تعالی را از آن جهت که اهلّیت عبادت دارد پرستش نمائید. و معلوم است که این اهلّیت بازگشتش به صفات الهی نبوده بلکه راجع به مقام ذات مقدّس اوست جلّ جلاله و عظم شأنه، و بنا بر این مفادش آن خواهد بود که خداوند را چون خداوند است عبادت کنید: إلهی ما عبدتک خوفا من نارک و لا طمعا فی جنتک، بل وجدتک أهلا للعبادة فعبدتک. ۵۳ أنت دللتنی علیک، و دعوتنی إلیک، و لو لا أنت لم أدر ما أنت. ۵۴

سالک راه خدا در ابتدای سلوک خود با پای محبّت برمی دارد ولی پس از آنکه منازلی را سیر نمود و کمالی فی الجملة حاصل کرد متوجّه خواهد شد که محبّت امری است مغایر با محبوب و لهذا سعی می کند که محبّت را که تا به حال وسیله سلوک و نردبان ترقّی او بوده است رها کند، و آن وسیله را تا اینجا مؤثّر می داند و از اینجا به بعد مضرّ و مانع راه تشخیص می دهد. بنابراین از اینجا سالک فقط و فقط محبوب را در نظر داشته، و او را عبادت می کند به عنوان محبوبیت و بس، ولی چون قدمی نیز فراتر می گذارد و منازلی را چند سیر می کند درمی یابد که این قسم از عبادت نیز خالی از شائبه شرک نیست زیرا در این عبادت خود را عاشق و محبّ و خدا را معشوق و محبوب دانسته است و خودیّت با حبّ به محبوب مغایرت دارد، بنابراین نظر کردن به محبوب با وجود عنوان محبّ با عبادت ذات مقدّس خداوند متعال مغایرت و تنافی دارد، لهذا از اینجا سعی می کند که حبّ و عشق محبوب را فراموش کند تا به کلیّ از تغایر و کثرت گذشته قدم خود را در عالم وحدت بنهد. و در این موقع نیّت از سالک منتفی می گردد زیرا دیگر شخصیت و خودیّتی در میان نیست تا نیّت از او صادر شود.

تا قبل از این مرحله سالک طالب شهود و کشف و مکاشفه بود ولی در این مقام به کلیّ تمام آن اغراض را به خاک نسیان می سپارد چون دیگر اراده و نیّتی نیست تا مراد و منویبی را در نظر بگیرد. در این حال چشم و دل سالک از دیدن و ندیدن و رسیدن و نرسیدن و دانستن و ندانستن و ردّ و قبول پوشیده خواهد شد. از حافظ شیرازی است:

با خرابات نشینان ز کرامات ملاف

هر سخن جائی و هر نکته مقامی دارد

از بایزید بسطامی نقل است که گفت: «روز اول، دنیا را ترک کردم، و روز دوم، عقبی را ترک کردم، و روز سوم از ما سوی الله گذشتم، و روز چهارم پرسیدند: ما ترید؟ گفتیم: ارید ان لا ارید.» ۵۵ و این اشاره به همان مطلبی است که بعضی در تعیین منازل اربعه گویند: اول، ترک دنیا. دوم: ترک عقبی. سوم: ترک مولی، و چهارم: ترک ترک، فتدبّر. و مراد از قطع طمع در نزد سالکین عبارت از این مرحله است که بسیار عظیم و کربوه‌ای مشکل است و عبور از آن صعب و دشوار و به این آسانی‌ها دست ندهد، چه سالک پس از تأمل و دقت فراوان باز می‌یابد که در تمام مراحل سیر در این مرحله خالی از قصد و نیت نبوده است بلکه غایت و مقصودی را در سویدای دل خود منظور داشته است گرچه آن غایت عبور از مراحل ضعف و نقص و وصول به کمال و کمالات باشد. و اگر سالک با وسیله و آلت تجرید ذهن و خاطر بکوشد و بارها به خود فشار آورد تا بخواهد از این عقبه عبور کند و خود را از این معانی و مقصودها عاری و مجرد کند هیچ نتیجه‌ای عائد او نخواهد شد چه نفس این تجرید مستلزم عدم تجرید است به علت آنکه لا بد این تجرید را سالک به داعیه غایتی بجا می‌آورد و خود این داعیه و نظر به غایت، نشانه و علامت عدم تجرید است.

روزی با استاد خود مرحوم آقای حاج میرزا علی آقای قاضی - رضوان الله علیه - این راز را در میان نهادم و استفسار و التماس چاره‌ای نمودم، فرمود: «به وسیله اتخاذ طریقه احراق می‌توان این مسئله را حلّ نموده و این معضله را گشود. و آن بدین طریق است که باید سالک به حقیقت ادراک کند که خداوند متعال وجود او را وجودی طمّاع قرار داده است و هر چه بخواهد قطع طمع کند چون سرشت او با طمع است لذا منتج نتیجه‌ای نخواهد شد و قطع طمع از او ناچار مستلزم طمع دیگری است و به داعیه طمعی بالاتر و عالی‌تر از آن مرحله دانی قطع طمع نموده است. بنابراین چون عاجز شد از قطع طمع و خود را زبون یافت طبعاً امر خود را به خدا سپرده و از نیت قطع طمع دست برمی‌دارد. این عجز و بیچارگی ریشه طمع را از نهاد او سوزانیده و او را پاک و پاکیزه می‌گرداند.»

البته باید دانست که ادراک این معنی نظری نیست و با نظر هم نتیجه نمی‌دهد بلکه ادراک واقعی آن احتیاج به ذوق و پیدایش حال دارد. اگر کسی یک مرتبه این معنی را ذوقاً ادراک کند خواهد فهمید که تمام لذّات دنیا و ما فیها برابری با این حقیقت نمی‌کند. و علت اینکه این طریقه را احراق نامند برای آنست که یکباره خرمن هستیها و نیتها و غصّه‌ها و مشکلات را

می‌سوزاند و از ریشه و بن قطع می‌کند و اثری از آن در وجود سالک باقی نمی‌گذارد. در قرآن کریم در مواردی از طریقه احراقیه استفاده شده است. اگر کسی برای وصول به مقصود از این طریقه استفاده کند و در این راه مشی نماید راهی را که باید چندین سال طی کند در مدت قلیلی خواهد پیمود. یکی از مواردی که در قرآن مجید از آن استفاده شده است عبارت است از کلمه استرجاع: **أَنَا لِلَّهِ وَ أَنَا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۵۶.**

چون در هنگام شدائد و مصائب و نزول بلاها و فتن، انسان می‌تواند به طرق مختلفی خود را تسکین دهد مثل اینکه متذکر گردد که مرگ برای همه است و مصیبت به همه اشخاص وارد می‌شود و بدین وسیله کم‌کم خود را آرام می‌کند، ولی خداوند به وسیله طریقه احراقیه و تلقین کلمه استرجاع راه را کوتاه و مشکل را یکباره از میان برمی‌دارد زیرا اگر انسان متذکر شود که خود او و هر چه از متعلقات و ما یملک اوست ملک طلق خداست، یک روز به او داده و یک روز می‌گیرد و کسی را در آن حق دخالتی نیست، وقتی که انسان به خوبی ادراک کرد که از اوّل مالک نبوده است و عنوان ملکیت برای او مجازی بوده و بدون جهت خود را مالک تخیل می‌نموده است البتّه در صورت فقدان متأثر نخواهد شد، و توجّه به این نکته ناگهان راه را بر او هموار خواهد نمود. ادراک اینکه خداوند انسان را از اوّل طمّاع قرار داده است مثل ادراک این می‌ماند که غنیّ علی الاطلاق بنده را از اوّل فقیر آفریده و سرشت او را با فقر خمیر کرده است، لهذا اثبات فقر و اثبات سؤال که لازمه فقر است احتیاج به دلیل ندارد، کسی به فقیر نمی‌تواند ایراد کند که چرا سؤال می‌کنی؟ زیرا فرض فقر فرض سؤال و گدائی است، بنابراین سالک راه خدا نیز اگر در حین سیر و حرکت طمع ورزد باید متوجّه باشد که خداوند خمیره هستی او را از اوّل با طمع سرشته است و به هیچ عنوان نمی‌تواند دندان طمع را بکشد و دست از طمع خود بشوید، و از طرف دیگر چون فناء در ذات احدیّت که بر اساس عبادت احرار پایه‌گذاری شده با طمع و نیّت سازگار نیست، بنابراین بیچاره شده و حال اضطرار و بیچارگی عجیبی پیدا می‌کند که همان حال، او را از خودی او که مستلزم طمع است عبور می‌دهد و پس از عبور از این مرحله دیگر انیّت و خودیّتی نیست که مستلزم طمع باشد. فافهم و تأمل جیّدا.

و آن بر دو قسم است: سکوت عامّ و مضاف، و سکوت خاصّ و مطلق. سکوت عامّ و مضاف عبارت است از حفظ لسان از تکلم به قدر زائد بر ضرورت با مردمان. بلکه سالک باید اکتفا کند به قدر ضرورت و به اقلّ ما یمکن، و این صمت در همه دوران سلوک در تمام اوقات لازم است بلکه می‌توان گفت مطلقاً ممدوح است. و اشاره به همین صمت است قوله علیه السّلام انّ شیعتنا الخرس. ۵۷ و نیز آنچه در «مصباح الشریعة» از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده است که: الصّمت شعار المحبّین، و فیه رضا الرّبّ، و هو من اخلاق الأنبیاء و شعار الأصفیاء. ۵۸ و در حدیث بزنطی است از حضرت رضا علیه السّلام:

الصّمت باب من ابواب الحکمة، و أنّه دلیل علی کلّ خیر. ۵۹ قسم دوّم، که سکوت خاصّ و مطلق است عبارت است از:

حفظ لسان از تکلم با ناس در حین اشتغال به اذکار حصریّه کلامیّه، و در غیر آن غیر مستحسن است.

چهاردهم: جوع و کم خوری

به اندازه‌ای که باعث بر ضعف نگردد و احوال را مشوّش ندارد. قال الصادق علیه السّلام: الجوع ادم المؤمن، و غذاء الرّوح، و طعام القلب. ۶۰ زیرا گرسنگی موجب سبکی و نورانیّت نفس می‌گردد و فکر در حال گرسنگی می‌تواند به طیران درآید. غذای زیاد خوردن و سیر بودن، نفس را ملول و خسته و سنگین می‌کند و از سیر در آسمان معرفت باز می‌دارد. صوم و روزه از عبادات بسیار ممدوح است، و در روایت معراجیه که خطاب و تکلم خدا با حبیبش رسول الله صلی الله علیه و آله بیان می‌شود و مصدر به «یا احمد» است و در «ارشاد» دیلمی و هفدهم «بحار الأنوار» مفصّلاً مذکور است، خطابات عجیبی در باره جوع دارد و مزایای این امر را در سیر و سلوک به طرز شگفت‌انگیزی بیان می‌کند. مرحوم استاد قاضی - رضوان الله علیه - روایتی غریب در باره جوع بیان می‌فرمود و محصلش آنکه:

«در زمان انبیاء سلف سه نفر رفیق گذرشان به دیار غربت افتاد، شب فرارسید، هر یک برای تحصیل غذا به نقطه‌ای متفرّق شدند لیکن با یکدیگر میعاد نهادند که فردا در وقت معین در آن میعادگاه یکدیگر را ملاقات کنند، یکی از آنها میهمان بود و دیگری به میهمانی شخصی درآمد و چون سوّمی جائی نداشت با خود گفت به مسجد می‌روم و میهمان خدا می‌شوم، و تا صبح در آنجا به

سر برد و همچنان گرسنه باقی بود. صبحدم در میعاد خود هر سه نفر حضور یافتند و هر یک سرگذشت خود را بیان کردند. از جانب خدای تعالی به نبی آن زمان وحی رسید که به آن میهمان ما بگو: ما میهمانی این میهمان عزیز را قبول کردیم و خود میزبان او شدیم و برای او در صدد تهیه بهترین غذاها برآمدیم لکن در خزانه غیب خود تفحص کردیم بهتر از گرسنگی غذائی را برای وی نیافتیم».

پانزدهم: خلوت

و آن بر دو گونه است: خلوت عام، و خلوت خاص.

خلوت عام عبارتست از کناره گیری و عزلت از غیر اهل الله خصوصا از صاحبان عقول ضعیفه از عوام مردم مگر به قدر ضرورت: وَ ذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَ لَهْوًا وَ غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ۖ ۶۱ و اما خلوت خاص عبارت است از دوری از جمیع مردم. و اگر چه آن در همه عبادات و اذکار خالی از فضیلت نیست و لیکن در طایفه ای از اذکار کلامیه بلکه در جمیع آنها در نزد مشایخ راه، شرط است و در آن چند امر معتبر است:

خلوت و دوری از محل ازدحام و غوغا و استماع هرگونه صدای مشوش حال. و دیگر حلیت مکان و طهارت آن حتی السقف و الجدران، و باید به اندازه ای کوچک باشد که فقط گنجایش یک نفر را بیشتر نداشته باشد و سعی شود که از زخارف دنیویّه در آن هیچ نباشد چون کوچکی خانه و نبود اثاث البیت در آن باعث تجمع حواس می گردد.

شخصی از جناب سلمان - رضی الله عنه - تقاضا نمود که اجازه فرمائید منزلی برای شما بنائی کنم، چه تا آن زمان برای خود خانه بنائی نکرده بود. جناب سلمان اجازه نداد، عرض کرد: می دانم که چرا اجازه نمی دهی، سلمان گفت: بگو علتش چیست؟ آن شخص عرض کرد: علت آنست که شما می خواهید خانه ای که طول و عرضش به اندازه شما باشد من بسازم و این خانه میسور نیست. سلمان فرمود: آری راست گفتی. سپس آن مرد اجازه گرفت که چنین خانه ای برای او درست کند و درست نمود.

شانزدهم: سهر

و آن بیداری سحر است به قدری که طبیعت سالک را طاقت باشد. و در مذمت خواب سحرگاه و مدح عادت به بیداری آن موقع

است قوله تعالی: كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ - وَ بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ۶۲

هفدهم: دوام طهارت

و آن عبارت است از دوام وضوء و اغسال واجبه و غسل جمعه و سایر اغسال مستحبّه حتّی الإمكان.

هجدهم: مبالغه در تضرّع و مسکنت و خاکساری و بکاء.

نوزدهم: احتراز از لذائذ

و مشتهیات به قدر استطاعت، و اکتفا به آنچه قوام بدن و حیات به آنست.

بیستم: کتمان سرّ

و این از شرائط بسیار مهمّ سلوک است و بزرگان طریق در این شرط اهتمام بسیار نموده و به شاگردان خود سفارش‌های مهمّ

نموده و توصیه را به حدّ مبالغه رسانیده‌اند، خواه در عمل و اوراد و اذکار باشد و خواه در واردات و مکاشفات و حالات، حتّی در

مواردی که تقیّه غیر ممکن و افشاء سرّ نزدیک می‌گردد توریه را از لوازم و دستورات شمرده‌اند و حتّی آنکه اگر کتمان سرّ

مستلزم ترک عمل و ورد است باید دست از عمل بردارد: وَ اسْتَعِينُوا عَلٰی خَوَائِجِكُمْ بِالْكَتْمَانِ ۶۳

در اثر تقیّه و کتمان سرّ، مصائب و شدائد به مقدار معتناهی پائین می‌آید و ترک تقیّه موجب کثرت فتن و بلایا و مصائبی است

که بر سالک روی آور می‌شود، و علاوه هنگام بروز مشکلات با تحمل و صبر باید قدم در راه نهاد و پیروز شد: وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ

وَ الصَّلَاةِ وَ اِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلٰی الْخَاشِعِينَ ۶۴ مراد از صلاه در این آیه مبارکه همان معنای لغوی است، یعنی توجّه به پروردگار

عظیم، بنابراین با یاد خدا صبر و تحمل کردن و دندان روی جگر گذاشتن موجب تخفیف شدائد و مصائب و عامل مهمّ پیروزی

است. و لهذا دیده می‌شود که همین مردمی که در خانه‌های خود از بریدن دستشان گریان می‌شوند در میدان جهاد و مبارزه با

دشمنان دین از قطع شدن دست و پا و سایر جوارح و اعضاء هیچگونه بیمی نداشته و در خود ضعف و هراسی احساس نمی‌نمودند. روی این قاعده کلّیه اُمّّه طاهرین - صلوات الله و سلامه علیهم أجمعین - در کتمان اسرار توصیه‌های فراوان و سفارش‌های عجیبی فرموده‌اند حتی ترک تقیّه را از گناهان بزرگ به شمار آورده‌اند.

روزی ابو بصیر ۶۵ از حضرت صادق علیه السلام سؤال کرد که: قلت له: اخبرنی عن الله عزّ و جلّ هل یراه المؤمنون یوم القیمه؟ قال: نعم و قد رأوه قبل یوم القیمه، فقلت: متى؟ قال: حین قال لهم: أ لست برّبکم؟ قالوا: بلی. ثمّ سکت ساعه ثمّ قال: و انّ المؤمنین لیرونه فی الدنیا قبل یوم القیمه، أ لست تراه فی وقتک هذا؟ قال ابو بصیر: فقلت له: جعلت فداک فاحدث بهذا عنک؟ فقال: لا، فانک اذا حدّثت به فانکره منکر جاهل بمعنی ما تقوله ثمّ قدر انّ ذلك تشبیه کفر. و لیست الرؤیة بالقلب کالرؤیة بالعین، تعالی الله عمّا یصفه المشبهون و الملحدون.

«آیا می‌توان خدا را در قیامت دید؟ چون اشاعره عقیده دارند که خدا را در قیامت و سرای دگر همه مردم می‌بینند البتّه به نحو تجسّم - تعالی الله عمّا یقول الظالمون علواً کبیرا - حضرت فرمودند: در این دنیا هم می‌توان دید همانطور که الآن در این مجلس خودت خدا را دیدی. ابو بصیر عرض کرد: یابن رسول الله اجازه می‌فرمائید این را برای دگری نقل کنم؟ حضرت فرمودند: نقل مکن زیرا مردم نتوانند حقیقت آن را ادراک نمایند و لهذا گمراه می‌شوند».

بیست و یکم: شیخ و استاد

و آن بر دو قسم است: استاد عامّ، و استاد خاصّ. استاد عامّ آنست که بخصوصه مأمور به هدایت نباشد و رجوع به او از باب رجوع به اهل خبره در تحت عموم فَسئَلُوا اهلَ الذِّکرِ انْ کُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۶۶ بوده باشد. و لزوم رجوع به استاد عامّ فقط در ابتدای سیر و سلوک است وقتی که سالک مشرفّ به مشاهدات و تجلیات صفاتیّه و ذاتیّه شد دیگر همراهی او لازم نیست. و اما استاد خاصّ، آنست که بخصوصه منصوص به ارشاد و هدایت است و آن رسول خدا و خلفای خاصّه حقّه او هستند. و سالک را در هیچ حالی از احوال از مرافقت و همراهی استاد خاصّ گریزی نیست اگر چه به وطن مقصود رسیده باشد. البتّه مراد همان مرافقت باطنی امام است با سالک نه فقط همراهی و مصاحبت در مقام ظاهر، چون واقعیّت و حقیقت امام همان مقام نورانیّت اوست که سلطه بر

جهان و جهانیان دارد و اما بدن عنصری او گرچه آن نیز از سایر بدنها امتیاز دارد لکن آن منشأ اثر و متصرف در امور کائنات نیست.

و برای توضیح این نکته متذکر می‌گردد که: آنچه در عالم خلقت تحقق می‌یابد منشأ آن، صفات و اسماء الهیّه است، و حقیقت امام همان اسماء و صفات خداست. و بنا بر این اصل فرموده‌اند که: چرخ عالم هستی و افلاک و همه کائنات به دست ما حرکت می‌کند و آنچه واقع می‌شود به اذن ما واقع می‌شود: بنا عرف الله، بنا عبد الله. بنا بر این سالک در حال سیر، در مراتب نورانیّت امام علیه السّلام سلوک می‌نماید و به هر درجه‌ای که صعود کند و در هر مرتبه‌ای که باشد امام علیه السّلام آن مرتبه را حائز بوده و با سالک در آن درجه و مرتبه معیت دارد.

و همچنین بعد از وصول نیز مرافقت امام لازم است چون آداب کشور لاهوت را نیز او باید به سالک بیاموزد، بنابراین مرافقت امام در هر حال از شرائط مهمّه بلکه از اهمّ شرائط سلوک است. در اینجا نکاتی است بس دقیق که در بیان نیاید و فقط باید خود سالک به وسیله ذوق آن حقایق را دریابد.

محمی الدّین عربی نزد استادی رفت و از کثرت ظلم و عصیان فراوان شکایت نمود. استاد فرمود: «به خدای خود توجه کن. سپس چندی بعد نزد استادی دگر رفت و همچنان از بیداد و شیوع معاصی سخن گفت. استاد فرمود: به نفس خود توجه کن. در این موقع ابن عربی گریه آغاز کرد و وجه اختلاف پاسخ‌ها را از استاد جويا شد. استاد فرمود: ای نور دیده، جواب‌ها یکی است، او تو را به رفیق دعوت کرد، و من تو را به طریق دعوت می‌کنم».

باری این داستان را برای آن آوردیم که دانسته شود که سیر الی الله منافاتی با سیر در مراتب اسماء و صفات الهیّه که همان مقام امام است ندارد بلکه بسیار به هم نزدیک‌اند و بلکه حقاً یکی است و در آن مرحله دوئیّت و اثنیئیّت یافت نمی‌شود بلکه هر چه هست نور واحدی است که نور خداست، غایه الامر از آن نور به تعبیرات مختلفه سخن می‌رود، گاهی به اسماء و صفات الهیّه و گاهی به حقیقت یا نورانیّت امام از آن تعبیر می‌کنند:

عبارت‌اتنا شتی و حسنک واحد و کلّی ذاک الجمال یشیر ۶۸ اما استاد عامّ شناخته نمی‌شود مگر به مصاحبت و مرافقت با او در خلأ و ملأ تا به طور یقین برای سالک واقعیت و یقین او دستگیر شود، و ابدأ به ظهور خوارق عادات، و اطلاع بر مغیبات و اسرار خواطر افراد بشر، و عبور بر آب و آتش، و طیّ الارض و الهواء، و استحضار از آینده و گذشته و امثال این غرائب و عجائب نمی‌توان پی به وصول صاحبش برد زیرا که این‌ها همه در مرتبه مکاشفه روحیه حاصل می‌شود و از آنجا تا سرحدّ وصول و کمال، راه به نهایت دور است و تا هنگامی که در استاد تجلیات ذاتیه ربّانیه پیدا نشود استاد نیست، و به مجرد تجلیات صفاتیّه و اسمائیه نیز نمی‌توان اکتفا کرد و آنها را کاشف از وصول و کمال دانست.

منظور از تجلی صفاتی آنست که سالک صفت خدا را در خود مشاهده کند و علم یا قدرت و حیات خود را حیات و علم و قدرت خدا ببیند. مثلاً چیزی را که می‌شنود ادراک کند که خدا شنیده و او سمیع است، و چیزی را که می‌بیند ادراک کند که خدا دیده و او بصیر است، و یا در جهان علم را منحصر به خدا ذوق کند و علم هر موجودی را مستند به علم او بلکه نفس علم او مشاهده کند.

و مراد از تجلی اسمائی آنست که صفات خدا که مستند به ذات او هستند مثل قائم، عالم، سمیع، بصیر، حیّ و قدیر و امثال این‌ها را در خود مشاهده کند. مثلاً ببیند که علیم در عالم یکی است و او خدای متعال است و دگر خود را در مقابل او علیم نبیند بلکه علیم بودن او عین علیم بودن خداست. یا ادراک کند که حیّ و زنده یکی است و او خداست و خود او اصلاً زنده نیست بلکه زنده خداست و بس. و بالأخره وجدان کند که «لیس القدر و العلیم و الحیّ الا هو تعالی و تقدّس».

البته ممکن است تجلی اسمائی در خصوص بعض از اسماء الهیه صورت گیرد، و هیچ لازمه‌ای در بین نیست که چون در سالک یکی دو اسم تجلی کرد حتماً باید بقیّه اسماء تجلی کند.

اما تجلی ذاتی آنست که ذات مقدّس حضرت باری تعالی در سالک تجلی نماید، و آن وقتی حاصل می‌شود که سالک از اسم و رسم گذشته باشد، و به عبارت دیگر به کلی خود را گم کرده و اثری در عالم وجود از خود نیابد و خود و خودیت خود را یکباره به خاک نسیان سپرده باشد «و لیس هناک الا الله» ۶۹ در این موقع دیگر ضلال و گمراهی برای چنین شخصی متصوّر نخواهد

بود زیرا تا ذره‌ای از هستی در سالک باقیست هنوز طمع شیطان از او قطع نشده است و امید اضلال و اغوای او را دارد ولی وقتی که بحول الله تبارک و تعالی سالک بساط خودیّت و شخصیت را درهم پیچید و قدم در عالم لاهوت نهاد و در حرم خدا وارد شده لباس حرم در بر کرد و به تجلیات ذاتیه ربّانیه مشرف آمد شیطان دندان طمع را از او کنده و در حسرت می‌نشیند. استاد عام باید بدین مرتبه از کمال برسد و الا به هر کسی نتوان سر سپرد و مطیع و منقاد گشت.

هزار دام به هر گام این بیابان است که از هزار هزاران یکی از آن نجهند بنا بر این نباید در مقابل هر کسی که متاعی عرضه می‌کند و بضاعتی ارائه می‌دهد و کشف و شهودی ادّعا می‌نماید سر تسلیم فرود آورد. بلی در جائی که تحقیق و تدقیق در حال استاد و شیخ متعذّر یا متعسرّ باشد باید توکل به خدا نموده و آنچه را که او بیان می‌کند و دستور می‌دهد با کتاب خدا و سنت رسول خدا و سیره ائمه طاهرین - صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین - بسنجد اگر موافق بود عمل نماید و الا ترتیب اثر ندهد. بدیهی است چون چنین سالکی با قدم توکل به خدا گام برمی‌دارد شیطان بر او سلطه نخواهد یافت: **أَنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ - أِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ ۷۰**

بیست و دوم: ورد

و آن عبارت است از اذکار و اوراد لسانیّه. و کیفیت و کمیت آن منوط به نظر استاد است، چه آن حکم دوائی را ماند که بعضی را نافع و دیگری را مضرّ است. و گاه اتّفاق می‌افتد که سالک به دو ذکر مشغول می‌شود که یکی او را به کثرت توجّه می‌دهد و دیگری به وحدت، و در صورت اجتماع، نتیجه هر دو خنثی می‌گردد و نتیجه‌ای عائد نمی‌شود. البتّه اذن استاد شرط در اورادی است که اذن عامّ در آن داده نشده است و اما در آنچه اذن عامّ داده شده اشتغال به آن مانعی ندارد.

ورد بر چهار قسم است: قالبی و خفی، و هر یک یا اطلاقی است و یا حصری. و اهل سلوک را به قالبی اعتنائی نیست زیرا ذکر قالبی عبارتست از تلفّظ به زبان بدون التفات به معنی، و در واقع لقلقه لسان است و چون سالک در جستجوی معناست نه چیز دیگری لذا ذکر قالبی برای او مفید فائده نخواهد بود.

بیست و سوم و بیست و چهارم و بیست و پنجم: نفی خواطر و ذکر و فکر

و این سه مرحله از مهمّات وصول به مقصد است، و اکثر افرادی که از راه بازمانده و نتوانسته‌اند به مقصد برسند توقّفشان در یکی از این سه مرحله بوده است و در همانجا یا توقّف نموده و یا دستخوش هلاکت و بوار گشته‌اند، چه خطرات این منازل عبارت است از عبادت اصنام و اوّثان «و» و کواکب و آتش و گاه زندقه و فرعونیت و دعوی حلول و اتّحاد و نفی تکلیف و اباحه و امثال آن. و البتّه به همه آنها اشاره خواهد رفت ولی فعلا حلول و اتّحاد را که از خطرات مهمّ است به طور اجمال بیان می‌کنیم و آن برای سالک از صاف نمودن ذهن به وسیله نفی خواطر پیدا خواهد شد.

چون سالک هنوز از وادی اسم و رسم بیرون نرفته است لهذا العیاذ بالله ممکن است در اثر تجلّی صفاتیّه یا اسمائیه چنین تخیل کند که الله با خودیّت و شخصیت او متحد است، و این همان معنای حلول و اتّحادی است که کفر و شرک است و حال آنکه معنای وحدت وجود به کلی معنای تعدّد و تغایر را نفی می‌کند و در برابر وجود مقدّس حضرت احدیّت تمام وجودات متصوّره را جزء موهومات می‌شمرد و همه را ظلّ و سایه می‌شمرد، و سالک به واسطه ارتقاء به این مقام تمامی هستی خود را از دست می‌دهد و خود را گم می‌کند و فانی می‌شود و غیر از ذات مقدّس او در عالم وجود ذی وجودی را ادراک و ذوق نمی‌نماید «و لیس فی الدار غیره دیار» ۷۱، این کجا و حلول و اتّحاد کجا؟ اما نفی خواطر: عبارت است از تسخیر قلب و حکومت بر آن، تا سخنی نگوید و عملی انجام ندهد و تصوّر و خطرهای بر او وارد نشود مگر به اذن و اختیار صاحب آن. و تحصیل این حال بسی صعب و دشوار است و لهذا گفته‌اند که نفی خواطر از اعظم مطهّرات سرّ است. چون سالک در مقام نفی خاطر می‌افتد ناگهان متوجّه می‌شود که سیل بنیاد کن خواطر و اوهام و خیالات او را فرا می‌گیرد و حتّی خاطراتی که باور نمی‌کرد به خاطرش خطوط کند از وقایع کهنه گذشته یا خیالات غیر قابل وقوع بر او راه می‌یابند و دائماً او را مشغول به خود می‌کنند. سالک باید در این مقام مانند جبال رواسی، ثابت بایستد و هر خاطری که پیدا شود و زحمت دهد او را با شمشیر ذکر هلاک کند. و مراد از ذکر در اینجا همان اسماء الهیه است که باید سالک در وقت خطوط خاطر به یکی از آن اسماء توجّه کند و توجّه خود را بر آن مستدام بدارد و پیوسته با چشم و دل به سوی آن نگران باشد تا آن خاطر از خانه دل بیرون رود.

و این طریق بسیار صحیح است که باید فقط با ذکر که همان توجّه و یاد یکی از اسماء خداست خاطر را دور کرد. قال الله تعالی:
انّ الذین اتّقوا اذا مسّهم طائفٌ من الشیطانِ تذکّروا فإِذا هم مُبصِرُونَ ۷۲

طریقه نفی خواطر در رساله بحرالعلوم

لیکن در رساله منتسب به مرحوم بحر العلوم این طریق را اجازه نمی‌دهد و در آنجا اصرار شدیدی دارد بر آنکه نفی خواطر را باید بدون ذکر نموده و سپس وارد در مرحله ذکر شد چون نفی خواطر با شمشیر ذکر بسیار خطرناک است. و ما اجمال آنچه را که در آنجا آورده است در اینجا ذکر می‌کنیم و بعداً به ردّ آن خواهیم پرداخت. در آنجا چنین گوید:

«بسیاری از متشیخین طیّ مرحله نفی خاطر را به ذکر می‌آموزند (بدیهی است که مراد از ذکر همان التفات و توجّه قلبی است نه ذکر لسانی که در اصطلاح به آن ورد گویند) و این بسیار خطرناک است چون حقیقت ذکر عبارتست از ملاحظه محبوب و قصر نظر بر جمال از دور، و هنگامی تماشای محبوب جایز است که چشم از غیر او بالمرّه پوشیده شده باشد زیرا محبوب غیور است و از غیرت او اینست که چشمی که او را دید روا ندارد که دیگری را ببیند، و هر دیده‌ای را که از روی او برداشته و به دیگری نظر کند کور نماید، و دیدن او و دیدن غیر او منافی غیر اوست، و اگر این دیدن و روی بازداشتن تکرار شود به منزله استهزاء است، و محبوب چنان قفائی بر وی زند که نه سر جوید نه کلاه: وَ مَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِصْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ۷۳ بلی یک نوع از ذکر در نفی خواطر مجوّز است و آن اینست که غرض از ذکر نظر بر جمال محبوب نباشد بلکه مراد ردع شیطان باشد، مانند کسی که می‌خواهد غیر را از مجلس براند فلذا محبوب را می‌خواند، در اینجا غرض تهدید و تخویف غیر است. و آن بدین طریق است که در حالت اشتغال به نفی خواطر اگر خاطری به نوعی حمله کند که دفع آن بسیار مشکل و صعب باشد به جهت دفع آن به ذکر مشغول شود.

اما طریقه محقّقین راه و واصلین آگاه آنست که در تعلیم مبتدئین و ارشاد ایشان اول امر به نفی خواطر کنند و سپس به ذکر پردازند. و برای نفی خواطر اول به سالک امر کنند که به یکی از محسوسات چون سنگی یا چوبی توجّه کند و مدّتی چشم بدان بدوزد و مهمّا ممکن چشم بر هم نگذارد و به جمیع قوای ظاهریّه و باطنیه بدن متوجّه شود. و بهتر اینست که اربعینی بدان

مداومت کند، و در خلال این مدت از سه ورد «استعاذه» و «استغفار» و ذکر «یا فعّال» استفاده نماید، و بعد از فریضه بامداد و شام بدین اذکار اشتغال ورزد. و پس از این مدتی به قلب صنوبری خود توجه کند و مدتی بر این مداومت نموده و بالکلیّه متوجه آن گردد و به جز خیال آن خیال دیگری را به خود راه ندهد، و در خلال این عمل اگر خاطری حمله کند و تشویشی روی دهد از کلمه لا موجود الا الله ۷۴ و کلمه الله استمداد جوید.

و مدتی بر این عمل مداومت نماید تا کیفیت بی خودی دست دهد. و ذکر در خلال این عمل «استغفار» و ذکر «یا فعّال» است و تکرار اسم «یا باسط» بسیار نماید. و چون سالک به این مرحله رسید مأذون است بقیّه مرحله نفی خاطر را به وسیله ذکر نفسی خیالی اتمام نماید تا خاطر بالمره مندفع گردد زیرا بقایای خواطر ان شاء الله به دخول در مراتب ذکر و فکر خود به خود مندفع خواهد شد». انتهى ملخصه.

باید دانست که این طریقه نفی خواطر که در اینجا ذکر فرموده است متّخذ از طریقه نقشبندیّه است، و نقشبندیّه جماعتی از صوفیّه هستند که در صفحات ترکیّه و غیر آن متواری هستند و مرشد ایشان خواجه محمد نقشبند بوده است فلذا به نقشبندیّه معروف شده‌اند.

طریقه مرحوم ملاحسینقلی همدانی در نفی خواطر

اما طریقه مرحوم آخوند ملا حسین قلی همدانی - رضوان الله علیه - این طور نبوده است و ایشان و شاگردانشان ادا به وسیله نفی خواطر بدون ذکر عملی نداشته‌اند بلکه رویّه ایشان عبارت بوده است از التزام در امر مراقبه، یعنی اهتمام ورزیدن در مراتب آن. و قبلا ما به طور اجمال از آن ذکرى به میان آوردیم اینک مراتب آن را به طور تفصیل می‌نگاریم:

مراتب مراقبه

اول درجه مراقبه اینست که سالک از محرّمات اجتناب کرده و تمامی واجبات را اتیان کند، و در این دو امر به هیچ وجه من الوجوه مسامحه نورزد.

حقیقت عرفان از امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السّلام مأثور است، و طرّقی که یدایبید این حقیقت را نشر داده‌اند از یکصد متجاوز است ولی اصول دسته‌های تصوّف از بیست و پنج دسته تجاوز نمی‌کند و تمام این سلسله‌ها منتهی به حضرت علی بن ابی طالب علیه السّلام می‌گردد، و فقط در بین این بیست و پنج فرقه دو سه فرقه از خاصّه می‌باشند و بقیّه همگی از عامّه‌اند، و بعضی از آنها سلسله‌شان به «معروف کرخی» و از او به امام رضا علیه السّلام منتهی می‌گردد. ولی طریقه ما که همان طریقه مرحوم آخوند است به هیچ یک از این سلسله‌ها منتهی نیست.

اجمال مطلب آنکه: در حدود متجاوز از یکصد سال پیش در شوشتر عالمی جلیل‌القدر مصدر قضاء و مراجعات عامّه بوده است به نام آقا سیّد علی شوشتری. ایشان مانند سایر علمای اعلام به تصدّی امور عامّه از تدریس و قضاء و مرجعیّت اشتغال داشته‌اند.

یک روز ناگهان کسی در منزل را می‌زند، وقتی که از او سؤال می‌شود می‌گوید: در را باز کن کسی با شما کاری دارد. مرحوم آقا سیّد علی وقتی در را باز می‌کند می‌بیند شخص جولائی (بافنده‌ای) است، می‌گوید: چکار دارید؟ مرد جولای در پاسخ می‌گوید: فلان حکمی را که نموده‌اید طبق دعوی شهود به ملکیت فلان ملک برای فلان کس، صحیح نیست. آن ملک متعلّق به طفل صغیر یتیمی است و قباله آن در فلان محلّ، دفن است.

این راهی را که شما در پیش گرفته‌اید صحیح نیست و راه شما این نیست. آیه الله شوشتری در جواب می‌گوید: مگر من خطا رفته‌ام؟ جولای می‌گوید: سخن همان است که گفتم. این را می‌گویند و می‌رود. آیه الله در فکر فرو می‌رود این مرد که بود؟ و چه سخنی گفت؟ در صدد تحقیق برمی‌آید، معلوم می‌شود که در همان محلّ قباله ملک طفل یتیم مدفون است و شهود بر ملکیت فلان، شاهد زور بوده‌اند. بسیار بر خود می‌ترسد و با خود می‌گوید: مبادا بسیاری از حکمهای را که داده‌ایم از این قبیل بوده باشد، و وحشت و هراس او را در می‌گیرد. در شب بعد همان موقع جولای در می‌زند و می‌گوید: آقا سیّد علی شوشتری راه این نیست که شما می‌روید. و در شب سوّم نیز عین واقعه به همین کیفیت تکرار می‌شود و جولای می‌گوید: معطل نشوید، فوراً تمام اثاث البیت را جمع نموده، خانه را بفروشید و به نجف اشرف مشرف شوید و وظائفی را که به شما گفته‌ام انجام دهید، و پس از شش ماه در وادی السّلام نجف اشرف به انتظار من باشید. مرحوم شوشتری بی‌درنگ مشغول انجام دستورات می‌گردد، خانه را می‌فروشد و

اثاث البیت را جمع‌آوری نموده و تجهیز حرکت خود را به نجف اشرف می‌کند. در اولین وحله‌ای که وارد نجف می‌شود در وادی السلام هنگام طلوع آفتاب، مرد جولا را می‌بیند که گوئی از زمین جوشیده و در برابرش حاضر گردید و دستوراتی داده و پنهان شد. مرحوم شوشتری وارد نجف اشرف می‌شوند و طبق دستورات جولا عمل می‌کنند تا می‌رسند به درجه و مقامی که قابل بیان و ذکر نیست. - رضوان الله علیه و سلام الله علیه -.

مرحوم آقا سید علی شوشتری برای رعایت احترام مرحوم شیخ مرتضی انصاری به درس فقه و اصول او حاضر می‌شوند و مرحوم شیخ هم در هفته یکبار به درس مرحوم آقا سید علی که در اخلاق بوده است حاضر می‌شدند، و پس از فوت مرحوم شیخ (ره) مرحوم شوشتری (ره) بر مسند تدریس شیخ می‌نشینند و درس را از همانجا که مانده بود شروع می‌کنند ولی عمر ایشان کفاف ننموده و پس از شش ماه به رحمت ابدی حضرت ایزدی پیوستند. در خلال این شش ماه مرحوم شوشتری به یکی از شاگردان مبرز حوزه مرحوم انصاری به نام آخوند ملا حسین قلی درجینی همدانی - که از مدتها قبل در زمان مرحوم شیخ با ایشان رابطه داشته و استفاده اخلاقی و عرفانی می‌نموده است و اینک پس از مرحوم شیخ عازم بر تدریس بوده و حتی تتمه مباحث شیخ را که خود نیز تقریرات آن مباحث را نوشته بود می‌خواست دنبال کند - کاغذی نوشته و در آن متذکر می‌گردد که این روش شما تام و تمام نیست و شما مقامات عالیه دیگری را باید حائز گردید، تا اینکه او را منقلب نموده و به وادی حق و حقیقت ارشاد می‌نماید.

آری مرحوم آخوند که از سالیانی چند قبل از فوت مرحوم شیخ از محضر مرحوم آقا سید علی در معارف الهیه استفاده می‌نمود، در اخلاق و مجاهده نفس و نیل به معارف الهیه سرآمد اقران و از عجائب روزگار شد. مرحوم آخوند نیز شاگردانی بس ارجمند تربیت نمود که هر یک اسطوانه‌ای از معرفت و توحید و آیتی عظیم به شمار می‌آمدند. از مبرزترین شاگردان مکتب آخوند مرحوم حاج میرزا جواد آقا ملکی تبریزی و مرحوم آقا سید احمد کربلائی طهرانی و مرحوم آقا سید محمد سعید حبیبی و مرحوم حاج شیخ محمد بهاری را باید نام برد.

استاد بزرگوار عارف بی بدیل مرحوم حاج میرزا علی آقا قاضی تبریزی - رضوان الله علیه - از شاگردان مکتب مرحوم آقا سیّد احمد کربلائی هستند. اینست سلسله اساتید ما که به مرحوم شوشتری و بالأخره به آن شخص جولا منتهی می‌شود، ولی آن مرد جولا چه کسی بوده و به کجا ارتباط داشته و این معارف را از کجا و به چه وسیله به دست آورده هیچ معلوم نیست.

باری رویه مرحوم استاد، آقای قاضی نیز طبق رویه استاد بزرگ آخوند ملا حسین قلی همان طریق معرفت نفس بوده است و برای نفی خواطر در وهله اول توجه به نفس را دستور می‌داده‌اند، بدین طریق که سالک برای نفی خواطر باید مقدار نیم ساعت یا بیشتر را در هر شبانه روز معین نموده و در آن وقت توجه به نفس خود بنماید. در اثر این توجه رفته رفته تقویت پیدا نموده و خواطر از او نفی خواهد شد، و رفته رفته معرفت نفس برای او حاصل شده و به وطن مقصود خواهد رسید، ان شاء الله.

اکثر افرادی که موفق به نفی خواطر شده و توانسته‌اند ذهن خود را پاک و صاف نموده و از خواطر مصفا کنند و بالأخره سلطان معرفت برای آنان طلوع نموده است در یکی از این دو حال بوده است: اوّل در حین تلاوت قرآن مجید و التفات به خواننده آن، که چه کسی در حقیقت قاری قرآن است و در آن وقت بر آنان منکشف می‌شده است که قاری قرآن خداست جلّ جلاله.

دوم از راه توسّل به حضرت ابا عبد الله الحسین علیه السّلام زیرا آن حضرت را برای رفع حجاب و موانع طریق نسبت به سالکین راه خدا عنایتی عظیم است.

و بنابر آنچه ذکر شد دو امر مهمّ در تجلّی سلطان معرفت دخالتی عظیم دارد: اوّل مراقبه به انحاء مراتبها، دوم، توجه به نفس. چون سالک به این دو امر اهتمام نماید کم کم متوجه می‌شود که کثرات این جهان از یک چشمه سیراب می‌شوند و هر چه در عالم صورت تحقّق به خود بگیرد همه آنها از یک مصدر است، و در هر موجودی هر مقدار نور و جمال و بهاء و کمال باشد از آن سرچشمه افاضه شده است، و به هر موجودی آن مصدر عظیم به قدر سعه وجودی او که همان قوایل ماهوی اوست نور وجود و جمال و عظمت افاضه نموده است، و به عبارت دیگر از جانب فیاض مطلق فیض به طور اطلاق بدون قید و شرط و حدّ افاضه می‌شود و هر موجودی به قدر ماهیّت خود از آن اخذ می‌کند.

انکشاف عوالم چهارگانه توحید در اثر مراقبه تام و توجه به نفس

باری، سالک در اثر مراقبه تام و اهتمام شدید به آن و در اثر توجه به نفس، به تدریج چهار عالم بر او منکشف خواهد شد:

عالم اول: توحید افعال است.

یعنی در وهله اول ادراک می‌کند که آنچه چشم می‌بیند و زبان می‌گوید و گوش می‌شنود و دست و پا و سایر اعضاء و جوارح عمل می‌کنند همه و همه مستند به نفس خود اوست و نفس فاعل ما یشاء است، و سپس ادراک می‌کند که آنچه از افعال در جهان خارج تحقق می‌یابد مستند به خود اوست و نفس او مصدر تمام افعال است در خارج، و سپس می‌یابد که نفس او قائم به ذات حق بوده و دریچه‌ای از فیوضات و رحمت خدا بوده است، پس تمام افعال در جهان خارج استناد به ذات مقدس او دارد.

عالم دوم: توحید صفات است

و آن بعد از عالم اول ظهور می‌کند، و آن عبارت است از آنکه: سالک آنچه را که می‌شنود حقیقت سمع را از خود نمی‌بیند بلکه از خدا می‌بیند، و همچنین هر چه را با چشم می‌بیند حقیقت ابصار را از خدا ادراک می‌کند و بعدا هر گونه علم و قدرت و حیات و سمع و بصر و غیر ذلک که در موجودات خارجی مشاهده می‌کند همه را مستند به خدای تعالی می‌یابد.

عالم سوم: توحید در اسماء است

و آن بعد از عالم دوم طلوع می‌نماید، و آن عبارت است از آنکه: صفات را قائم به ذات ادراک می‌کند. مثلا می‌یابد که عالم و قادر و حیّ خداوند متعال است یعنی عالمیت خود را عالمیت خدا ادراک می‌کند و قدریت و سمعیّت و بصیریّت خود را همه در خدا می‌داند و بس. و به طور کلی می‌یابد که در تمام عوالم قادر و عالم و سمیع و بصیر و حیّ یکی است و بس و آن خداوند جلّ

جلاله است و هر موجودی از موجودات به قدر سعه وجودی خویش از آن عالم و قادر و سمیع و بصیر و حیّ حکایت می‌کند و او را نشان می‌دهد.

عالم چهارم: توحید در ذات است

که از عالم سوّم بالاتر است و این به واسطه تجلیات ذاتیّه بر سالک مکشوف می‌گردد. یعنی سالک ادراک می‌کند که آن ذاتی که تمام افعال و صفات و اسماء بدان مستند است، آن ذات واحد است، یک حقیقت است که تمام این‌ها قائم به اوست. در اینجا دیگر سالک توجّهی به صفت و اسم ندارد بلکه مشهودش فقط ذات است و بس. و این در وقتی است که از وجود عاریه خود خدا حافظی نموده، یکسره خود و هستی خود را گم کند و در ذات مقدّس حضرت حقّ فانی نماید، در آن هنگام تجلّی ذاتی خواهد شد. و البته این مرحله را مقام ذات نامیدن و یا حقیقت ذات یا احدیّت، اسم گذاردن ضیق خناق است چون هر چه به زبان آید و به تحریر نوشته شود از اسم خارج نیست و ذات مقدّس الهی ما فوق این‌ها است و برای آن اسم و نامی نمی‌توان قائل شد و نمی‌توان مرحله و مقامی تصوّر نمود، و حتّی از این نتوانستن هم بالاتر است زیرا نتوانستن در عین سلب و نفی، اثبات حدّی است برای او و حقّ تعالی از حدّ بالاتر است.

چون سالک بدین منزل وارد شود اسم و رسم خود را گم کرده و دیگر خود را نخواهد شناخت و کسی دیگر را نخواهد شناخت و جز خدا نخواهد شناخت، بلکه خدا خود را می‌شناسد و بس.

سالک در هر یک از عوالم چهارگانه فوق مقداری از اثر وجودی خود را از دست می‌دهد و گم می‌کند تا بالأخره اصل وجود و هستی خود را گم می‌کند.

در عالم اوّل که به مقام فنای در فعل می‌رسد می‌فهمد که فعل از او سر نمی‌زند بلکه از خداست در اینجا تمام آثار فعلی خود را از دست می‌دهد.

و در عالم دوّم چون به تجلّی صفاتی می‌فهمد که علم و قدرت و سایر صفات انحصارا اختصاص به ذات حقّ سبحانه و تعالی دارد در اینجا صفات خود را از دست می‌دهد و آنها را گم می‌کند و دیگر در خود نمی‌یابد.

و در عالم سوّم چون تجلّی اسمائی می‌شود ادراک می‌کند که عالم و قادر اوست جلّ جلاله، در اینجا اسماء خود را گم می‌کند و دیگر در خود نمی‌یابد. و در عالم چهارم که تجلّی ذاتی است وجود خود را گم می‌کند و ذات خود را از دست می‌دهد و دیگر ابداء خود را نمی‌یابد و ذات، ذات مقدّس حضرت خداوند است.

منظور عرفاء از عنقاء و سیمرغ

این مرحله از شهود یعنی تجلّی ذاتی را عرفاء تعبیر به «عنقا» و «سیمرغ» می‌نمایند چه او موجودی است که هرگز صید احدی نخواهد شد. سیمرغ، آن ذات بحت و وجود صرف است که از آن به «عالم عمی» و «کنز مخفی» و «غیب الغیوب» و «ذات ما لا - اسم له و لا رسم له» تعبیر کنند.

برو این دام بر مرغ دگر نه

که عنقا را بلند است آشیانه

اشعار حافظ در اشاره به مقام ذات غیب الغیوب

حافظ - علیه الرّحمه - چه خوب در مثنویات خود سروده و با استعارات لطیف خود این مهم را بیان فرموده است:

الا ای آهوی وحشی کجایی

مرا با توست چندین آشنایی

دو تنها و دو سرگردان، دو بی کس
دد و دامت کمین از پیش و از پس

بیا تا حال یکدیگر بدانیم
مراد هم بجوییم ار توانیم

چنینم هست یاد از پیر دانا
فراموشم نشد هرگز همانا

که روزی رهروی در سرزمینی
به لطفش گفت رندی رهنشینی

که ای سالک چه در انبانه داری
بیا دامی بنه گر دانه داری

جوابش داد کآری دام دارم
ولی سیمرغ می باید شکارم

بگفتا چون به دست آری نشانش
که او خود بی نشانست آشیانش

بگفتا گرچه این امری محال است

و لیکن ناامیدی هم وبال است

نکرد آن همدم دیرین مدارا

مسلمانان مسلمانان خدا را

مگر خضر مبارک پی تواند

که این تنها بدان تنها رساند

معلوم است جائی که آشیانه سیمرغ نشانی ندارد کجا توان صید او نمود، مگر لطفش رهنمون گردد و گم‌گشتگان وادی محبت و عاشقان جمال لایزالی خود را به وادی توحید و فناء رهبری کند. به حق پیشتازان وادی محبت، و لواداران حمد و معرفت:

محمد مصطفی و علی مرتضی و یازده فرزند امجدش از نسل بتول عذراء فاطمه زهرا علیهم السلام الله الملك المتعال وفق اللهم جميع المحبين و ائانا لكل ما يرضيك و ألحقنا بالصالحين.

بحمد الله و المنّة این رساله شریفه که «رساله لبّ اللّباب در سیر و سلوک اولی الألباب» نام نهاده شد به قلم حقیر فقیر در شب هشتم شهر صیام یک هزار و سیصد و شصت و نه هجریّه قمریّه اختتام پذیرفت. و له الحمد فی الاولی و الآخرة، و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین.

و أنا الحقیر الفقیر سیّد محمد حسین حسینی طهرانی در بلده طیّبه قم.

پاورقی

۴۷ آیه ۱۴، از سوره ۴۰: غافر: پس خدا را بخوانید در حالی که دین را برای او خالص کرده باشید

۴۸ عبادت کنندگان سه دسته‌اند: گروهی خدا را از روی ترس عبادت می‌کنند، و آن عبادت بندگان و غلامان است. و گروهی خدا را از روی طمع و چشمداشت عبادت می‌کنند، و آن عبادت مزدبران است. و گروهی خدا را از روی محبت عبادت می‌کنند، و آن عبادت آزادگان است

۴۹ آیه ۳۰، از سوره ۳۰: روم: پس روی خود را به سوی دین کن در حالی که میانه‌رو و معتدل بوده و به حق گرایش داشته باشی، که آن همان فطرتی است که خداوند مردم را بر اساس آن آفریده، تبدیلی در آفرینش خدا نیست، اینست دین استوار و لیکن بیشتر مردم نمی‌دانند

۵۰ آیه ۴۸، از سوره ۴: نساء: خداوند گناه شرک را نمی‌آمرزد و پائین‌تر از آن را برای هر کس که بخواهد می‌آمرزد

۵۱ این عبادت کریمان و بزرگواران است

۵۲ ۵۶: ۷۹ و این مقام پوشیده و دربستی است که جز پاکان بدان دست نیابند

۵۳ خدایا من تو را از روی بیم از آتش و به طمع بهشت نپرستیده‌ام بلکه تو را شایسته پرستش یافته و بدینجهت پرستیده‌ام

۵۴ تو مرا به خود ره نمودی و به سوی خویش خواندی، و اگر تو نبودی من نمی‌دانستم تو چه هستی

۵۵ چه می‌خواهی... می‌خواهم که چیزی نخواهم

۵۷ شیعیان ما زبانشان بسته است

۵۸ سکوت شعار محبان است، و خشنودی خدا در آن است، و آن از اخلاق پیامبران و شعار برگزیدگان است

۵۹ سکوت دری از درهای حکمت است، و رهنمای به هر خیری است

۶۰ گرسنگی خورش مؤمن، و غذای روح، و خوراک قلب است

۶۱ آیه ۷۰، از سوره ۶: انعام: و رها کن کسانی را که دین خود را به بازی و سرگرمی گرفته‌اند و زندگی دنیا فرییشان داده است

۶۲ آیه ۱۷ و ۱۸ از سوره ۵۱: ذاریات: و چنین بودند که پاسی کوتاه از شب را می‌خوابیدند و در سحرها استغفار می‌کردند

۶۳ و برای دستیابی به نیازهای خود از کتمان و پرده‌پوشی یاری بجوئید

۶۴ آیه ۴۵، از سوره ۲: بقره: و از صبر (روزه) و نماز یاری بجوئید، و این کار بسی گران است مگر بر کسانی که دلشان برای خدا

خاشع است

۶۵ این روایت را در «توحید» صدوق در باب «رؤیة» در ص ۱۱۷ از طبع سربی آورده است با اسناد متصل خود از أبو بصیر عن

أبی عبد الله علیه السلام قال:

۶۶ آیه ۴۳، از سوره ۱۶: نحل: پس از اهل ذکر (و خبره) بپرسید اگر نمی‌دانید

۶۷ خداوند به وسیله ما شناخته شد، و به وسیله ما پرستش شد

۶۸ عبارات و تعبیرهای ما مختلف است ولی حسن و زیبایی تو یکی است، و این تعابیر به همان جمال و زیبایی اشاره دارد.

۶۹ و در آنجا دیگر جز خدا چیزی نیست

۷۰ آیه ۹۹ و ۱۰۰، از سوره ۱۶: نحل: بدرستی که او (شیطان) بر کسانی که ایمان آورده و بر پروردگارشان توکل می‌کنند تسلط ندارد، و تنها تسلط او بر کسانی است که او را سرپرست خود گرفته و او را شریک خدا قرار می‌دهند

۷۱ احدی جز او صاحبخانه نیست

۷۲ آیه ۲۰۱، از سوره ۷: اعراف: کسانی که تقوا دارند وقتی که اندیشه‌ای از سوی شیطان آنان را وسوسه کند، زود یادآور شوند و در این صورت ایشان از بینایان خواهند بود

۷۳ آیه ۳۶، از سوره ۴۳: زخرف: و هر که از یاد خدای رحمن چشم بپوشد شیطانی را برایش برانگیزیم که قرین و همراه وی باشد

۷۴ موجودی جز خدا نیست

۷۵ آیه ۱۰۵، از سوره ۵: مائده: ای کسانی که ایمان آورده‌اید مراقب خود باشید، اگر شما راه یافته باشید (گمراهی) گمراهان به شما زبانی نتواند رساند